
Krakowskie Przedmieście

Dzielnice: Śródmieście

Osiedla: Śródmieście Północne

Atrybuty: Nazwy własne Nazwy geograficzne Nazwy miejscowości polskich

Rok utworzenia nazwy: 1585

Opis

Kraków - położona nad Wisłą stolica województwa małopolskiego, do 1596 roku samodzielna stolica Rzeczypospolitej, prawa miejskie od 5 VI 1257 roku. Nazwa pochodzi o tego, że droga ta prowadzi z miasta właśnie w kierunku Krakowa.

Ciekawostki

Początkowo była to droga wiodąca z Warszawy do Krakowa, przez Czersk (dlatego funkcjonowała wówczas nazwa Czerskie Przedmieście do końca XV w.). W XIV w., po parcelacji terenów wzdłuż traktu, powstała wzdłuż ulicy jurydyka kapituły, Dziekanka. Było to 12 ogrodów wokół cegielni miejskiej, zabudowano ją w XV w. drewnianymi domami. Przed bramą miejską był plac Czerski, służący jako targ i miejsce postojowe. W XV w. ulicę zasiedlali głównie rzeźnicy, kramarze, kowale, cieśle i muratorzy. Nawet uliczka wychodząca z Bednarskiej do Krakowskiego Przedmieścia nazywała się Rzeźniczą, ponieważ biegła pomiędzy ich domami. Ok. 1450 olbrzymi teren sięgający aż Wisły uzyskał szpital św. Ducha. Od powstania kościołów św. Anny i św. Krzyża, ulica zaczęła się zaludniać, powstawały dwory, rezydencje i pałace (wojewody krakowskiego Tęczyńskiego, kasztelana przemyskiego Stanisława Krasickiego, Gostomskich, Radziejowskich), aż po rezydencje królewskie i uniwersytet. W 1564 stało tu 12 domów i 4 dwory i kolejne 23 na gruntach zakonnych. W XVI w i na pocz. XVII w. na pl. Bernardyńskim (przed św. Anną) składano hołdy królom polskim przez księżęta pruskie i kurlandzkie. W 1596 ulicą przeszedł kondukt żałobny Anny Jagiellonki, gromadzący tysiące ludzi. W 1611 ulicą przejechał Zygmunt III Waza (wspaniałą bramę triumfalną przed kościołem bernardynów wznosił wtedy stolnik Kleczyński - była zdobiona portretami rodziny królewskiej, posążkami cherubinów, rzeźbami wojów i syren, a w arkadzie znajdowała się ruchoma figura Sobieskiego), wracający spod Smoleńska i tu poddał się Wasyl IV Szujski. W 1613 odbył się wtedy słynny przemarsz Lisowczyków, wracających do kraju. W 1637 odbył się wtedy uroczysty wjazd księżniczki Cecylii Renaty, żony Władysława IV. W XVII w. pojawiają się pierwsze dwory szlacheckie (Mniszcha, Bobolów). W pobliżu Karowej utworzył się plac **Bykowiec**, na którym handlowano

bydłem. Wzdłuż ulicy miało powstać tzw. Forum Vasorum, składające się z kolumny Zygmunta, obelisku Władysława IV i łuku triumfalnego Jana Kazimierza, ale zrealizowano tylko pierwszy punkt założenia. W 1656 rozegrało się tu wiele potyczek ze Szwedami, w wyniku których część ulicy została zniszczona. Taryfa z 1655 wymieniała 6 kościołów i klasztorów, 3 pałace, 10 dworów szlacheckich, ok. 50 domów murowanych, 3 kamienice i ok. 50 domów drewnianych. W 1624 na wysokości Karowej usypano wał obronno-sanitarny, rozkopany jednak stopniowo w 1660. W 1656, podczas walk z armią szwedzką spłonęła większość domów przy Krakowskim Przedmieściu. Wszystkie kościoły zostały spalone i splądrowane. W pożarze w 1697 spłonęło ponad 100 domów. W 1700 stało tu już ponad 20 kamienic. Do XVIII stała się najważniejszą i najludniejszą ulicą w mieście. W latach 1726-33 trwały prace związane z budową osi Saskiej Augusta II: przesunięto wylot Królewskiej, dzisiejszą Tokarzewskiego-Karaszewicza poszerzono i zamknięto bramą, wystawiono wiele nowych budynków i uprzątnięto stare. W 1733 przeszedł ulicą kondukt żałobny z trumną Augusta II i szczątkami Jana III i królowej Marysieńki. W następnym roku triumfalnie wjechał August III przez bramę w formie rzymskiego łuku triumfalnego. W 1743 ulica była bardzo błotnista i brudna, więc w poł. XVIII ulicę wybrukowano, jednak w podwórzach wciąż pełno było sypiących się drewnianych komórek, stajni i chlewików. Ulicę odwadniały tylko 2 kanały, a latarnie wisiały tylko przed znacznymi pałacami. Taryfa z 1743 wymienia 6 kościołów, 11 pałaców, szpital, jatki, 63 kamienice, 2 domy murowane, 2 dworki i 6 domów drewnianych. Zaznaczał się spory kontrast między bogatymi pałacami magnackimi a biednymi domkami. Ruch na błotnistej ulicy był spory, tym bardziej, że szersza część ulicy zajęta była przez oficjalne targowisko i jego stragany, głównie z cytrusami. Przed kościołem św. Krzyża działał nieoficjalny targ z warzywami, mięsem, pieczywem i rybami. W 1779 przy ulicy mieszkało już największe w okolicy skupisko ludności żydowskiej. Wtedy też zaczęto likwidować targ przy Bramie Krakowskiej i zastępować stragany eleganckimi sklepami. W 1792 przy ulicy mieszkało 4850 osób i działało 68 sklepów, w większości elitarnych. W 1806 ulica przedefilowała witana entuzjastycznie armia Napoleona, potem przeszła tędy armia polska idąca pod Raszyn. W 1809 wkroczyły tędy oddziały austriackie. W 1814 ulicą przeszedł kondukt żałobny ze zwłokami księcia Józefa Poniatowskiego. W 1817 zburzono Bramę Krakowską, dzięki czemu powstał pl. Zamkowy, a w 1865 wyburzono kamienice, tworząc dzisiejszy skwer Hoovera. W 1855 ulicę zaopatrzone w oświetlenie gazowe i wodociąg Henryka Marconiego. Bruk uliczny niestety nie był trwały i często go wymieniano: 1836, 1842, 1858, 1862. W 1860 i 1861 odbywały się tu demonstracje patriotyczne, krwawo tłumione przez policję carską. Od 1866 działał omnibus torowy z dworca Wiedeńskiego na Terespolski, zastąpiony w 1881 przez tramwaj konny. W 1866 przebito ul. Berga (dziś Traugutta). W 1907 zelektryfikowano oświetlenie, a w 1908 tramwaje. Przed II wojną ulica została wyasfaltowana. Tramwaje zlikwidowano dopiero w 1945. Przed wojną była to jedna z najbardziej luksusowych ulic. Po wojnie została tu jedynie sterta gruzów, szczególnie po Powstaniu Warszawskim, kiedy to hitlerowcy podpalili ciągi kamienic 27-67 i 4-22. Większość budynków jednak zachowała chociaż mury, dzięki czemu zabudowę ulicy można było odbudować. Odbudowa trwała od 1948-61, dostosowując budynki do PRL-owskich wymogów. W latach 2006-7 przeprowadzono renowację ulicy, wymieniono nawierzchnię, ulica stała się bardziej promenadą. Usunięto wtedy spod powierzchni ulicy stare tory tramwajowe.

Stan obecny:

Pomnik Mikołaja Kopernika. Gdy Staszic na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1815 zaproponował wystawienie pomnika Kopernika, zwrócono się w tym celu do Bertela Thorvaldsena w 1820. Staszic sam, od razu, pokrył część kosztów, resztę pieniędzy dali Niemcewicz i Lelewel. Rzeźbiarz tworzył pomnik w Rzymie przez 6 lat (zamiast, jak było w umowie, 1,5), odsłonięto go w 1830 pod pałacem Staszica, choć początkowo miał stanąć pod pałacem Kazimierzowskim. Odlew figury sporządzono w ludwisarni Jana Gregoire'a, a cokół powstał wg proj. Adama Idźkowskiego. Julian Ursyn Niemcewicz uzyskał zgodę wielkiego księcia Konstantego na wygłoszenie przemowy 11.05.1830. Po obu stronach cokołu umieszczono napisy: *Nicolao Copernico Grata*

Patria i Mikołajowi Kopernikowi - Rodacy. Księża Misjonarze, poproszeni o odprawienie mszy, nie chcieli do tego dopuścić, zasłaniając się starą bullą papieską, wyklinającą Kopernika. Tego dnia było pochmurno, ale i tak zgromadziły się tu tłumy, szczególnie młodzieży akademickiej. Jan Śniadecki wygłosił rozprawę o Koperniku w pałacu Staszica. Mszę w św. Krzyżu odprawił jednak ksiądz Szweykowski. Zgromadzili się tu najważniejsi ludzie epoki. Niemcewicz wygłosił przemówienie, a orkiestra Teatru Narodowego pod batutą Elsnera zagrała kompozycję napisaną na tę okazję przez Karola Kurpińskiego. Jednak mało kto z plebsu wiedział, komu stawiają ten pomnik: uczony kanonik? Święty patron Warszawy? Staszic, tylko niepodobny? Po przeróbkach pałacu Staszica na formę bizantyjską i umieszczono tam pro rosyjskie gimnazjum i cerkiewkę, warszawska ulica ukuła wierszyk prześmiewczy: *Siedzi Kopernik na zielonym słupie, trzyma ziemię w ręku, a gimnazjum ma... za plecami*. W 1894 odnowiono pomnik wraz z pałacem: wymieniono cokół i stopnie na podobne, wykonane z granitu finlandzkiego. Wokół założono skwer i ogrodzono monument. Ogrodzenie i zieleń usunięto w latach '30, poszerzając Krakowskie Przedmieście. Pomnik przesunięto nieco w stronę pałacu. W 1940 hitlerowcy zmienili napis na pomniku, sugerując, że Kopernik był Niemcem: *Dem Grossem Astronomem*. Tablicę z niemieckim napisem ukradł jednak 11.02.1942 Alek Dawidowski. W niedługi czas potem usunięto pomnik Kilińskiego. Na pomniku Kopernika zawiesił ktoś kartkę z napisem *W odwet za zniszczenie pomnika Kilińskiego zarządzam przedłużenie zimy o 6 tygodni - M. Kopernik - astronom*. Poniżej wisiała druga kartka: *Nad straconą kenkartą Kopernik się biedzi, bo astronom zawinił, a szewc za to siedzi*. Po powstaniu hitlerowcy uznali, że trzeba zniszczyć pomnik, zrzucili go z podestu i wywieźli na złom, jednak po wojnie Kopernika odnaleziono we wsi Hajduki koło Nysy i w lipcu 1949 stanął on z powrotem na swym cokole. Leżał porzucony opodal torów kolejowych i mimo sprzeciwu starosty miejscowego, który chciał postawić pomnik w miejscowości, odwieziono do Warszawy. Choć brak mu było pleców, szaty i lewej ręki, szybko pomnik uzupełniono w zakładzie Braci Łopieńskich. Dorobiono 28 fragmentów, wklejono 108 łąt i zanitowano 168 dziur. W 1994 odrestaurowano fundamenty. Miliard złotych zapłaciła firma Fuji i dzielnica Śródmieście. W tym samym roku przewieziono Kopernika na plac Zamkowy, w celu uświetnienia wystawy poświęconej Thorvaldsenowi. Po wystawie pomnik wrócił na miejsce. Dziś na cokole umieszczono napis łaciński *Mikołajowi Kopernikowi wdzięczna ojczyzna*. W 2007 przeprowadzono renowację otoczenia. Wokół pomnika, na chodniku, umieszczono mapę nieba, z zaznaczonymi planetami. 30.05.2007 sam autor projektu, Antoni Grabowski montował planety, które wykonał kiedyś, tak sobie, bez żadnego zlecenia.

*** strona nieparzysta ***

Krakowskie Przedmieście 1: kamienica księży Misjonarzy. Ok. 1740 powstał tu parterowy dom o 11 osiach i mansardowym dachu. Dzisiejszą kamienicę zbudowano w 1784. Po 1864 władze carskie odebrały budynek zakonnikom. Ok. 1900 dom podwyższono i wymieniono spadzisty dach na płaski, blaszany. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu sklep kolonialny Bracia Wróbel. W sierpniu 1944 budynek został prawie całkowicie zburzony i zrekonstruowany w 1948-9 wg proj. Mieczysława Kuzmy.

Krakowskie Przedmieście 3: kościół św. Krzyża. Początkowo stała tu mała drewniana kaplica zbudowana w 1510. 10 lat później Marta, wdowa po rajcy Serafinie Moellerze ufundowała ziemię księżom i może już murowaną kaplicę. W 1526 księżna Anna Mazowiecka potwierdziła nadanie i zwolniła ziemię z podatku; pierwszym kapelanem został Jędrzej Lubański. W 1672 Anna Wolf ufundowała szpital przykościelny; pieniądze na niego dał także Wojciech Oczko. W 1615 z fundacji burmistrza Starej Warszawy, Pawła Zembrzuskiego (podobno potomek Marty Moeller), powstał tu kościół murowany. Nad wejściem umieszczono napis: *Dla ratunku dusz swoich i na pamiątkę potomnych*. W 1626 biskup Jan Wężyk utworzył tu parafię świętokrzyską, której proboszczem został Baltazar Zembrzuski. Była to mała budowla z kaplicami po bokach, otoczona cmentarzem; była również dzwonnica. Obok stała Kalwaria. Podczas potopu kościół został spalony.

W 1651 księża misjonarzy sprowadziła Maria Ludwika Gonzaga, a 01.12.1653 oficjalnie wprowadzono ich do kościoła. W 1677 założono przy kościele seminarium duchowne, a rok później dokupiono od paulinów Folwark Świetokrzyski, dziś między Nowogrodzką i Wspólną. W 1679-96 zbudowano tu nowy kościół, wg planów Józefa Szymona Belottiego z fundacji Michała Radziejowskiego, biskupa Jana Małachowskiego, Franciszka Prażmowskiego, biskupa przemyskiego Jana Zbąskiego, bp poznańskiego Stefana Wierzbowskiego i Kazimierza Szczuki. Budowę wspomagał również Jan III Sobieski. Wbudowanie kamienia węgielnego dokonał Jakub Sobieski. Budowa wciąż napotykała problemy finansowe, które naprawiali byli różni dobroczyńcy. 14.10.1696 księżę prymas Stefan Radziejowski konsekrował kościół. Dla upamiętnienia tego faktu w ścianę północnego ramienia transeptu wmurowano marmurową tablicę z łacińskim napisem, zachowaną do dziś. Budowa kościoła kosztowała 800.000 florenów. W 1700 dobudowano kaplicę NMP na południowej ścianie prezbiterium. Od 1704 zaczęto odprawiać tu tzw. Gorzkie Żale, nabożeństwo pasyjne zainicjowane przez ks. Barłomieja Tarłę. W 1705 Radziejowski dał pieniądze na kopułę, ale architekci orzekli, że fundamenty są zbyt słabe i nie da rady jej nałożyć. Fasadę dobudowano w 1726-37 wg proj. Józefa Fontany, którego później poprawił Joachim Daniel Jauch. W 1728 nałożono jednak hełm północnej wieży. Figury św. św. Piotra i Pawła, Wiary i Nadziei, anioły, putta, krzyż na szczycie i geniuszy wykonał Jerzy Plersch. Odbyła się tu uroczysta spowiedź i komunia przed koronacją Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po koronacji odśpiewano *Te Deum*. Podczas drogi w towarzystwie podskarbiego Teodora Wessla, ten drugi rozrzucił zwyczajowo pieniądze, ale „nieczęsto rozrzucił”... W tamtych czasach spotykała się tu cała warszawska śmietanka na sumie o 12, tzw. leniuszku. Planowano nawet przenieść tu archikatedrę, ponieważ odbywały się tu pogrzeby Małachowskiego, ks. Józefa Poniatowskiego, Pięciu Poległych, ale i sesja poświęcona Konstytucji 3 Maja, tu spowiadał się i przyjął komunię przed koronacją Stanisław August (24.11.1764). W 1731 ustawiono w kościele organy warsztatu Zadorskiego, a w 1760 położono nową posadzkę. W 1764 również piorun zniszczył jedną z wież, ale dopiero w 1792 podjęto remont dachu i wież. Od 1765 odbywały się tu uroczystości nadania Orderu św. Stanisława. W drugiej poł. XVIII w. odprawiano ponadto nieco szokujące „msze szulerskie” przez księdza Sierakowskiego, który miał słabość do hazardu i przegrywał w karty z gen. Miączyńskim, który nie chciał grać o pieniądze, bo nie ufał Sierakowskiemu, tylko za przegrane kazał odprawiać śpiewane msze. Jedną z najwspanialszych uroczystości była rocznica podpisania Konstytucji i wmurowania kamienia węgielnego pod Świątynię Opatrzności. Odbyło się to 03.05.1792, papież Pius VI wydał specjalne zezwolenie na przesunięcie uroczystości św. Stanisława o 5 dni wcześniej. Było to jakby posiedzenie sejmowe, wpuszczano tylko za okazaniem biletu. Wojsko obstawiło ulicę, a ok. 9:00 przybył król ze świtą. Uroczystości przemawiali marsz. Małachowski, marsz. Mniszech i ks. Sapieha, po czym nastąpiło ucałowanie dłoni królewskiej. Po uroczystościach odprawiono mszę, po której procesja przeszła do alei Ujazdowskich w otoczeniu wojska i gapiów wyglądających przez okna kamienic. W marcu następnego roku odprawiono mszę po śmierci Ludwika XVI, a w drugą rocznicę jakobini demonstrowali pod kościołem. 17.04.1794 toczyły się przed kościołem zacięte walki, w skutek których uszkodzono podjazd z balustradą; pułk Działyńskiego w liczbie 400 osób pod dowództwem płk Filipa Haumana natknął się tu na wojsko rosyjskie gen. Miłaszewicza. Walka zaczęła się o 8 rano, później warszawskie dzieci przyturlały zdobyczną armatę pod kościół dla pułku. Pojawił się również Kiliński na czele mieszczan. Ostrzał z wież i determinacja spowodowała wycofanie się wroga. 19.11.1794 odbyła się tu uroczysta msza z T. Kościuszką w związku z odstąpieniem Rosjan z Warszawy. 19.11.1813 odbyło się nabożeństwo żałobne za ks. Józefa Poniatowskiego. Katafalk zaproj. Zygmunt Vogel razem z Kostką Potockim: na cokole stał postument z karabinów, na którym stała trumna wsparta na sfinksach, ozdobiona krucyfiksem i czakiem. Na przodzie widniał portret księcia. Kolejna uroczystość odbyła się w związku z powrotem ciała księcia do Warszawy: 09.09.1814 trumna wjechała od strony Woli i ludność powoli przyłączała się do konduktu, pod kościołem zebrany był już spory tłum. Generał Sokolnicki wygłosił płomienną mowę, a ciało złożono na katafalku proj. Hilarego Szpilowskiego i dekorowanego przez Vogel'a: był to czworobok z kolumnami doryckimi, z płonącą urną, symbolizującą nieśmiertelność. Gen. Wincenty Krasiński dał ze swej zbrojowni zbroje, ułożono 4 ostrosłupy z karabinów, na których

płonęły bomby, a bagnety służyły za knoty. 10.09 odbyła się uroczysta msza, na której kazanie wygłosił Woronicz, a samo nabożeństwo prowadził bp Zambrzycki. Po mszy zanieśiono trumnę do kościoła dolnego, gdzie spoczywała do 1817, kiedy zdecydowano przenieść zwłoki na Wawel, przez co 17.07 odprawiono kolejną mszę w przytomności księcia Konstantego, gen. Krasińskiego i olbrzymich tłumów.

W 1821 odbyły się tu 2 kolejne uroczyste pogrzeby: Stanisława Kostki Potockiego (26.09) i gen. Stanisława Mokronowskiego (06.11). Na obie uroczystości katafalki projektował Z. Vogel. W 1823 odbył się następny uroczysty pogrzeb, Adama Kazimierza Czartoryskiego, którego zwłoki sprowadzono w kwietniu: przed kościołem odbyła się parada wojskowa, podczas mszy śpiewał chór pod batutą Elsnera, a J.U. Niemcewicz wygłosił mowę. Wspaniały katafalk projektował Vogel.

Zniszczone w 1794 balustrady rozebrano dopiero w 1818. Wtedy właśnie przeprowadzono remont pod okiem Ch. Aignera: odbudowano schody, pobielono fasadę, pomalowano szczyty wież. Na schodach stanęły postaci ewangelistów dłuta Plerscha, zastąpione w 1858 rzeźbą Chrystusa (Pruszyńskiego). Nowy wygląd świątyni nie spodobał się Warszawie, nawet sam książę Konstanty uznał swój rozkaz za mało gustowny. W latach 1807-10 dolny kościół służył jako skład wina dla wojska. Organizowano tu także kwesty dobroczynne. W 1825 przebudowano kaplicę NMP, aby stworzyć oprawę dla pomnika nagrobnego Adama Czartoryskiego. Prace pod nadzorem Henryka Marconiego trwały aż do 1836, kiedy również wyremontowano lewą wieżę. Od 1837 Adam Idźkowski prowadził renowację wnętrza kościoła. Ze względu na kłopoty finansowe zrezygnowano z daleko idących zmian proponowanych przez architekta. W 1850 poszerzono chór muzyczny wg proj. Henryka Marconiego, dekoracje sztukatorskie wykonał Ferrante Marconi i wstawiono organy wykonane we Wrocławiu przez Roberta Müllera. W 1861 w nocy odprawiono potajemnie mszę za pięciu poległych manifestantów z 27.02. W 1867 poprawiono odchylającą się lewą wieżę; pracami kierował Julian Ankiewicz. W 1872 odbył się tu bardzo uroczysty pogrzeb Moniuszki. W drugiej poł. XIX w. kościół stał się bardzo popularny wśród bogatych warszawiaków: wszyscy bywali na „leniuszku”, czyli mszy niedzielnej o 12. popularne były również msze wielkopiątkowe i nabożeństwa bożonarodzeniowe; w czasie jednej z nich, w 1881 o 12, zdarzył się wypadek: ktoś krzyknął „złodzieje, pali się, kościół się wali”, co w ogromnym tłumie spowodowało stratowanie 30 osób, a 28 było rannych. 17.05.1884 po raz pierwszy w Polsce wykonano próbę oświetlenia gazowego; próba wypadła bardzo dobrze. W 1888 wymontowano zegar z wieży i przeprowadzono jakieś prace remontowe. W 1899 odbyło się nabożeństwo w rocznicę śmierci Słowackiego: do prezbiterium wpuszczano z biletami, na katafalku ustawiono popiersie pisarza. Na mszy zgromadził się kwiat inteligencji polskiej. 22.12.1900 odbyła się tu msza z okazji jubileuszu 25-lecia pracy Sienkiewicza. Mszę celebrował ks. bp Ruskiewicz, śpiewał chór ‘Lutnia’ i to wtedy darowano mu majątek w Oblęgorku i nadano honorowe członkostwo Komitetu Kasy Literackiej. Wieczorem odbyło się przedstawienie w Teatrze Wielkim, a wieczór zakończył raut w Resursie Obywatelskiej. W 1909 wymieniono tynki, nareperowano hełmy wież, przeprowadzono konserwację rzeźb, wymieniono drewnianą konstrukcję dachu i pokryto go blachą miedzianą. Pracami kierował Roman Kowalski i Józef Czajkowski. Równocześnie zainstalowano w kościele elektryczność. Wnętrze odnowiono w 1915, choć Niemcy, wychodząc z Warszawy zabrali jednak dzwony, piszczałki z organów i blachę z dachu. 03.05.1916 wmurowano w ścianę lewego transeptu tablicę zaproj. przez Stefana Szyllera, upamiętniającą 125 rocznicę uchwalenia Konstytucji. 25.01.1918 misjonarze powrócili do kościoła. W 1925 powiększono znów chór, a w 1928 pokryto na nowo blachą dach, zamiast prowizorycznej dachówki. W 1931 odnowiono kaplicę NMP. W 1929 odbył się tu pogrzeb śpiewaczki operetkowej Wiktorii Kaweckiej, której trumna, mimo stycznia, udekorowana była żywymi fiołkami. W kwietniu 1937 odbył się w kościele pogrzeb Karola Szymanowskiego, po mszy ciało przewieziono na Skalkę do Krakowa.

Rok 1939 przyniósł pierwsze zniszczenia: 18.09 granat wybuchł w transepcie, a 24.09 wpadła bomba

niszcząc ołtarze. 03.10.1939 cała załoga kościoła została aresztowana, a zostawiono tylko emerytowanego księdza Jana Dihma. Księży wypuszczono po 2 tygodniach. W kościele dolnym tymczasem mieścił się szpital polowy. W 1944 aresztowanie się powtórzyło i wywieziono księży do Gross-Rosen. W 1944 kościół poważnie zniszczono w czasie walk, wybuchł tu również Goliath. Kościół przechodził z rąk do rąk, wewnątrz toczyły się zacięte walki. Hitlerowcy zamknęli się w kaplicy NMP, a wewnątrz walczyły oddziały kompanii Grażyna ze zgrupowania Harnaś. Kilka dni później, ludzi którzy schronili się w dolnym kościele Niemcy wypędzili i prowadzili przed czołgami jako żywą tarczę. 06.09 Niemcy odbili kościół i wprowadzili do dolnego kościoła Goliaty, które eksplodując zniszczyły wnętrze. Po kapitulacji, hitlerowcy wysadzili jedną z wież. Kiedy figura Chrystusa spadła na bruk, palcem pokazywała dokładnie napis „sursum corda”, czyli „w górę serca”. Odebrano to jako nową nadzieję. Kościół odbudowano w 1945-53 ze składek parafian i polonii amerykańskiej, a Naczelna Rada Odbudowy Warszawy dała na ten cel 6.000.000 zł. Nowe figury apostołów w piaskowcu wykonali Zofia Woźna i Adam Roman. Pracami odbudowy kierował Bruno Zborowski, potem Karol Szymański. W 1965 ostatecznie zakończono remont, także we wnętrzu. W 2001 odnowiono wieżę i fasadę. Od 2002 świątynia nosi miano Bazyliki mniejszej.

Barokowa budowla zbudowana jest na planie krzyża i taki właśnie wygląd ma kościół górny. W 1700 dostawiono do prezbiterium kaplicę NMP. Fasada ma 2 wieże i dwubiegowe schody, na szczycie których stoi figura *Chrystusa dźwigającego krzyż* z 1898. Łaciński napis na tablicy nad wejściem głosi w tłumaczeniu: *Bogu z krzyża królującemu świątynia ta pod wezwaniem Krzyża przynoszącego zbawienie przez Jana III, króla polskiego, od fundamentów wzniesiona, dopiero za panowania Augusta III, bogobojnego, pokój miłującego, wielkodusznego, najszlachetniejszego króla i dostojników państwowych kosztem dokończenia w roku od Zbawienia świata 1756*. Po wojnie wprowadzono do niego błędami i złą datą, ale o to z grubsza chodziło. W wieżach stoją figury św. Piotra i św. Pawła.

We wnętrzu znajdujemy na drugim filarze nawy pd. **pomnik z sercem Fryderyka Chopina** z 1880 wg życzenia kompozytora, przeniesione tu z paryskiego Pere-Lachaise i początkowo 30 lat spoczywało w katakumbach, dopiero wtedy Leonard Marconi wykonał płytę za pieniądze Towarzystwa Muzycznego, a 12.01.1945 Niemcy wyjęli puszkę z sercem, jednak przekazali ją z powrotem biskupowi w Milanówku, **pomnik Juliusza Słowackiego** z 1900 wyk. Jan Woytyga, **epitafium Władysława Reymonta** z 1897 wyk. Zygmunt Otto z jego sercem, a także **pomnik Józefa Ignacego Kraszewskiego** (który był tu chrzczony) z 1897 wyk. Jan Kryński z inicjatywy zecerów Kuriera Warszawskiego wg proj. Andrzeja Pruszyńskiego i **nagrobek z jego sercem** z 1925 (Niemcy zniszczyli pomnik). W nawie pn. mamy **pomnik Bolesława Prusa** z 1912, **epitafium malarza Ignacego Jasińskiego** z 1878, **pomnik poety Adama Pługa** z 1905 z fundacji Hortensji Lewenthal wyk. Pius Weloński, **nagrobek rzeźbiarza Andrzeja Pruszyńskiego** z 1895 wyk. Pius Weloński, grób Stanisława Małachowskiego - wprowadzono tu, ale z braku miejsca pomnik zaproj. przez Thorvaldsena a wykonany w Rzymie przez Laboureur'a trafił do katedry św. Jana. Ażurowa, kuta w żelazie, jedyna w Polsce tego typu **ambona** z 1698 i zespół krat z fundacji Henryka Monmejana, wykonanych przez Mikołaja Tetara w 1698 za 3000 imperialów. Tetar wykonał również w 1727 balustrady balkonów w hełmach wież. **Ołtarz główny** ufundował biskup chełmiński Teodor Potocki herbu Pilawa (herb w cokole), a wykonał w 1700 elbląski snycerz Matys Hankis. 23.08.1944 ołtarz runął, obecny jest jego dość wierną kopią, wykonaną w 1960-72 przez Władysława Dziadkiewicza. Pośrodku ołtarza wisiał **obraz „Ukrzyżowanie”** Eleutera Szymonowicza-Siemiginowskiego z 1700, jednak w 1939 został zniszczony i zrekonstruowany dość swobodnie w 1970 przez Stanisława Korczak-Komorowskiego i Marię Słoniowską-Ciechomską. Ci sami artyści wykonali małe obrazki po bokach ołtarza. **Ołtarze boczne** po stronie północnej to **św. Trójcy i Najświętszego Sakramentu** (Później został nazwany Bożego Ciała, ufundowany został przez starościny stężycką Helenę z Tarłów Gozdzką w 1720-4, a wykonali go Jan Seffrens i Michał Brozen, snycerze elbląscy i warszawski Jan Bernatowicz. W ołtarzu herb Tarłów, a obok znajduje się grób bp

Bartłomieja Tarły. Na dole, obok aniołów figury św. Piotra i św. Pawła, a u góry ojców kościoła z obrazami Wieczera Pańska Smuglewicza i Trójca Święta. Obrazy zniszczono w 1939, a cały ołtarz w 1944), **Rozesłania Aniołów** (później **św. Wincentego a Paulo**, rekonstruowany po wojnie. Obraz Kazanie św. Wincentego Czechowicza z 1730, po runięciu kościoła w 1944 obraz wydobyto i w 1953 Julian Hermel pieczęlowicie odrestaurował obraz. Sam ołtarz zrekonstruowano w 1955-60 przez Władysława Dziadkiewicza) oraz **św. Rocha i św. Sebastiana**. Po stronie południowej zaś są to ołtarze **św. Felicissimy i św. Genowefy** (proj. Tylmana z Gameraen z fundacji kardynała Radziejowskiego, a konsekrowany przez bp Antoniego Mdzewskiego 10.07.1704. W grupie rzeźbiarskiej św. Katarzyna (z kołem), św. Barbara z wieżą, św. Dorota z koszem kwiatów, św. Agnieszka z barankiem. Na górze krzyż z węzłem miedzianym adorowanym przez anioły. Kiedyś stał tu srebrny relikwiarz ze szczątkami św. Felicissimy, sprowadzonymi z Rzymu przez Radziejowskiego w 1697, ale oddano go na potrzeby insurekcji kościuszkowskiej. W 1938 umieszczono tu obraz *Serce Pana Jezusa* z fundacji Julii i Wiktora Cichockich. W 1938 również umieszczono tu nowe tabernakulum), **św. Karola Boromeusza** (później św. Józefa z XVIII w. Obraz Boromeusza ufundował w 1722 Karol Nollet, figury rzeźbiarza Bernatowicza) oraz **św. Michała Archaniola i Wszystkich Aniołów** (Ozdobiony **figurami Rafała Archaniola i Anioła Stróża**, a także **obraz św. Michała Archaniola** w srebrnych sukniach, ufundowanych przez złotnika Marcina Sokołowskiego. Na mensie obraz **św. Filomena** z 1938 pędzla Henryka Zabieły). Ołtarze zostały w 1938 pozbawione zabytkowych obrazów, ponieważ wymieniono je na nowe. W pd. ramieniu transeptu stoi **ołtarz Najświętszego Sakramentu** z 1698, w pierwszej kaplicy pd. ołtarz św. Michała Archaniola z ok. 1700, a w drugiej ołtarz św. Józefa z ok. 1730. Znajdziemy tu również **chrzcielnicę** z XVII w., **stalle** z 1886, **organy** z 1927 (największe w Warszawie) i sporo obrazów z XVII - XX w. W kościele mieści się dużo epitafiów i nagrobków z których najstarsze pochodzą z końca XVII w.; np. **nagrobek Piotra de Noyers** z 1693 (sekretarz Ludwika Marii, późniejszy misjonarz), **tablica pamiątkowa Kazimierza Szczuki** z 1694 (biskup chełmiński, dobroczyńca kościoła), **nagrobek Michała Bartłomieja Tarły** z 1716 (proboszcz kościoła, wizytator prowincji misjonarzy, biskup poznański) wykonany z marmuru dębnickiego z nieudolnie rzeźbionym popiersiem biskupa, wyżej kartusz z herbem Topór, **epitafium kardynała Michała Radziejowskiego** dłuta Karola Bay'a z 1719-22 wg proj. Kacpra Bażanka z Krakowa, **nagrobek Adama Kazimierza Czartoryskiego** z 1825 wg proj. Hilarego Szpilowskiego w kaplicy NMP, przebudowanej na potrzeby grobu przez córkę Zofię z Czartoryskich Zamoyską i z tablicą dodaną w 1931 przez prawnuka, **nagrobek Józefa i Antoniny Żwanów** z 1886, w stylu grobu Czartoryskiego, **pomnik Polikarpa Girsztowta** (chirurg i prof. medycyny) ufundowany przez uczniów i przyjaciół, a rzeźbę w piaskowcu wykonał jako piramidę w 1879 przez Kazimierza Ostrowskiego. Są tu również tablice ku czci formacji poległych w czasie II wojny: płyta pamiątkowa żołnierzy 2 Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Dwernickiego, płyta 2 Pułku ułanów -legionistów i 2 Pułk szwoleżerów rokitnickich, płyta poświęcona oficerom i żołnierzom 1 pułku ułanów krechowieckich.

Dzieła malarskie w kościele reprezentują: **portret fundatorki królowej Ludwiki Marii** z ok. 1656 pędzla zapewne Justusa Egmonta lub innego malarza francuskiego, 2 obrazy szkoły włoskiej *Zwiastowanie NMP* i *św. Hieronim*, obrazy Alfreda Schouppego, czyli 40 malowideł w stallach, obraz *św. Tadeusza Judy Pii Górskiej* z 1938, obraz *św. Józef* z 1948 namalowany przez Adolfa Hylę.

Inne zabytki to chrzcielnica z czarnego marmuru, dębowe stalle z poł. XIX w., organy z 1727-31 z fundacji księdza Michała Walthara, wykonane przez Zadorskiego. Całą architekturę organów zaprojektował Henryk Marconi, a instrument wykonał we Wrocławiu Robert Muller. W 1925 dokupiono w Salzburgu nowe organy, ale zostały one częściowo zniszczone w 1944. W zakrystii zespół szaf z XVII-XIX w. i XVII-wieczny lawaterz.

W kościele dolnym chowano zmarłych, najpierw misjonarzy i siostry miłosierdzia, później również bogatych i zasłużonych mieszkańców. Pogrzeb Marii Czapskiej był wprawdzie symboliczny, ale za to jaki: jej mąż, starosta knyszyński Tomasz, zażyczył sobie, żeby wokół katafalku stało 51 ubogich z gromnicami i 12 dzieci w specjalnie uszytych strojach. Oznaczało to 51 lat życia Marii i 12 jej dzieci. Każda z osób miała na szyi medal z nazwiskiem zmarłej i prośbą o modlitwę. W kościele dolnym mieści się dziś prezbiterium i transept. Ołtarze dolne to Ogrojec z grupą Ukrzyżowania na mensie (pod krzyżem Matka Boska i św. Jan), niżej Grób Pański - to ołtarz główny. Ołtarz południowy jest p.w. MB Bolesnej, a północny p.w. św. Marii Magdaleny. Drewniane figury pochodzą z XVIII w.

Chrystus dźwigający krzyż - Sursum Corda. Powstał na zamówienie Andrzeja Zamoyskiego w cemencie w 1858; rzeźbę wykonał Andrzej Pruszyński. Jej brązowy odlew wykonał Pius Wieloński w 1898 po zniszczeniu przez nieznaną sprawców betonowego odlewu w 1897. Brązowy odlew sporządzono w Rzymie, a pierwotną figurę umieszczono na grobowcu Lubomirskich w Kruszynie. Cokół zaprojektował Stefan Szyller. W czasie powstania warszawskiego została strącona, stając się symbolem upadku miasta, ale wzniesiony nadal palec wskazywał nadzieję. W czasie wojny wywieziono figurę do Nysy, wraz z pomnikiem Kopernika. Z powrotem odsłonięto ją 22.07.1945.

Klasztor Misjonarzy. Misjonarzy sprowadziła z Francji w 1633 przez królową Ludwikę Marię. W 1677 założono tu seminarium duchowne. Budynek zakonu na gruntach zwanych Folwarkiem Świętokrzyskim ukończono w 1696. W 1735 powstał na tyłach kolejny budynek, a ok. 1740 powstało skrzydło wschodnie, mieszczące aptekę i furkę wejściową. W 1784 powstała kolejna część budynku od ul. Berga (Traugutta) ze szkółką parafialną, domem zakonnym i biblioteką. W 1864 carat skasował zakon i wyburzono część klasztoru w 1866, tworząc dzisiejszą ul. Traugutta. Prace nad nowym budynkiem dla III Gimnazjum Męskiego prowadzone były wg proj. Bolesława Podczaszyńskiego w 1867-8. W 1915 miejsce gimnazjum zajęła inna szkoła, Gimnazjum im. Św. Stanisława Kostki. W 1918 Misjonarze powrócili. W 1944 klasztor częściowo spłonął i w 1945 odbudowano go w uproszczonej postaci. Co ciekawe, zachował się tu jeden z nielicznych w Warszawie stropów polichromowanych ornamentem łańcuszkowym, ale w 1951 był konserwowany i potem... zaginął. W odbudowanym budynku nadal urzędują zakonnicy, do spółki z Instytutem Filozofii UW.

Ławeczka Chopina. Jedna z 14 ławek, które wystawiono w miejscach związanych z Chopinem w związku z Rokiem Chopinowskim 2010. Pomysłodawcą i projektantem był prof. Jerzy Porębski. Ławka ma akumulator żelowy, żeby grać nawet w temp. -40 stopni. Niestety na ławce północ pomyłona jest z południem.

Krakowskie Przedmieście 5: pałac Czapskich (Sieniawskich, Raczyńskich, Krasińskich). Wcześniej w tym miejscu stał drewniany dwór Radziwiłłów, zbudowany na terenie aptekarza Pawła Chawłosa. W 1573 Anna Jagiellonka podarowała teren lokajowi królewskiemu Maciejowi Rogackiemu. W 1620 posesję kupił Albrecht Stanisław Radziwiłł, a w 1623 jej właścicielem był już jego brat, Aleksander Ludwik Radziwiłł. Pałac zbudowano w 1680-1705 dla prymasa Michała Radziejowskiego, wg proj. prawdopodobnie Tylmana z Gameren. W 1786 dobudowano jedną oficynę, drugą w 1881, a bramę w 1786. Do budowy bramy wykorzystano orły z poprzedniej bramy z 1765. Kolejnym właścicielem był wojewoda lubelski Adam Sieniawski, który przebudował budynek w stylu baroku w 1713-21. Przy budowie pracowali Kasper Bażanka, Karol Bay, Augustyn Locci. W 1732 pałac sprzedano bankierowi Piotrowi Riaucour, ale ten sprzedał do rok później wojewodzie chełmińskiemu Janowi Ansgaremu Czapskiemu, a w 1742 posiadłość odziedziczył starosta knyszyński Tomasz Czapski. W 1752-62 fasadzie nadano charakter późnobarokowy, dodano orły i figury alegoryczne - pory roku. W 1784 właścicielem został Stanisław Małachowski, rozbudowując posesję o kordegardę i oficyny wg proj. Jana Kamsetzera. Od 1799 Małachowski prowadził tu salon, gdzie jadano piątkowe obiady o 13. Kto się spóźnił, nie mógł już wejść, kimkolwiek nie był. Bywali tu uczeni i literaci. Raz nawet Małachowski, który nie miał poczucia humoru, był ostry i porywczy,

wyrzucił więc Staszica za drzwi, zarzucając mu demagogię. Potem mieszkał tu gen. Wincenty Krasiński wraz z urodzonym w Paryżu synem Sigismondem, zwanym Siżysiem, u którego w domu spotykali się Koźmian, Osiński, Morawski, Niemcewicz, Lelewel, Linde, Bentkowski, Gaszyński, Magnuszewski... Były to obiady literackie wzorowane na obiadach czwartkowych, tyle że odbywały się w soboty. Bywał tu również poeta Kajetan Jaxa Marcinkowski, który stanowił przedmiot drwin generała. Po rozebraniu Operalni w 1772 przystosowano największą salę na pierwszym piętrze na potrzeby teatru. W 1810 nabyła pałac Maria Urszula z Radziwiłłów Krasińska, żona Wincentego Krasińskiego. W 1818 pałac przebudowano wg proj. Ch. Aignera, ustawiając na fasadzie figury zdjęte ze zlikwidowanej Bramy Krakowskiej. W 1815 na miejscu starych stajen i wozowni powstały nowe skrzydła. Od 1819 działała tu słynna drukarnia Natana Glucksberga. Ogród przekształcono w 1829 w gazon w formie elipsy. W 1826 mieszkała w pałacu rodzina Chopin'ów na drugim piętrze. Między 1825 a 1831 mieściła się tu Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechniki, założona przez Stanisława Staszica. Została jednak zamknięta w ramach represji popowstaniowych. Był to załączek Politechniki Warszawskiej. Od 1833 działał tu magazyn mebli Marcina Eichmullera, potem również skład mebli Koenig i Boehnke. W 1844 w skrzydle od ul. Berga (dziś Traugutta) gen. Wincenty Krasiński utworzył Bibliotekę Fundacji Krasińskich. Generał zwoził masy książek z różnych wypraw wojennych. W latach 1851-2 pałac rozbudowano wg proj. Henryka Marconiego, powiększając pomieszczenia na bogate zbiory malarstwa, zabytkowej broni i książek. W 1860 do biblioteki dołączono zbiory zmarłego właśnie Konstantego Świdzińskiego. Wprawdzie Świdziński zapisał zbiór Wielopolskiemu, ale ten wywiózł wszystko do Choborza. Gest ten był oprotestowany przez wszelkie kręgi, hrabia Wielopolski zrzekł się spadku i oddał wszystko Ordynacji Krasińskich. W 1880-1 pałac wyremontowano i odnowiono wg proj. Wincentego Rakiewicza i Juliana Ankiewicza. Dekoracje i wystrój oparto na projektach Jana Kacpra Heuricha i Stefana Szyllera. W 1887 właścicielami zostali Raczyńscy. Biblioteka mieściła się tu aż do 1913, kiedy powstał magazyn na ul. Okólnik, a potem budynek biblioteki. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu magazyn wyrobów jubilerskich Konstantego Ostrochulskiego i księgarnia Celsa Lewickiego. Przed wojną działała tu kwaciarnia Garnuszewskiej. W latach .... Cyprian Kamil Norwid uczęszczał na lekcje rysunku. W okresie międzywojennym działał tu skład kawy „Z Kopernikiem”, magazyn mód damskich Myszkorowskiego i magazyn mód Telimena, a także superluksusowy sklep z konfekcją męską Old England. Budynek spłonął w 1939, wraz z kolekcją malarstwa liczącą ponad 300 obrazów. W 1944 pałac częściowo zniszczono, odbudowując po wojnie. W 1948-56 pałac odbudowano wg proj. Stanisława Brukalskiego, mniej więcej według stanu z XVIII w. W 1966 rozebrano oranżerię, wytyczając pasaż Niżyńskiego. W 2004 zespół pałacowy odnowiono gruntownie. Mieści się tu Akademia Sztuk Pięknych.

Brama frontowa. Powstała w 1786 wg proj. Jana Kamsetzera. Orły są przeniesione ze starszej bramy z 1752.

Żeliwna pompa. Mieści się na dziedzińcu znajduje się z XIX w. z kranem zakończonym głową smoka, wykonana w Fabryce Maszyn i Urządzeń Troetzer & Emmel.

Pomnik Bartolomeo Colleoni dłuta Andrei Verrocchi'a z 1488. Colleoni był kondotierem weneckim, hojnym sponsorem Republiki Weneckiej. Autentyk stoi koło kościoła San Zanipolo w Wenecji, a w 1913 wykonano jego kopię dla Muzeum Miejskiego w Szczecinie do kolekcji słynnych rzeźb. W 1948 Szczecin „podarował” pomnik Warszawie, ale był problem z umieszczeniem go w mieście. Proponowano skarpe nadwiślańską, Muzeum WP lub gdzieś na Powiślu. W 1950 pomnik stanął na dziedzińcu ASP. W 1989 władze miejskie upomniały się o podarek. W końcu kopia wróciła do Szczecina w 2002, a na dziedzińcu ustawiono kopię kopii. Pieniądze na zrobienie kopii (300 tys.) zbierał sam Szczecin. Pomnik stanął na pl. Lotników.

Na oknach oficyny od strony ul. Traugutta znajduje się, zdrapywana co jakiś czas, olbrzymia **kolekcja vleppek**.

W pałacu mieści się zamknięte Muzeum Akademii Sztuk Pięknych, organizujące wystawy czasowe, a w lewej oficynie założono Salonik Chopinów, w miejscu, gdzie mieszkali w XIX w.

Krakowskie Przedmieście 7: kamienica Grodzickiego. Do ok. 1733 powstał tu pałacyk Mansjonarzy, wdzierzawiany co jakiś czas komu innemu. Kolejnymi właścicielami byli w 1733-40 kupiec Ludwik Mellini, 1740-1 ks. Aleksander August Czartoryski, w 1741-2 Jan Ansgary Czapski, w 1754 mansjonarze, 1770-84 Józef Ossoliński, w 1786 Maciej Sobolewski, od 1790 ks. Stanisław Poniatowski, od 1796 Franciszek Szymanowski, od 1819 Jan Böhm, a potem bracia Löwe, którzy dobudowali ok. 1826 jakieś oficyny. Obecna kamienica zbudowana została w 1851-2 przez Henryka Marconiego w stylu neorenesansu włoskiego. Fasada miała aż 52 m. szerokości. Szczyt kamienicy zdobiła attyka z 12 posągami postaci mitologicznych, wykonanych przez uczniów warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych („Amor i Psyche” - Leon Molatyński, „Kastor i Polluks” - Feliks Ślaski, „Apollo” - Adam Laski, „Mars” - Leon Myszowski, „Bachus” - Daniel Zaleski, „Faun” - Józef Plocer, „Antinous” - Władysław Mikulzys, „Ceres” - Kazimierz Czerkawski, „Westalka” - Karol Osiński, „Crispin” - Antoni Ślepiński, „Flora” - Karol Osiński, „August” - Antoni Ślepiński). W 1872-1944 kamienica należała do Krasińskich, potem Czartoryskich. Była to kamienica, w której Bolesław Prus umieścił akcje *Lalki*: w oficynie mieszkać miał subiekt Ignacy Rzecki, a od frontu sklep firmy J. Mincel & S. Wokulski (tablicę upamiętniającą ten fakt wmurowano w 1937). W drugiej połowie mieściła się tu słynna herbaciarnia Wsiewołoda Istomina i zakład fryzjerski Adama Zawadzkiego. W latach '60 XIX w. mieścił się tu skład lusterek i wyrobów platerowanych K. Biernackiego. Około 1885 dla hr. Ludwika Krasińskiego powstała oficyna południowa wg proj. Adolfa Löwe. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu księgarnia Michała Gluecksberga, między 1874-1904 jej właścicielem był Gustaw Sennewald. Oprócz nich działały tu cukiernia Caplaczego (od 1871 Chrystiana Toura), zakład fotograficzny M. Dutkiewicza, skład herbaty Wsiewołoda Istomina, skład herbaty Bazylego Małachowa, magazyn z galanterią i tkaninami Russka Manufaktura, magazyn bławatny Jana Gruszczyńskiego (przebudowany w 1911 wg proj. Stanisława Grochowicza), salon obuwia Stanisława Hiszpańskiego i Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń. W 1914 powstała na podwórzu oranżeria, a w 1897 zabudowania gospodarcze zastąpiono niskim budynkiem. Przed wojną mieściła się tu popularna kawiarnia 'Empire'(1914-31), zastąpiona przez restaurację Roma. W okresie międzywojennym działały tu także skład sreber braci Hempel, skład broni myśliwskiej J. Sosnowskiego, skład fabryki włókienniczej K. Schreiber i L. Grohmann i sklep malarza Kazimierza Pruszyńskiego. W czasie wojny kamienicę uszkodzono, zniszczono posągi, ale w 1946-52 kamienica stanęła z powrotem wg proj. Bohdana Pniewskiego, tylko bez posągów i oficyny, a oranżerię i część zabudowań gospodarczych rozebrano w 1951. Mieści się tu obecnie **księgarnia naukowa im. Bolesława Prusa**.

Krakowskie Przedmieście 9: Kopnięty Dom. Powstał w 1949-50 wg planu Bogdana Pniewskiego.

~ Pod koniec XVII w. stał tu pałac kasztelana łęczyckiego Jerzego Towiańskiego. Ok. 1740 pałac został zdegradowany do rangi oficyny, a głównym budynkiem stał się pałac miecznika koronnego Aleksandra Jakuba Lubomirskiego. W 1754 właścicielem posesji był już wojewoda sandomierski Jan Wielopolski. Budynek miał jedno piętro i 7 osi. W latach 1817-25 działał tu zakład złotniczy Tomasza Klimaszewskiego, a także wytwórnia kapeluszy słomkowych Franciszki Muller i skład trzewików damskich P. Kręciszewskiego. W 1860 zaczęło tu swoją działalność Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych. W 1864 pałac wyburzono i stanęła tu **kamienica fotografa Karola Beyera** wg proj. Józefa Orłowskiego. Dom był zdobiony figurami „Malarstwo”, „Architektura” i „Mechanika” na pierwszym piętrze, dłuta Andrzeja Pruszyńskiego i „Rzeźba”, „Hydraulika” i „Przemysł” wykonane przez Leonarda Marconiego. Fasadę zdobiło jeszcze 16 medalionów z portretami sławnych Polaków, wykonanych przez Antoniego Frejtaga. Na przeł. XIX i XX w. mieściły się tu magazyn towarów galanteryjnych Ksawerego Regulskiego, skład herbaty Edwarda Heringa, magazyn wyrobów kapeluszniczych Teodora Weigha, księgarnia E. Wende & Comp., sklep z galanterią elektryczną i

metalową J. Serkowskiego, Jeneralne Towarzystwo Ubezpieczeń, sklep z wyposażeniem podróznym Stanisław Krauze i S-ka. W okresie międzywojennym działała tu filia sklepu Wedla i filia redakcji „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”.

Krakowskie Przedmieście 11: Dom Bez Kantów. Dom Funduszu Kwaterunku Wojskowego powstał w 1933-4 wg proj. Czesława Przybylskiego i stalowej konstrukcji Stefana Bryły. Głowy lwów wykonał prawdopodobnie Mieczysław Lubelski. Do 1933 rozebrano resztki kuźni. Krążyła anegdota o marsz. Piłsudskim, który kazał budować „tylko bez kantów mi tu!”. Budynek ocalał po wojnie, ponieważ był wykorzystywany przez hitlerowców do ostatniej chwili i po prostu nie zdążyli go spalić.

Gmach Sądów Wojskowych. Powstał w 1890 w stylu neorenesansu, ale po wojnie został przekształcony tak, aby upodobnić go do sąsiedniego hotelu Europejskiego. Obecnie mieści się tu dowództwo garnizonu warszawskiego.

~ **Tablica ku czci Piłsudskiego.** Powieszona w latach '30 XX w., dotrwała do końca lat '40. Napis na niej brzmiał: Z rozkazu pierwszego marszałka Polski, ministra spraw wojskowych Józefa Piłsudskiego gmach ten powstał w latach 1928-1929. Po zdjęciu tablicy, miała iść na przetopienie, ale została wykradziona ze złomowiska i jest obecnie w rękach prywatnego kolekcjonera.

Krakowskie Przedmieście 13: Hotel Europejski. W 1575 stał tu dwór ze stajnią i sadem Nowomiejskich, od 1580 kasztelanowej nakielskiej Zofii Rusockiej. W 1603 kowal Prosianka sprzedał swoją część posesji i stanął tu dwór wojewody sieradzkiego Kaspra Kłodzińskiego. Na innym kawałku posesji pobudował się starosta nurski Andrzej Chądzyński. W 1652 powstawał tu kościół Karmelitanek Bosych, który jednak nigdy nie został ukończony. Po nim powstał tu pałac Michała Kleofasa Ogińskiego, gdzie odbywały się spotkania towarzyskie z muzykowaniem. Między 1663-9 powstał tu również pałac biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego. W 1759 pałac sprzedano Ignacemu Ogińskiemu. Pod koniec XVIII w. działały tu salon meblowy Voigta, skład win Piotra Lemoniera i magazyn mód J. Franckego. W 1801-5 mieściło się tu Towarzystwo Muzyczne Harmonia, a od 1804 całkiem niezły Zajazd Gerlacha. Działała tu także drukarnia i księgarnia Józefa Zawadzkiego i „rękodzielnia nadwornych klejnotów” Pawła Sienickiego. Pałac rozebrano w 1876.

W 1855-8 Henryk Marconi przy współpracy z Marcelim Berentem rozpoczął budowę **hotelu**: powstały skrzydła południowe i zachodnie, najpóźniej zabrano się za część, gdzie funkcjonował hotel Gerlacha. Było to przedsięwzięcie Przezdzieckich i Pusłowskich. Działała tu najlepszą w Warszawie restaurację ze składem win „Grun et Comp.”. W latach 1876-8 dostawiono skrzydła północne i wschodnie pod kierownictwem Marcelego Berendta. Dekoracje Sali Biesiadnej i Pompejańskiej wykonali Karol Marconi i Antoni Kolberg. Luksusowy hotel istniał do 1939, gościł monarchów, wyprawiano tu bale dla elity. Miał 240 pokoi, hotel inspirowany był pałacami weneckimi Palazzo Corner della Regina i Palazzo Grimani. Na przeł. XIX i XX w. mieściły się tu restauracja hotelowa połączona z restauracją Europa (w narożniku Bagińskiego\pl. Piłsudskiego) – jedną z najlepszych w mieście, cukiernia Lourse (najpierw Contiego – jedna z najpopularniejszych w Warszawie, znana z kawy we wszelkich postaciach, ciastek półfrancuskich, lodów itp.), magazyn towarów galanteryjnych N.S. Brunner i Kom., magazyn krawiecki B. Hilary, skład bielizny i gorsetów paryskich A. Riedel, sklep z tytoniem i papierosami Noblesse Kalinowskiego i Przepiórkowskiego oraz skład win T. Zaniewickiego. Od 1939 hotel dalej działał, ale był ‘nur für Deutsche’. W 1944 spłonął, choć sale Malinowa i Balowa ocalały. W 1949 usunięto luksusy i założono tu Wyższą Szkołę Wojskową. Rozebrano sale reprezentacyjne, zostawiając tylko Salę Pompejańską, jednak pozbawiając je również malowideł. W 1947 szkołę zlikwidowano i postanowiono przywrócić hotel w budynku, jednak bez dawnych luksusów. Dziś nadal mieści się tu hotel, jednak daleko mu do dawnej pozycji. Na rogu nadal mieści się cukiernia, która najpierw należała do Conti’ego, a w latach 1873-1924 mieścił się tu salon firmy Lourse. W 1915 Lourse zmieniła narożnik (wystrojem wewnątrz zajęli się Antoni Jawornicki i Marian Kwiatkowski), a jej miejsce zajął salon FIATa, do którego wprowadzano samochody przez

jedną z otwieranych witryn. Wejście do hotelu zajęte było przez najbardziej luksusowe sklepy, m.in. jubilerski zakład Wabia-Wapińskiego. Obok Fiata mieściła się księgarnia Trzaska, Evert i Michalski, a od ul. Ossolińskich sklep papierniczy A. Szustra. Zmiany miały być częścią przebudowy wg proj. Juliusza Nagórskiego, ale tylko tyle zdołano wykonać. Na pocz. lat '20 XX w. zlikwidowano sień wg proj. Antoniego Jawornickiego. W 1927 powstały tu popularne kawiarnia i bar z cenami znacznie niższymi niż restauracja. Obok istniał salon kosmetyczny i fryzjerski Feliksa Świątecznego i księgarnia firmy Trzaska, Evert i Michalski od 1920. W 1939 nie został zniszczony, za to w 1944 wypalony. Odbudowano go w 1949-51 wg proj. Bohdana Pniewskiego na potrzeby Wyższej Szkoły Wojskowej - w miejscu restauracji umieszczono stołówkę oficerską, w miejscu kawiarni Lourse'a biblioteka, kino i czytelnia, a zamiast Sali restauracyjnej pokoje oficerów dyżurnych i radiowęzł. Od Krakowskiego Przedmieścia umieszczono salę gimnastyczną, a szyby sklepów pozasłanianio ciężkimi kotarami. W 1957-62 przywrócono budynkowi funkcje hotelowe wg proj. Bohdana Pniewskiego i Bohdana Kijowskiego dla Orbisu. Oficjalna inauguracja remontu hotelu odbyła się w trakcie sylwestra 2008-2009 na 300 osób z kręgów prasy, świata artystycznego i dyplomacji. Stary rok pożegnała młodzież polonezem, a Nowy Rok powitano walcem na ponad 100 par. Była też loteria fantowa, której dochód przeznaczono na Fundację św. Jana Jerozolimskiego.

Krakowskie Przedmieście 15: pałac Potockich. W 1643 powstał tu drewniany dwór wojewodów malborskich i plockich, Denhoffów, obok na posesji stał dwór Jakuba Sobieskiego od strony Dziekańskiej, a od Ossolińskich (wtedy Czystej) dwór kasztelana czerskiego Stanisława Lasockiego. Przed domami rozciągały się ogrody. Przebiegająca obok posiadłości Denhoffów ul. Czysta nie była bezpieczna, wykopali oni głęboki rów, przykryty gałązkami i porośnięty powojem. Wpadały tam głównie bezpieczeństwa knury, wyciągane przez służbę i spożywane, jednak kiedyś wpadł w rów niejaki Bolko z Zakrocymia, zgłaszając sprawę do sądu. Rów istniał jeszcze do XVIII w. W czasie potopu dwory uległy spaleni. Sobieski podarował ziemię Helenie Załęckiej, siostrzenicy, a Denhoffowie odkupili zgliszczą od Lasockich. Ernest Denhoff zbudował barokowy korpus pałacu głównie za pieniądze zdobyte na chłopach, trzymanyh twardą ręką. W 1656-7 pałac był spalony, ale w 1669 Ernest Denhoff odbudował pałac, już murowany. W 1693 posesję odziedziczyła Konstancja ze Słuszków Denhoff. Ten pałac wykupili Potoccy, rozbudowując go wg proj. Jana Kamsetzera. Jan Potocki umieścił tu czytelnię w trzech pokojach, które umeblował i można było poczytać tu gazety polskie i zagraniczne. W 1760-6 Czartoryscy, którzy weszli w posiadanie pałacu dzięki małżeństwu, dobudowali do korpusu skrzydła od ulicy i alkierze od ogrodu, a także przerobili pałac wg proj. Jakuba Fontany i Efraima Schroegera. W 1784-6 wyposażono wnętrza na nowo wg proj. Szymona B. Zuga, rozpoczęta od Pokoju Stołowego. W 1799 pałac otrzymała w spadku Aleksandra, żona Stanisława Kostki Potockiego, który w 1800 urządził tu kilkupokojowy apartament wg proj. Stanisława Loba i wyremontowano resztę pokoi, zdewastowanych przez stacjonujące tu wojska pruskie. Potoccy ciągnęli zyski z odnajmu, mieszkał tu m.in. Julian Ursyn Niemcewicz, a w kordegardzie prowadziła sklep z brązami firma Braci Łopieńskich. W 1807 wydano tu wielki bal na cześć Napoleona. W 1824 zarządcą został Aleksander Potocki, właściciel od 1831. W 1828 Stanisławowa Potocka wyprawiła wielkie przyjęcie z okazji imienin Niemcewicza, który zimował w jednym z mieszkań w oficynie. Zresztą dom Potockiej słynął z zabaw kostiumowych dla wyższych sfer. Przebierano się w stroje z dalekich krain, czy za historyczne postacie. W 1830 działał tu zakład wyrabiający „złote pierścienie z godłem wolności” E. Kelcha. W połowie wieku XIX w. dziedziniec wynajęto Gracjanowi Ungrowi, który wystawił tu drewniak wg proj. Leaandro Marconiego, zwany 'Szopą Ungra', przez jakiś czas była to siedziba Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Pokazywano tu m.in. *Hołd Pruski*, *Nanę* i *Bitwę Pod Grunwaldem* Matejki. Pokazywanie Nany spowodowało zamknięcie szopy za gorszenie młodzieży szkolnej. W 1856 Stanisław Potocki umieścił tu wystawę poświęconą starożytności, z której dochód poszedł na schronisko dla ubogich. W 1897 wstawiono bramy z warsztatu Stanisława Zielińskiego wg rysunków Zenona Chrzanowskiego i Władysława Marconiego, a ówczesny właściciel, Józef Potocki, kazał rozebrać szopę Ungra. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu księgarnia Gebethner i Wolff, magazyn mód Edwarda Lotha, wytwórnia kapeluszy

słomkowych i filcowych, skład główny fabryki obić papierowych J. Franaszek, sklep brązowniczy Bracia Łopieńscy, sklep kwiatów Stanisława Sobalskiego (później właścicielami byli Maria i Władysław Rzącównien), konfekcja damska Anny Thones, magazyn bielizny damskiej Gustawa Żmigrydera, sklep z zabawkami J.A. Komorowskiego, magazyn mód „Sidone” Sydonii Knapp. W latach 1881-96 mieściła się tu Zachęta. W 1892 skrzydło w pałacu kupił Arpad Chowańczak dla siebie i swojej firmy garbarskiej, której luksusowy sklep firma prowadziła tutaj. W czasie I wojny urzędował tu pełnomocnik niemieckiego gubernatora Huetten-Czapski. Wyprawiał on bale dla arystokracji i oficerów niemieckich, co wywoływało duże oburzenie w Warszawie. W okresie międzywojennym działały tu nadal księgarnia i sklep firmy Braci Łopieńskich, ale także Centrala Czasopism Zagranicznych Jana i Emilii Nowickich od 1932 od strony Ossolińskich. Od 1926 do wojny, ostatnim właścicielem był Józef Potocki jr. W czasie wojny w mieszkaniu Chowańczaków odbywały się spotkania dowództwa AK i tajne komplety UW. W 1944 budynek zniszczono częściowo, ale w 1949 stał już odbudowany pod kierunkiem Jana Zachwatowicza wg stanu z lat '60 XVIII w. Dziś mieści się tu Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wnętrza zachowały wystrój od czasów Czartoryskich, niektóre sale, jak np. Biała i sień, zachowały nawet wyposażenie. Na bramie kutej, zaproj. przez Władysława Marconiego widnieje napis łaciński: *Tarcza przeciwstawia się tarczom.*

Kordegarda. Corps de garde, czyli Strażnica, powstała w 1763 wg proj. Efraima Schroegera. Na przeł. XIX i XX w. mieściły się tu sklep ze słodyczami Franciszek Fuchs i Synowie. Dziś mieści się tu galeria sztuki nowoczesnej.

[Krakowskie Przedmieście 17: kamienica Potockiego.](#) W 1566 stanął tu dwór Stanisława Lasockiego. W 1700 stały tu 4 drewniane domy, a w 1712 powstał pałacyk Antoniego Sebastiana Dembowskiego, który już w 1770 został połączony z pałacem Czartoryskich i stanowił jego oficynę. W 1784 wystawiono wzdłuż ulicy oficynę pałacu Czartoryskich wg proj. Piotra Hiża. Pałacyk Dembowskiego rozebrano w 1762, ocalała tylna oficyna, rozbudowana w 1842. Mieściły się tu redakcje „Tygodnika Ilustrowanego” i „Kurier Codzienny”.

Obecna **kamienica** zbudowana została w 1846-7 przez Franciszka Marię Lanciego dla hrabiego Stanisława Potockiego. Była to wówczas najnowocześniejsza budowla w Warszawie, wykorzystująca elementy żeliwne (np. balkon). W 1881-2 oficyny zastąpiono jedną nową, czteropiętrową wg proj. Leandro Marconiego. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu skład fortepianów Gebethner i Wolff, skład kawioru astrachańskiego M.F. Bielawskiego, zakład jubilerski Ryszarda Ostermana i Władysława Stefańskiego, hurtowy skład masła Michała Jasińskiego i S-ki, fabryka elektrotechniczna Jerzego Hosera. W okresie międzywojennym działał tu skład apteczny braci Różyckich, magazyn ubiorów M. Starkmana, pracownia obuwia Jakuba Cedry, pracownia konfekcji męskiej Bolesława Sikorskiego, składnica księgarska Jerzego Nowickiego od 1933, sklep futrzarski A. Chowańczak i Synowie od 1932 (modernistyczną witrynę wykonał Zbigniew Puget). W 1939 spłonęła oficyna, a w 1944 hitlerowcy spalili resztę. Pozostałości odbudowano w 1949 pod kierunkiem Marii Zachwatowicz, obniżając budynek o 2 pietra.

[Krakowskie Przedmieście 19: kamienica Wapińskiego.](#) W 1575 stał tu dwór wojewodziny łęczyckiej Elżbiety Bruzewskiej, powstały na miejscu domu tasznika Warwryńca Garwolskiego. W 1641 dwór przejął wojewoda ruski Jakub Sobieski. W 1700 stał tu drewniany dwór trębacza Ferdynanda, a w 1743 stała tu również kamieniczka Teysa. Ok. 1770 na miejscu drewniaka powstała druga kamieniczka, należąca do Nowosielskiego. Od 1819 posesja była własnością Józefa Błoma. W drugiej poł. XIX w. mieściła się tu doskonała restauracja. Obecna **kamienica** powstała w 1906-7 dla złotnika Juliana Wapińskiego, wg planów Stefana Szyllera. Na fasadzie umieszczone zostały dwie figury: złotnika i Matkę Boską, od której kamienica zwana była również Pod Matką Boską. Dom prezentował styl narodowy, a konstrukcja była ogniotrwała. Figury „Złotnik” i „Matka Boska”

wykonał Feliks Giecewicz, a dekoracje wykonano w warsztacie Ferdynanda Rotha. W oficynie działał warsztat jubilerski właściciela. W okresie międzywojennym działały tu sklep z konfekcją męską Filtzer i Kowalski, oddział wytwórni kosmetyków Elisabeth Arden. W 1944 kamienicy nie zniszczono, kamienica została tylko częściowo spalona, ale podczas odbudowy w 1947-8 zniszczono dekoracje zewnętrzne i rzeźby, obniżono dom do 4 pięter, usunięto wystrój wnętrz.

Krakowskie Przedmieście 21: Kino Kultura. Budynek powstał ok. 1960 wg proj. T. Zagrodzkiego.

~ W 1575 stał tu dwór wojewodziny łęczyckiej Elżbiety Bruzewskiej, powstały na miejscu domu tasznika Warwryńca Garwolskiego. W XVIII w. stały tu już (na posesji 21\\23) kamienice Glińskiego, Cegłowskiego i Malińskiego. W latach '60 XIX w. mieścił się tu sklep z kapelusznymi słomkowymi z plecionek szwajcarskich Jerzego Lotha. Ok. 1885 powstała tu nowa kamienica, przebudowana ze starej wg proj. Adolfa Loewego. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu restauracja na piętrze Ciechanowskiego. W okresie międzywojennym działały tu sklep, palarnia kawy i biura firmy Kawa Brazylia.

Krakowskie Przedmieście 23: Dom mieszkalny pracowników Ministerstwa Kultury. Powstał ok. 1960 wg proj. L. Borawskiego.

~ W 1575 stał tu dwór wojewodziny łęczyckiej Elżbiety Bruzewskiej, powstały na miejscu domu tasznika Warwryńca Garwolskiego. W XVIII w. stały tu już (na posesji 21\\23) kamienice Glińskiego, Cegłowskiego i Malińskiego. Ok. 1830 działał tu zakład zegarmistrzowski Dragonowskiego. W latach '60 XIX w. mieścił się tu magazyn rękawiczek L. Kunickiego. Pod koniec XIX w. stała tu jedna, dość brzydka kamienica. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu sklep z wyposażeniem podróżnym Lucjana Marchowieckiego. W okresie międzywojennym działały tu biura firmy przewozowej Węgiełek, sklep z platerami Norblina, sklep radiotechniczny Stanisława Pęcherskiego, bar Sezam i od 1937 cukiernia Puchalskiego.

Krakowskie Przedmieście 25: pałac Wesslów. Na kupionej w 1664 przez wojewodę płockiego Jana Wessla posesji, stanął w 1700 dom budowniczego królewskiego Izydora Affaity i w 1743 kamienica Jędrzeja Stanisława Załuskiego, a później stanęła obok skromna kamienica Barwolskiego. W 1746-52 biskup krakowski Andrzej Stanisław Kostka Załuski wybudował tu rezydencję późnobarokową wg proj. Antoniego Fontany (??) z wykorzystaniem murów kamienicy Załuskiego. W 1758 właścicielem został gen. Franciszek Jan Załuski W 1761 pałac kupił Teodor Wessel, właścicielami byli przez 3 lata, potem rezydowali tu w 1764-74 biskup kujawski Antoni Ostrowski, potem Adam Poniński i 3 kolejnych właścicieli. Budynek odkupił od nich w 1780 wojewoda pomorski i dyrektor poczt, Franciszek Ignacy Przebendowski. Kosztowało go to 11.000 dukatów. Od 1780 do 1874 mieściła się tu **Poczta Saska**. Korespondencja szła konnymi sztafetami, a opłaty zasilały skarb państwa. Opłata zależała od odległości na jaką miał iść list. 02.11.1830 Chopin wyjechał stąd na zawsze do Wiednia. W 1879 przebudowano okolicę z powodu poszerzania Trębackiej i wg planów Edwarda Cichockiego i Starynkiewicza miał tu stanąć pasaż handlowy, ale projektu nie zrealizowano. Właścicielami jej byli wówczas Rzewuscy, którzy w 1882-4 przebudowali pałac na kamienicę wg proj. Aleksandra Woyde i Władysława Marconiego. W okresie międzywojennym działał tu sklep z art. podróżnymi i sportowymi L. Walickiego, a w drugim skrzydle zakład fryzjerski Henryka Zaremby i Pałac Sztuki. Na pierwszym piętrze zaś mieściła się lecznica. Spalona w 1944, została odbudowana w 1947 pod kierunkiem Jana Bienkowskiego, dziś jest siedzibą prokuratury.

Krakowskie Przedmieście 27: kamienica Kestnerów. Początkowo w 1659 plac należał do Wojciecha Buby, a w 1669 do Stankiewiczów. W 1700 stała tu mała kamienica cyrulika Jędrzeja Lassocińskiego. W 1770, parterowa dotychczas kamieniczka miała już piętro i należała do Hankaja, a w 1790 do malarza Józefa Borkowskiego. Działał tu zakład krawiecki Andrzeja Fengera. Obecna kamienica zbudowana została w 1835-40 wg proj. Józefa Lessla. Działała tu cukiernia Jana Czernera. W okresie

międzywojennym działał tu handel alkoholami Złoty Róg. W 1944 kamienica została spalona i po wojnie rozebrana do fundamentów. Odbudowano ją w 1949 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego, charakteryzując budynek na XVIII w.

Krakowskie Przedmieście 29: Kamienica Cechu Rzeźników. W 1669 znajdował się tu dwuizbowy domek Nieznachowej, a w 1700 większy dom należący do Cechu Rzeźników. Zbudowana w 1743-54. W 1867 dobudowano piętro, a po 1900 trzecie piętro i mansardy. W okresie międzywojennym działały tu zakład fryzjerski i zakład fotograficzny Optofot. W 1944 kamienica spłonęła i została odbudowana w 1949 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego z nowym wystrojem. W 2000 odrestaurowana.

Krakowskie Przedmieście 31: kamienica Heringowska. W 1659 pusty plac należał do krawca Sałaty, a ok. 1670 stał tu już jego drewniany, trójizbowy dom. Na miejscu domku stanęła parterowa kamieniczka Gutzwelera. Obecna kamienica zbudowana została w 1780 dla Walentego Heringa, później Marianny Heringowej. Na pocz. XIX w. działał tu sklep z perukami Teodora Śniechowskiego. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu sklep z ubiorami męskimi M. Bełkiewicza. W 1944 została spalona, zachowując fasadę z wystrojem i elewację od ul. Koziej. Odbudowana w 1949 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego, z nową blaszaną wystawką w dachu.

Krakowskie Przedmieście 33: kamienica Greyowska. W 1659 pusty plac należał do wdowy po Erhardzie Lazarusie, 10 lat później stał tu dom jednoizbowy cyrulika Frydrycha. Potem powstał tu nieco większy w 1700 należący do Szymona Milwińskiego. Obecna kamienicę zbudowano w 1754 dla siodlarza Michała Greya. W latach '50 XIX w. kolejny właściciel, Józef Reszke, nadbudował dom o piętro i dodał wystrój fasady. Stanowił on wtedy główną część hotelu de Saxe. W 1944 dom spłonął, w 1946 fasadę rozebrano i zrekonstruowano w 1949.

Krakowskie Przedmieście 35: kamienica Heyna. W XVII w. stał tu dom Staniewiczza, ale się spalił. Dopiero w 1700 wymienia się drewniany dom Wojciecha Tarnowskiego. Kolejną kamienicę zbudowano w 1743, była wtedy parterowa. W 1770 właścicielem był Lenck i miał już piętro. Kolejną kondygnację dobudował dr Andrychiewicz, właściciel domu od 1784. Ostatecznie na pocz. XIX w. kamienica liczyła 3 piętra, a wystrój ukształtowano po poł. XIX w. Po 1895 kamienicę zburzono i postawiono nową, czteropiętrową. W okresie międzywojennym działała na antresoli pracownia ubiorów męskich. W 1944 budynek spłonął zachowując wystrój wewnątrz. W 1946 fasadę rozebrano i zrekonstruowano w 1949 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego dla rodziny Nowakowskich

Krakowskie Przedmieście 37: kamienica Lazarusa. Zbudowana w 1655 dla sługi i muzyka królewskiego. Po 1659, jako własność wdowy po nim, kamienica była opuszczona i zdewastowana; odnowiona ok. 1669 jako kamienica Cherytakowska, piętrowa z 5 izbami. W XVIII w. przekształcana parokrotnie. W 1743 została własnością Piotra Hiża, który prawdopodobnie zaprojektował przekształcenie kamienicy. W 1784 właścicielką była miecznikowa koronna Humiecka. W XIX w. należała przez długie lata do rodziny Reszke, właścicieli Hotelu de Saxe; działał tu sklep z alkoholem Ernesta Kuhnkego i zakład fryzjersko-perukarski Jana Kujawskiego. W 1900 kamienica otrzymała nowy wystrój. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu magazyn obuwia damskiego Franciszka Szczepańskiego. W okresie międzywojennym działały tu zakład fotograficzny Foto-America i zakład optyczny F. Czerwińskiego, a także sklep galanteryjny W. Barczyńskiego. W 1944 kamienicę spalono i odbudowano w 1951 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego, którzy zmienili układ osi i wystrój.

Krakowskie Przedmieście 39: kamienica Hiża. W 1621 powstał tu murowany dom Jana Rosochy, sprzedany zaraz muratorowi Gasparowi Bocherowi; w 1655 dom już nie istniał. W 1669 stanął tu drewniany domek szewca Obera, należący w 1700 do Bruzera. Obecna kamienicę zbudowano w 1743

wg proj. Piotra Hiża. W 1784 właścicielką była miecznikowa koronna Humiecka, a od 1847 kamienicę posiadali Reszke, właściciele Hotelu de Saxe. W XIX w. działał tu skład sukna Augusta Pulewki. W latach '60 XIX w. mieścił się tu sklep potentata wyrobów platerowych Czajkowski i Henneberg. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu litografia i skład papieru Ottona Flecka. W okresie międzywojennym działały tu sklepy H. Dębowskiego i S. Pęcherskiego. Kamienica została spalona w 1944, zachowując mury i wystrój; odbudowana w 1951 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego.

Krakowskie Przedmieście 41: Kamienica Cechu Krawców. Pierwsza kamienica powstała ok. 1700 dla Karenstorffera, w 1743 należała do Cechu Krawców, który istnieje od ponad 600 lat. Obecna kamienicę ok. 1750. W XIX w. przebudowano kamienicę i zmieniono jej wystrój. Od 1857 mieścił się tu sklep z obuwiem męskim Henryka Kaatza. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu skład nici i towarów galanteryjno-norymberskich Heleny Boniczykowej. W 1908 kamienicę gruntownie wyremontowano. W okresie międzywojennym działały tu Księgarnia Warszawska Jana Jabłońskiego i magazyn pomp i narzędzi pożarniczych Wacława Łukasiewicza. W 1944 kamienica częściowo spłonęła i została odbudowana w 1947-9 wg proj. Kazimierza Biernackiego. Zmieniono tylko całkowicie elewację od strony Koziej. Na ścianie wisi pamiątkowa tablica ku czci Reymonta, gdyż zanim został pisarzem, był mistrzem krawieckim

Krakowskie Przedmieście 43: Kamienica Cechu Cyrulików. W 1659-60 znajdował się tu domek krawca zwanego Francuzem (później krawcem Karolem). Podobny domek stał zaraz obok, należący do kowala Grygiela. W 1700 powstała obecna kamienica dla Jakuba Tugela, w 1743 należała do Cechu Cyrulików. W 1819 dobudowano drugie piętro i nowy wystrój fasady. Do 1821 działała tu wytwórnia naczyń platerowanych i wyrobów tokarskich F. Billinga. W 1944 kamienica spaliła się, zachowując mury. W 1948-9 budynek odrestaurowano pod kierunkiem Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego.

Krakowskie Przedmieście 45: kamienica Skalskiego. W 1655 stała tu kamienica Bischoffa, mieszcząca także 2 sklepy i kuchnię. W 1700 należała do kuśnierza Kazimierza Ziomeckiego, a w latach 1743-67 do spadkobierców niejakiego Gebła. Obecna kamienica powstała w 1774-7 wg planów Eiframa Schroegera dla aptekarza Józefa Skalskiego, działająca aż do wybuchu II wojny. W 1878-9 kamienicę odnowiono pod kierunkiem Ludwika Kwiatkowskiego. W 1944 ocalała fasada, jednak bogate wyposażenie wnętrza z XVIII w. spłonęło. W 1948-9 kamienicę odbudowano wg proj. Mieczysława Kuzmy. W 1999 dodano dodatkowe kondygnacje w mansardowy dach.

Krakowskie Przedmieście 47: kamienica Ormiańska. Zbudowana w 1784 dla Karola Ernesta Schmitta, później dodano jeszcze 4 piętra. Działał tu w XIX w. zakład krawiecki Józefa Nowickiego.

Krakowskie Przedmieście 49: budynek powojenny. Kamienica z XVIII w. dotrwała do 1894. W 1894 powstała nowa kamienica, wg proj. Stanisława Wąsowicza. Miała 5 pięter i zdobiona była rzeźbami Feliksa Giecewicza: Matką Boską i Witem Stwoszem. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu dom bankowy i redakcja Gazety Losowań.

Krakowskie Przedmieście 51: Kamienica Ormiańska. W 1669 stał tu trójizbowy dom Szczypały. W 1700 już kamieniczka Wojciecha Syrockiego. Obecna kamienicę wybudowano w 1743 dla ormiańskiego kupca Szymona Krzysztofowicza; miała wtedy 2 piętra. W 1784 przez krótki czas właścicielką była wdowa Jędrzejewiczowa. Niedługo potem dom nadbudowano dla ormiańskiego handlarza winem F.K. Makarowicza. W 1819 połączono oficyną kamienicę z domem budynek Kozia 26. W 1937 otwarto tu bar Nowy. W 1944 dom częściowo spłonął. W 1946 resztki rozebrano i w 1949 kamienicę zrekonstruowano dla prywatnego właściciela.

Krakowskie Przedmieście 53: kamienica Garskich. W 1659-60 powstał tu dom Suchodolskiego, a w

1669 należał do krawca Sokołka. Nieruchomość w 1700 kupił posesję Franciszek Glinicki. Zbudowana w 1743 nowa kamienica dla doktora Kostrzębskiego, zastąpiona w 1754 nową. W latach 1770-90 kamienica należała do Garskiego, potem do Heleny Garskiej. W 1867 kamienicę przebudowano dla Ludwika Kocha wg proj. Józefa Orłowskiego: w niszy na fasadzie stała figura MB z Dzieciątkiem. Na pocz. XIX w. działała tu księgarnia francuska Fryderyka Pfaffa. W 1819 od Koziej stanął tu jeszcze jeden dom piętrowy, przebudowany i podwyższony o piętro w 1881-2. Na pocz. XX w. dodano mu jeszcze jedno piętro. W 1937 całkowicie usunięto dekoracje, wprowadzając tylko listwy i opaski. W okresie międzywojennym mieściły tu księgarnia i wydawnictwo Dobro z książkami i pismami rosyjskimi i agencja prasowa Russpress. W 1944 kamienica została zniszczona całkowicie, ostał się za to budynek od Koziej, jednak po wojnie rozebrano wszystko i w 1948-9 zrekonstruowano kamienicę wg proj. Jana Bieńkowskiego dla prywatnych właścicieli. Figura MB jest tylko podobna do starej.

[Krakowskie Przedmieście 55](#): **kamienica firmy Hille & Dietrich**. Parcelę stanowiły pierwotnie dwie działki. Na pierwszej z działek ok. 1669 stanął tu domek krawca Kaspra, a ok. 1700 kamieniczka cyrulika Szpilera, która w 1743 przeszła na własność rymarza Tarskiego i potem jego spadkobierców. W 1790 dom kupił Johann A. Blum. Druga działka zajęta była od 1659-60 przez dom Bubika, którego właścicielami byli potem kolejno od 1669 kotlarz Piotr i od 1770 Jan Zeydler. W 1743 była to już kamieniczka Ilmińskiego. Od 1784 właścicielem był Cader. Pod koniec XVIII w. dom zburzono i zbudowano nowy, łącząc go z drugim na działce obok. Na pocz. XIX w. działały tu składy win Jana Kuznicowa i Piotra Schultza i wytwórnia strun Józefa Fiorentiniego. W latach '30 XIX w. mieściła się tu także traktiernia Góreckiego. W 1883 połączone kamienice zburzono i wystawiono nową w 1884 wg proj. Kazimierza Loewe. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu magazyn tkanin lnianych. Bielizny i galanterii Towarzystwa Zakładów Żyrardowskich Hille & Dietrich. W okresie międzywojennym działał tu Bank Cukrownictwa do 1929, potem apteka K. Wendy. Budynek należał wówczas do Polskiego Towarzystwa Handlowego. W 1944 kamienica spłonęła, w 1946 rozebrano stronę od K.P., zostawiając tę od Koziej. W 1949-50 dom odbudowano.

[Krakowskie Przedmieście 57](#): **kamienica Rotterowska**. W 1700 stał tu dom kotlarza Jana Grunwalda. Obecna kamienica zbudowana została w 1743 dla gminnego Starej Warszawy Michała Rottera. Pod koniec XVIII w. przerobiono wystrój fasady. Działał tu sklep żelazny Henryka Stöckera, przeniesiony pod nr 61. W okresie międzywojennym działały tu sklep z zegarkami Chronos i sklep ze szczotkami Stanisława Zawadzkiego. W 1944 kamienica została spalona i odbudowana dość dowolnie na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem.

[Krakowskie Przedmieście 59](#): **kamienica Gautierowska**. W 1659 istniała tu kamienica krawca Joachima, w 1669 wzmiankowany już jako zrujnowana kamienica Bromerowska. Nowa kamienicę zbudowano ok. 1700 dla Kazimierza Solca, a kolejny właściciel, dr Ludwik Gautier zastąpił ją w 1743 nową, barokową. Mieścił się tu sklep tekstylny Jana Friedrichsa. Aż do ok. połowy XIX w. dom należał do spadkobierców Gautiera. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu słynna w Warszawie apteka Feliksa Steinerta, ówczesnego właściciela domu. Wstawił on w 1877 nad wejściem dwa posągi dłuta Ludwika Kucharzewskiego. W 1884 kamienicę przebudowano wg proj. Pawła Wójcickiego, rozbudowując ją tak, że wchłonęła ul. Krótką. W okresie międzywojennym działały tu sklep z żyrandolami i towarzystwo ubezpieczeń Port (dawniej Polonia). W 1944 kamienicę spalono i zburzono, po 1945 resztki rozebrano. Odbudowana została dość dowolnie na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem.

[Krakowskie Przedmieście 61](#): **kamienica Heringa**. W 1669 stał tu dom Gołaskiego, a w 1700 dom Franciszka Dłuskiego. W 1743 na rogu posesji stał drewniany domek Domagalskiego, od 1754 siodlarza Jakuba Millera. **Kamienica** obecna powstała ok. 1754-67, do 1790 należała do Krajewskiego. Kolejny właściciel, Walenty Hering, przebudował dom w 1790 wg proj. Szymona B. Zuga. Działał tu sklep żelazny Henryka Stöckera, przeniesiony z nr 57. W latach '60 XIX w. mieścił

się tu sklep z kapeluszami damskimi Marii Duhazal, a od 1861 sklep firmy Norblin i S-ka. W 1861 także dobudowano piętro wg proj. Józefa Orłowskiego. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu dom handlowy Tsiń-Łuń z herbatą. W okresie międzywojennym działały tu sklep optyczny Józefa Wiśniewskiego i magazyn galanterii damskiej J. Bętkowskiej. Mieszkał tu również znakomity grafik Antoni Uniechowski (1903-1976). W 1939 budynek pozbawiony był już jakichkolwiek zdobień. Wprawdzie w 1944 mury ocalały, ale rozebrano je w 1949 i kamienicę odbudowano dość dowolnie na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem.

Krakowskie Przedmieście 63: kamienica Millerowska. W 1669 stał tu dom Chabaszowskiego, w 1700 będący własnością Adama Millera. W 1743 stał tu już dom murowany, należący do wdowy po Millerze. Obecna kamienica została zbudowana w 1767-74 dla siodlarza Jakuba Millera. W 1790 właścicielem był Karol Miller. W 1822-9 powstała oficyna północna. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu skład płótna, haftów, kołder i bielizny J. S. Pawlika. W 1939 usunięto całkowicie wystrój fasady. W 1944 kamienica została zniszczona do piwnic i do 1949 rozebrana całkowicie. Odbudowano ją dość dowolnie na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem. Zamieszkała tu Joanna Guze (1917-2009) - literatka, tłumaczka, znawczyni historii sztuki. Jej najsłynniejsze publikacje to m.in. *"Impresjoniści"*, *"Na tropach sztuki"*, *"Twarze z portretów"*, *"Spotkania w muzeach świata"*. Jako tłumaczka zasłynęła przekładami *"Dżumy"* A. Camusa, *"Listów do brata"* V. van Gogha, *"Paryskiego spleenu"* Ch. Baudelaira czy *"Podróż do Hiszpanii"* T. Gautiera.

Krakowskie Przedmieście 65: kamienica Rauzowska. Po 1660 istniała tu kamienica piekarza Matyasza Rudnickiego, ok. 1700 nadbudowana dla mydlarki Rauzowej. W 1743 kamienica miała 3 piętra i nadal należała do Rauzów. W 1754 właścicielem był kupiec Maciej Kurowski, w 1770 Lange, a do końca XVIII w. kupiec Filip A. Campioni. W 1819 kamienice połączono oficyną z domem od Koziej 40. Od 1830 działał tu zakład litograficzny ze składem rycin i magazyn bławatny Fryderyka Zajdla i magazyn strojów damskich A. Seydla. W 1882-4 kamienicę przekształcono na eklektyczną. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu sklep fotograficzny P. Lebiedzińskiego. Spalona w 1944, odbudowana została dość dowolnie na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem, mieszając elementy VIII-wieczne z XIX-wiecznymi.

Krakowskie Przedmieście 67: Budynek Zakładu Osiedli Robotniczych. Powstał w 1949-50 wg proj. Tadeusza Bursze z zespołem.

~ W XVII w. istniała tu kamienica Jakuba Nieznacha. W poł. XVIII w. stały tu już dwie kamieniczki Paszkowskiego i Linka, należące w 1754 do mydlarza Karola Weissbergera i kupca Jana Górskiego. Działał tu sklep z materiałami tekstylnymi Jana Kornaszewskiego i traktiernia pana Mari, a także sklep z wyrobami angielskimi K.S. Wernitza. W 1881-2 powstała tu trzypiętrowa czynszówka wg proj. Józefa Kossakowskiego. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu księgarnia Unger i Banarski i skład wyrobów platerowanych firmy Norblin. Tutaj mieszkał Tadeusz Sygietyński, kompozytor i twórca Państwowego Zespołu Pieśni i Tańca Mazowsze. W okresie międzywojennym działały tu sklep winnokolonialny Bracia Rago i sklep Przemysł Ludowy.

Krakowskie Przedmieście 69: kamienica Marszałkiewicza. W 1669 stał tu dom dwuizbowy Staniakowicza, zastąpiony ok. 1700 kamieniczką kotlarza Głowackiego. W 1743 nadal należała do Głowackich, a w późniejszych latach została nadbudowana o piętro dla kotlarza Stanisława Marszałkiewicza. W 1767-74 została przebudowana lub zastąpiona nową. Na pocz. XX w. właścicielem był Franciszek Kieler, już wtedy kamienica nie miała żadnych zdobień. W okresie międzywojennym działały tu restauracja od 1937 na parterze i skład pianin i fortepianów M. Fibigera na piętrze. Budynek spłonął w 1939 i został zrekonstruowany w 1950-1 wg proj. Teodora Bursche z zespołem na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych, częściowo zachowując wygląd sprzed wojny.

Krakowskie Przedmieście 71: kamienica Cymbaurowska. W 1669 stała tu parterowa kamieniczka złotnika Mikołaja, a ok. 1700 dostawiono obok podobny Szczepana Pieskiewicza. Obecną kamienicę zbudowano w 1743 dla siodlarza Cymbaura. Kolejnymi właścicielami byli w 1770 Różański, w 1784 Lignau, w 1790 Roza Lingau i syn. Ok. 1790 dom liczył już trzy pietra. Działał w niej skład tytoniu Antoniego Muradowicza. W 1885 kamienica otrzymała eklektyczny wystrój fasady. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu zakład pogrzebowy T. Tyszki. Budynek spłonął w 1939 i został zrekonstruowany w 1950-1 wg proj. Teodora Bursche z zespołem na potrzeby Zakładu Osiedli Robotniczych.

Krakowskie Przedmieście 73: budynek powojenny. W połowie XVIII w. Mieściła się tu jednopiętrowa kamieniczka Millerowej. Działał tu w XIX w. magazyn ubiorów i dodatków francuskich Marianny Brzozowskiej. Budynek spłonął w 1939.

Krakowskie Przedmieście 75: budynek powojenny. W poł. XVIII w. mieściły się tu dwie kamieniczki: szpitala św. Łazarza i Roterów. W latach '60 XVIII w. kamienicę Roterów podwyższono o trzecie piętro. W 1830 z Senatorskiej przeniesiono tu sklep galanteryjny Hudsona i Zandera. W 1887 kamienicę wyburzono. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu skład herbaty chińskiej braci Maszkow i skład wyrobów platerowanych wytwórni Bracia Henneberg. Budynek spłonął w 1939.

Krakowskie Przedmieście 77: budynek powojenny. W poł. XVIII w. mieściła się tu kamienica Seidlerowej. W 1754 stała tu także parterowa kamieniczka Jakuba Fontany, a między 1768-74 stanęła na jej miejscu kamienica Celnera wg proj. Fontany. W 1783 budynek przeszedł w ręce Paschalisa Jakubowicza, wytwórcy pasów kontuszowych. Działał tu skład tytoniu. W 1887 kamienicę wyburzono. Budynek spłonął w 1939.

Krakowskie Przedmieście 79: kamienica firmy Roesler & Hurtig. Ok. 1590 stał tu dwór szachulcowy starosty Mikołaja Grzybowskiego, spalony w 1656. Na obszernej parceli w 1669 stały domek Milowskich, domek Urbaniczowskiego, dom krawca Hennisza i dworek z domkiem Stefana Grzybowskiego. W 1700 odnotowano tu już co najmniej 5 budynków: kuśnierza Cynowskiego, Bibłowej, Grzybowskiego, Jana Chabera, Stanisława Cissowskiego. Do 1731 większość zabudowy spłonęła i w 1734 od Senatorskiej powstała kamienica Józefa B. Loupii, sprzedana w 1750 Małachowskiemu. Kamienicę obecną wystawił w 1785 Szymon Bogumił Zug dla morawskich kupców: Jana Michała Roeslera, Franciszka Leopolda Roeslera i Gaspara Hurtiga. Był to pierwszy supermarket w Polsce: na dole były sklepy, na górze ekskluzywne apartamenty do wynajęcia na pierwszym i drugim piętrze, a także w oficynie. Można tu było ponoć kupić wszystko: od powozów do wykałaczek. Sprzedawano tu przede wszystkim luksusowe wyroby angielskie i francuskie. W latach '20 XIX w. mieściły się tu już wytwórnia ołowiu wałkowanego Henryka Samelzona i sklep z wytwórnią perfum i skład win Jana Tuffego, a także magazyn strojów damskich Garnierowej. W czasie przebijania ul Miodowej kamienicę przebudowano w 1887-8. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu wytwórnia parasoli Aleksandra Wojny, skład towarów galanteryjnych J.A. Wernica, restauracja Rudnickiego i wyroby tabaczne Regie. W 1915-27 działała tu Szkoła Nauk Politycznych. Budynek spłonął w 1939. W 1944 spalono dwa najwyższe piętra. W 1949 wg proj. Zygmunta Stępińskiego dom odbudowano wg stanu z XVIII w. dla PWN, chociaż zachowały się oryginalnie tylko dwie dolne kondygnacje.

Mieści się tutaj siedziba Fundacji Firma Dla Każdego (www.firmadlakazdego.pl).

Krakowskie Przedmieście 81: kamienica Kurowskiego. W latach '60 XVII w. stanął tu dworek Stanisława Gossa, w 1700 własność siodlarza Piotra Grymlota. W 1743 stała tu parterowa kamieniczka wdowy po Grymlocie. Kamienica dzisiejsza została zbudowana ok. 1754 dla kupca Macieja Kurowskiego. W 1762 miała postać w jakiej przetrwała do II wojny. W 1770 właścicielem był architekt Bonawentura Solari, ale ok. 1784 kamienica była z powrotem w posiadaniu spadkobierców Kurowskiego. Działał tu sklep z sukniem Teodora Viviera, na pocz. XIX w. właścicielami składu sukna byli David Lottish i Heifsler. W 1858-60 mieszkał tu Stanisław Moniuszko. Budynek spłonął w 1944 i

rozebrany w 1948 z powodu budowy Trasy WZ. W 1949 dom zrekonstruowano wg proj. Zygmunta Stępińskiego.

Krakowskie Przedmieście 83: kamienica Rosena. W 1669 stał tu dom odźwiernego Trzebosza, w 1700 własność rymarza Kaspra. W 1743 stała tu kamienica Mieduszewskiego, w 1754 własność wdowy po oberlejtancie Rosenie, który był inicjatorem budowy nowej, dwupiętrowej kamienicy. W 1770 dom należał do Rafałowicza, a w 1784 do Gartla, który dobudował piętro do kamienicy. Na pocz. XIX w. działał tu sklep galanteryjny Jana Sodera, a w 1819 otwarto cukiernię Wacława Jelonka. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu sklep z ubiorami męskimi W. Korzeniowskiego. W okresie międzywojennym działały tu zakład fryzjerski i sklep z winem, wódką i owocami. Budynek spłonął w 1944 i został rozebrany w 1948 w związku z budową Trasy WZ. Dom zrekonstruowano w 1949 wg proj. Zygmunta Stępińskiego.

Krakowskie Przedmieście 85: kamienica Duponta. W XVII w. istniała tu kamienica Wołyńskiego, w 1700 własność złotnika Mikołaja. Ok. 1743 dom odremontowano, lub w ogóle postawiono na nowo dla Gochniewskiej. W 1754 właścicielem był kotlarz Jan Neydyger. Kamienicę zburzono w 1762 i zbudowano nową w 1768. Do pocz. XIX w. właścicielem domu był lekarz Wilhelm Dupont. W pierwszej poł. XIX w. mieściła się tu popularna kawiarnia 'Pod Kogutkiem' i sklep fabryki Fiorentiniego, a także traktiernia Tekli Majewskiej. Od 1833. mieścił się tu sklep z obuwem firmy F. Mikuły i O. Pokorskiego. Od 1845 otwarty był tu sklep z wyrobami platerowymi Frageta. W okresie międzywojennym działały tu zegarmistrz i jubiler. Budynek spłonął w 1944 i resztki rozebrano w 1948 pod budowę Trasy WZ. Dom zrekonstruowano w 1949 wg proj. Zygmunta Stępińskiego ze zmianami traktu i oficyn.

Krakowskie Przedmieście 87: kamienica Leszczyńskich \\\\ Prażmowskich. Na miejscu starego pałacu prymasa Mikołaja Prażmowskiego powstała w 1660 dla lekarza królewskiego Joachima Pastoriusa wg proj. Jana Deybel'a. Właścicielami domu byli kolejno w 1661 ławnik i kupiec Kasper Walter, potem kupiec Andrzej Wegner, w 1666 prymas Michał Prażmowski, do 1705 Stanisław Grzybowski, 1705-15 Stanisław Clemens i w 1743 Pawłowski. W 1754 kolejny właściciel Piotr Beseste odstąpił dom Leszczyńskim i oni to w 1754 przekształcili kamienicę wg proj. Jakuba Fontany. Potem właścicielem został Rautenstrauch. Kolejnym właścicielem był kupiec Stefan Dobrycz, który prowadził tu skład win, delikatesów i herbaty. Od 1820 działał tu zakład litograficzny Ludwika Letronna, potem także sklep tekstylny J.G. Menckiego. W czasie wojny została spalona. Nad portalem umieszczona jest tablica z napisem łacińskim *Ta kamienica, niegdyś Prażmowska, uwolniona od udzielania gościny na mocy rozporządzenia Roku Pańskiego 1667.* Budynek spłonął w 1939 i resztki rozebrano w 1948 pod budowę Trasy WZ. Dom zrekonstruowano w 1949 wg proj. Zygmunta Stępińskiego; wystrój kamienicy jest jednak autentyczny. Mimo to błędnie zrekonstruowano datę na fasadzie: jest 1654 zamiast 1754. Zachowały się trzy z pięciu osi kamienicy. Dziś mieści się tu Dom Literatury.

Krakowskie Przedmieście 89: kamienica Johna. W 1655 stała tu kamienica muzyka Adameckiego, po 1669 należała już do Matyasza Barankiewicza. W 1743 dom posiadał Rojkiewicz, a w 1754 została przerobiona wg proj. Jana Z. Deybla dla metrykanta koronnego Ignacego Nowickiego. Pod koniec XVIII w. działał tu skład towarów żelaznych Henryka Munchenbecka, który był wówczas właścicielem domu. W XIX w. mieścił się tu popularny zakład krawiecki Jana Willera i sklep fabryki Skiba i Ulkan. W 1862-3 kamienica uzyskała nowy, eklektyczny wystrój. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu magazyn wyrobów jubilerskich Aleksandra Rotherta. W 1909 kupił ją adwokat Aleksander John, ogłaszając rok później konkurs na nową fasadę. Konkurs wygrał Adolf Szyszko-Bohusz. Budynek spłonął w 1939. W 1944 została całkowicie zburzona, jednak po wojnie odbudowano ją wg obrazu Canaletta. Kamienicę zrekonstruowano w 1948-9 wg proj. Zygmunta Stępińskiego. Pod kamienicą biegnie tunel Trasy WZ, wraz z jednymi z najdłuższych i najstarszych **schodów ruchomych** w Warszawie, które, przez wiele lat zamknięte, zostały odnowione i oddane do użytku w

2005. Kamienica posiada charakterystyczne rzygacze, usuwające wodę deszczową z dachu na ulicę.

*** strona parzysta ***

Nr 2: Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu słynny szynk Pod Karasiem, działający do 1913, przeniesiony potem pod nr 4.

Krakowskie Przedmieście 4: Dom Turysty. Obecny budynek powstał w 1955. W XVII w. stał tu dwór Gotarda Butlera. W XIX w. powstała tu kamienica, którą później podwyższono o piętro. Wśród innych kamienic ulicy była wyjątkowo brzydka. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu popularna restauracja U Lija Mieczysława Lijewskiego. W okresie międzywojennym działał tu od 1913 Bar Pod Karasiem.

Krakowskie Przedmieście 6: kamienica Oranowskiego. W XVI w. stały tu 3 dwory księcia Janusza Ostrogskiego. W XVII odnotowano dom drewniany Gotarda Wilhelma Butlera, który przetrwał potop szwedzki. Dom jednak spłonął prawdopodobnie 1697. W 1743 stał tu już nowy dworek Aleksandra Butlera, a w 1754 stał już także jego drugi dom. Ok. 1770 na miejscu drewniaków stanęła dwupiętrowa kamienica Józefa Niecielskiego. W 1898-9 zbudowano na tym miejscu kolejną kamienicę wg proj. Franciszka Braumana dla Leonarda Oranowskiego. Fasadę zdobiły rzeźby dłuta Ludwika Pyrowicza. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu mleczarnia Stanisława Ostrowskiego. W 1912-44 kamienica należała do Władysława Wasilewskiego, do czasu kiedy dom spłonął i został rozebrany do parteru. W 1947-8 kamienicę odbudowano dla YMCA, nawiązując, słabo zresztą, do kamienicy Niecielskiego. Z wystroju przedwojennej kamienicy przetrwały części posadzek, kute wrota i odboje bramne.

Krakowskie Przedmieście 8: kamienica Ignatowskiego. W 1669 stał tu dworek skrzypka Chojnackiego, liczący 4 izby, komorę i kuchnię. W drugiej poł. XVIII w. stał tu drewniany dom Wojciecha Szostowicza, a kamienica obecna zbudowana została w 1770 dla Ignatowskiego. W 1790 na zapleczu stały 2 oficyny. W 1819 właścicielem był Krzysztof Liszewski. W okresie międzywojennym działał tu bar. Kamienicę spalono w 1944 i odbudowano w 1948-9 z nową oficyną południową i nową dekoracją fasady.

Krakowskie Przedmieście 10: kamienica Szpremonta. W 1659 stał tu drewniany dom kapitana Piotrowskiego, z kramnicą i stajnią na 20 koni. W 1669 właścicielem był już kucharz Dzienasz. ! 743 dom należał do Szpremonta i to on zastąpił domek kamienicą. Ok. 1770 kamienicę kupił od wdowy Szpremontowej Wojciech Saryusz-Witkowski i kamienicę przebudował. Kamienica miała dwa podwórza z parami oficyn poprzecznych i północnych. Pod oknami bocznymi znajdowała się dekoracja: triada arkadek z książkami. W latach '60 XIX w. mieścił się tu skład wyrobów z brązu i lamp z fabryki C.L. Alexandra. W okresie międzywojennym działały tu różne sklepiki i kawiarnia Warszawska. W 1944 kamienica została spalona, odbudowana ok. 1950 bez oficyn.

Krakowskie Przedmieście 12: kamienica Czulskiego. W 1659 sta tu dom kuśnierza Stalmierskiego, w 1669 własność Tomasza Rodalskiego. Ok. 1743 powstał tu dom murowany, wybudowany przez Boguszów, który w 1754 był własnością sekretarza królewskiego Makowskiego. Mieścił się tu wtedy szynk Jana Arenta. Niedługo potem przebudowano, lub zbudowano na nowo kamienicę dla Czulskiego. W latach '80 XVIII w. właścicielem domu był Johann Ekiert. Pod koniec XVIII w. dobudowano piętro z nową facjatką. W okresie międzywojennym działała tu kawiarnia Akademicka od 1915, a także skład futer I. Szmida, skład futer i rogów T. Żerańskiego. W 1944 kamienica została częściowo spalona i odrestaurowana w 1948-9. Zachowały się poręcze z ok. 1905 na klatce schodowej jeszcze z XVIII w.

Krakowskie Przedmieście 14: kamienica Połtarzewskiego. W 1659 stał tu domek Michałowej, potem Sokołowskiej. W 1669 stał tu już 4-izbowy dom odźwiernego Jakuba. W 1743 stał tu dom

murowany cyrulika Józefa Seidlera. Obecna kamienica zbudowana została w 1765-70 dla Połtarzewskiego. Na pocz. XIX w. działała tu wytwórnia farbek do bielizny Dabasse'a. W latach '60 XIX w. mieścił się tu sklep z obuwem damskim Hipolita Adasińskiego. W okresie międzywojennym działał tu sklep z niemi i galanterią Kazimiery Luge. Kamienica spłonęła w 1944, zachowały się jednak mury i fasada z wystrojem. Odbudowano ją w 1949, zostawiając zrujnowane oficyny.

[Krakowskie Przedmieście 16\18](#): **kamienica pod Messalką**. W 1659 stał tu dom dziedziców pani Wolskiej i domek Jana Przygodzińskiego. Ok. 1743 stanęła tu kamienica Walentego Gocmana, piętrowa z arkadami mieszczącymi sklepy. Pod koniec XVIII w. kamienicę kupił Sylwester Gryńiewicz. W 1743 odnotowano obok kamienicę Tańskiego, zamieszkaną przez 13 osób. Ok. 1770 oficyny przebudowano na kamienicę Ejnerowicza. Nowa kamienica Makowskiego powstała po 1773. W końcu XVIII w. stały tu więc 3 kamienice. W 1909 kamienice rozebrano i powstała nowa, jako czynszówka w 1910 dla rodziny Liedtke, wg proj. Juliusza Dzierżanowskiego. Miała tutaj swój luksusowy apartament Lucyna Messal, zwana Messalką, ogrzewany, z windą i elektrycznymi odpylaczami. Działała tu od 1911 łaźnia Centralna, na dwóch najniższych kondygnacjach. Łaźnia wyłożona była majolikami, płytkami firmy Allin & Laurysiewicz (aż 139 rodzajów na podłogach i ścianach), mieściły się tu dekoracje ceramiczne Stanisława Jagmina, kolumny i witraże z pracowni Białkowski i ska (nie istnieją), specjalny basen ze złotymi rybkami. Można było zażyć kilkunastu rodzajów kąpeli: parowe, kwasowęglowe, rzymskie, świetlne, elektryczne, a także sauna, masaże, fryzjer, kosmetyczka, basen, bufet... Łaźnia przetrwała wojnę, jednak lata PRL-u doprowadziły ją do ruiny. W 1944 dom został spalony, zachowały się jednak mury; w 1948 kamienicę odbudowano, choć front obniżono tylko do 2 pięter. W 1997 odnowiono oficyny, dodając im ceramiczne pasy. Sama łaźnia działała do 1991. Mieszka tu scenograf, rysownik i malarz Rafał Zawistowski.

[Krakowskie Przedmieście 20](#): W XVIII w. stała tu **kamienica Wenderlicha**. W 1913 kamienicę przebudowano wg proj. Antoniego Porczyńskiego i połączono z nr 22. Od 1937 mieściła się tu apteka.

[Krakowskie Przedmieście 22](#): W XVIII w. stała tu **kamienica Kotkowskiego**. W 1913 kamienicę przebudowano wg proj. Antoniego Porczyńskiego i połączono z nr 20. Od 1937 mieściła się tu apteka.

Krakowskie Przedmieście 24: szpital św. Rocha. W 1655 stał tu dworek Tytusa Liwiusza Boratiniego, słynnego budowniczego, mincerza i mechanika-wynalazcy. Ok. 1700 stała tu ogromna kamienica złotnika K. Sokołowskiego. Miała 13 izb, 2 kuchnie, 2 piwnice i 2 stajnie. Budynek подарował szpitalowi Kazimierz Józef Sanguszko, założonemu w 1707 w domu Czyżykowskiego na Nowym Świecie z inicjatywy proboszcza Bartłomieja Tarły. Założony w 1710 służył bractwu św. Rocha, działającemu przy kościele św. Krzyża. Ok. 1749 budynek przerobiono wg proj. Jakuba Fontany, wystawiając nowy budynek frontowy. W 1811-8 działała tu klinika Szkoły Lekarskiej. Remont przeprowadzono w 1842-3, kolejny ok. 1870, wprowadzając spore zmiany wystroju. Szpital działał do 1918, kiedy to jego funkcje przejął dwuwydziałowy szpital miejski, działający do 1939. W czasie wojny budynek spalono, odbudowano go bez kaplicy w 1957-9 wg proj. F. Kamlera. Dziś mieści się tu księgarnia, na dziedzińcu działa ogródek letni. Jediną pozostałością jest krzyż nad dziedzińcem.

[Krakowskie Przedmieście 26\28](#): **Uniwersytet Warszawski**. Tereny te zajmował folwark i zwierzyniec, należący do książąt mazowieckich, później do królów polskich. Za czasów Zygmunta Augusta powstał tu kompleks stajni, gdzie w latach '20 XVII w. powstał letni dwór królowej Konstancji. W 1696 właścicielem tego terenu został królewicz Konstanty Sobieski, który w 1719 przekazał część terenu na potrzeby szpitala św. Rocha. Pozostałą część wraz z ruinami pałacu kupił w 1724 August II i wzniesiono bramę - łuk triumfalny z globusem. Na dziedzińcu powstało 8 pawilonów koszarowych wg proj. Daniela Jaucha. W 1735 kolejny, właściciel, August II odstąpił teren

hr. Aleksandrowi Sułkowskiemu, który odbudował pałac i dostawił browar, cegielnię i wytwórnię pieców. Koszary nadal jednak używane były przez wojsko. W 1766 właścicielem został Stanisław August Poniatowski, który założył tu w 1766 Szkołę Rycerską (późniejszy Korpus Kadetów), której kierownikiem został Czartoryski. Do szkoły uczęszczali m. in. Tadeusz Kościuszko, książę Józef Sułkowski, Julian Ursyn Niemcewicz, Jakub Jasiński, Karol Kniaziewicz... Szkołę zamknięto w 1795, z przeznaczeniem na mieszkania niższych urzędników i rzemieślników. Owo osiedle urzędnicze obsługiwały liczne sklepiki i knajpy, a w ogrodach wypasano bydło. W 1804 teren przeszedł na własność funduszu edukacyjnego. W 1806 Francuzi założyli tu szpital wojskowy, a w 1808 mieściła się tu Izba Edukacyjna. W 1811 był projekt odnowy kompleksu, jednak projekt upadł w 1812 z powodu przegranej z Rosją i do budynku wrócił szpital. W 1814 działał tu krótko teatr amatorski. W lipcu tego roku spłonęły pawilony koszarów. Na ich miejscu miało powstać 6 budynków dochodowych wg proj. Hilarego Szpilowskiego, ale zbudowano jedynie skrzydła boczne. W 19.07.1816 otwarto Królewski Uniwersytet Warszawski, kiedy car Aleksander I wydał akt erekcyjny. 14.05.1818 nastąpiło uroczyste otwarcie szkoły. W 1831-62, po Powstaniu Listopadowym, zamknięto część wydziałów, a w latach 1869-1915 wykładowym językiem był rosyjski. W 1835 zamiast Wydziału Teologii i Seminarium Głównego otwarto Akademię Duchowną. W latach 1844-66 działała Szkoła Sztuk Pięknych. Działało na terenie UW także Liceum Warszawskie, przekształcone w 1839 w Gimnazjum Realne. W 1857 powstała Akademia Medyko-Chirurgiczna, a w 1862, dzięki staraniom Aleksandra Wielopolskiego reaktywowano Uniwersytet. W 1869, w ramach reperkusji powstaniowych, władze carskie przekształciły Szkołę Główną w Uniwersytet Cesarski z wykładowym rosyjskim. W 1915 uroczyście otwarto na nowo Uniwersytet Warszawski, któremu w 1935 nadano imię Józefa Piłsudskiego. Na uczelni wykładali m. in.: Michaił Tswiet (chemik, wynalazca chromatografii), Kazimierz Kumaniecki (filolog klasyczny), Tadeusz Kotarbiński (filozofia), Władysław Tatarkiewicz (filozofia), Witold Doroszewski (językoznawstwo)... W czasie okupacji zajęcia na UW zawieszono, hitlerowcy przejęli teren. Nauka odbywała się pod nazwą Uniwersytet Podziemny w coraz to innych mieszkaniach prywatnych, zakładach i u Wizytek; starano się przy tym, aby zajęcia nie odbywały się w jednym miejscu więcej niż raz w tygodniu. Na Wydziale Humanistycznym wykładali prof. Włodzimierz Antoniewicz (archeolog), doc. Łucja Charewicz, prof. Józef Feldman, prof. Marceli Handelsman, dr Jadwiga Karwasińska, prof. Tadeusz Kotarbiński, prof. Władysław Tatarkiewicz, doc. Władysław Tomkiewicz, doc. Michał Walicki. W podziemnym nauczaniu uczestniczyło ok. 300 nauczycieli, a korzystało z tego ponad 5,500 studentów. W czasie Powstania Warszawskiego teren uniwersytetu stał się silnym hitlerowskim bastionem. Powstańcy próbowali zdobywać go, trzykrotnie VIII Zgrupowanie AK Krybar pod dowództwem Cypriana Odorkiewicza, nawet przy użyciu wozów bojowych Kubuś i Jasio (później Szary Wilk) nic to jednak nie dało. Po wojnie Manteuffel oszacował straty w budynkach na 60%, a w materiałach i przyrządach na 90%. Zginęła również duża część kadry i studentów.

Brama: powstała w 1910, wg projektu Stefana Szyllera. W niszach posągi alegoryczne dłuta Zygmunta Langmana. W 1939 hitlerowcy wystawili betonowy bunkier przed bramą

Stara Biblioteka Uniwersytecka: Kiedy od 1816 w pałacu Kazimierzowskim umieszczono Liceum Warszawskie, działała przy nim biblioteka, ze zbiorem, do którego włączono jeszcze ok. 4000 ksiąg w spadku po Ignacym Krasickim. Powoli biblioteka stawała się zbiorem uniwersyteckim. Dla owej biblioteki pracował również Lelewel (w 1818-21). W 1818 do biblioteki dołączono poniatowski zbiór, tzw. Gabinet Rycin, 70.000 sztuk rysunków Durrera, Rembrandta czy Corregia. W 1819 Linde przywiózł z podróży po klasztorach ok. 40.000 tomów. Wreszcie w 1827 zbiór liczył ponad 80.000 sztuk. Od 1834 zakład nosił nazwę Biblioteki Rządowej, a po 1840 Biblioteki Głównej Okręgu Naukowego Warszawskiego. W 1871 po zlikwidowaniu Szkoły Głównej, została mianowana Biblioteką Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Pod koniec XIX w. zbiór liczył już ponad 400.000 woluminów. Od 1894 biblioteka znalazła miejsce w nowym gmachu, zbudowanym w 1891-4 wg planów Stefana Szyllera i Antoniego Jabłońskiego - Jasińczyka. Na szczycie budynku stoi

triada *Apoteoza Nauki* dłuta Hipolita Marczewskiego: Nauka rozpościera ręce nad siedzącymi Kaliope i Callisto, także posąg Sofoklesa w niszy pn. Inne dekoracje rzeźbiarskie wykonał również Jan Woydyga np. Zenon (w niszy pd.). W czasie wojny budynek nie został spalony, choć wyszedł z tego mocno zdewastowany. Po 1945 dodano zegar w attyce. Na innych elewacjach stały popiersia filozofów: Hipokratesa, Ezopa, Militiadesa, Demostenesa i Diogenesa (Marczewskiego) oraz Homera, Seneki, Katona i Sokratesa (Woydygi). Elewację zamyka tympanon z rzeźbą Jana Woydygi *Junona prezentująca Naukę bogom Olimpu*.

Pawilon Audytoryjny. Powstał w 1822 wg proj. Michała Kado po wschodniej stronie pałacu Uruskich. Stanowi kopię gmachu pomuzealnego. Ok. 1910 budynek przekształcono na styl neorenesansowy prawdopodobnie wg proj. Stefana Szyllera, a także dodano pawilon wejściowy. Budynek przetrwał II wojnę.

Oficyna Północno-Zachodnia. Powstała przy północnym boku pawilonu audytoryjnego ok. 1897. W 1947 dodano piętro.

Belwederek. Pawilon północny powstał ok. 1910 wg proj. Stefana Szyllera (??); jego przeznaczenie nie jest do końca jasne.

Pomnik Studenta: umieszczona na ławce przed starą biblioteką uniwersytecką, zwana S-ławkiem. Pomysł postawienia zgłosiła redakcja tygodnika akademickiego *Auditorium*. Wygrała wtedy para Alicja Skrętowicz i Roman Kwiatkowski, ale z braku pieniędzy, a potem braku autora w kraju, do realizacji nie doszło. W związku z tym wykorzystano projekt Andrzeja Renesa. Projekt wywołał oburzenie i podejrzenie o plagiat, gdyż jest bardzo podobny do projektu Kwiatkowskiego i Skrętowicz, tyle, że sporo gorszy. Jednak różnił się na tyle, że podejrzenia odrzucono. Dla realizacji projektu sprzedawano cegielki po 5 i 20 zł, pomnik kosztował 80 tys. zł. Pomnik odsłonięto w październiku 2002. Wykonano go metodą traconego wosku, czyli woskowy model okładano gipsem i wypalano wosk, tak, że zostawały gotowe formy do odlewu. Rzeźba przedstawia studenta z indeksem podpisanym Sławomir Robak. Na ławce są napisy „oby poranne mury zawsze pachniały winem”, „nie zawsze jest bezpiecznie podrywać młode dziewczyny” itp. Sławek ma także dziury w bucie, w których umieszczone są napisy (uśmiechnięta buźka), które można odczytać posługując się lusterkiem.

Gmach Seminaryjny: Zbudowany w 1816 wg proj. Jakuba Kubickiego. Mieścił później siedzibę Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1816-31 i 1861-5. W 1861 budynek przekształcono dla Komisji wg proj. Antoniego Sulimowskiego z wystrojem autorstwa Ferranta Marconiego. Budynek spłonął w 1939, zachowując mury i odbudowano go w 1949. W 2001 budynek wyremontowano. Dziś jest tu Wydział Prawa i Administracji.

W tympanonie zach. stoi *Alegoria Wiary*: otwarta Biblia z Ewangelią św. Łukasza, otoczona symbolami ewangelistów i wiary. W tympanonie wsch. jest *Alegoria Nauki i Sztuki*: kobieta z księgą z napisem „Jan Śniadecki”, globusem, wagą, lunetą, lokomotywą i datą MDCCCXVI, a po prawej umieszczono kapitel, paletę, lirę i popiersie Homera.

Gmach Porektorski: Powstał w 1815-6 wg proj. Jakuba Kubickiego na mieszkania rektora i profesorów. W latach 1817-27 mieszkał tu Fryderyk Chopin. W 1861 budynek przerobiono wg proj. Aleksandra Sulimowskiego, z nowym wystrojem fasady Ferranta Marconiego. Budynek nie został zniszczony podczas wojny. Mieści się tu Wydział Historii Sztuki i Wydział Orientalistyki.

Gmach Pomuzealny: Powstał w 1818-20 wg proj. Michała Kado, w oparciu o projekt z 1816 Christiana Aignera na niezrealizowany pawilon uniwersytecki. Mieściło się tu najpierw muzeum, potem pierwsza w Polsce uczelnia artystyczna, Szkoła Sztuk Pięknych (1844-66), obecnie Wydział

Historyczny. Uczono tu malarstwa, rzeźby, rytowania. Z braku pieniędzy, żywych modeli próbowano wypożyczać od wojska, ale rząd się nie zgodził. Uczyli tu Vogel, Antoni Blank, Antoni Brodowski, Francuz Karol Varenne (którego później wyrzucono). Oddział działał do 1832. W 1861 dodano różne zdobienia fasady, usunięte podczas remontu w 1938-9 wg proj. Aleksandra Bojemskiego. W 1939 budynek został tylko lekko uszkodzony. Zachowała się tu Sala Kolumnowa z początków istnienia uniwersytetu.

Oficyna Południowo-Zachodnia. Powstała na tyłach pawilonu Sztuk Pięknych ok. 1930 na miejscu małej oficynki sprzed 1896. Po 1945 dobudowano piętro.

Szkoła Główna: Powstał w 1840-1 wg planów Antonio Corazziego. W 1862-9 mieściła się tu szkoła polskojęzyczna, którą wywalczył margrabia Wielopolski. W 1844 przy Gimnazjum Realnym utworzono Szkołę Sztuk Pięknych z Konstantym Heglem na czele. Wykładali tu Kaniewski i Hadziewicz, Breslauer, Zaleski, Podczaszyński, a studiowali m.in. Franciszek Kostrzewski... W 1852 definitywnie odłączono SSP od GR. Budynek przerobiono w 1862 na siedzibę Gimnazjum Realnego. W 1865 zamiast szkoły utworzono Klasę Rysunkową, a ostatecznie SSP zlikwidowano 15.04.1866. Istniała bardzo rygorystyczna instrukcja, dotycząca uczniów Klasy: zakaz głośnych rozmów, palenia tytoniu, psucia i niszczenia wzorów... Należało być ładnie ubranym i wpłacić 3 ruble kaucji. Kadra została ta sama, co w SSP. W ciągu 20 lat działania, po wyrzuceniu szkoły z budynku, tułała się od pałacu Mostowskich (1869-71), pałacu Paca (1871-6) - dyrektorem był wtedy Gerson, gmachu Głównych Dyrektorów Komisji Finansów na Rymarskiej (1876-85) aż po dom Neprosa między Niecałą a Senatorską. Na fasadzie tympanon z rzeźbą Pawła Malińskiego.

Pałac Kazimierzowski: Powstał w latach '20 XVII w. jako dwór letni królowej Konstancji, żony Augusta III. W 1637 dwór wykupił Władysław IV i przebudował go do 1642 jako villa regia króla Władysława IV ze stojącym opodal dworem Anny Wazówny, przeznaczonym potem na fraucymer. Przed pałacem rozciągał się piękny ogród zaproj. przez Augustyna Locci'ego, ze sprowadzonymi z Pragi posągami. W 1660 i 1695 pałac spalił się, tak, że zostały tylko mury, a w 1656 posiadłość Jana Kazimierza splądrowali i zniszczyli Szwedzi i Brandenburczycy. W 1737-9, dzięki hrabiemu Sułkowskiemu, odbudowano pałac wg proj. Jana Z. Deybel'a i Jana J.D. Jaucha. Tu, od 1766, mieściła się Szkoła Rycerska (Korpus kadetów), później budynek włączono w kompleks UW. Na potrzeby szkoły pałac przerobiono w 1765 wg proj. Dominika Merliniego. W prawym pawilonie pałacu mieszkała Katarzyna Lewocka, organizująca salony kulturalne w każdy piątek. Bywali tu Wilkoński, Baliński, Dmuszewski i Skimborowicz, jednak salon nigdy nie zyskał rozgłosu. W drugiej poł. XVIII w. działała tu drukarnia Korpusu Kadetów, od 1768 należąca do Wawrzyńca Mitzlera de Kolofa. W 1797, w dobie kryzysu, po likwidacji KK, władze pruskie zorganizowały tu państwowy lombard i siedzibę swą miała Najwyższa Rada Sprawiedliwości. W 1814 spłonęły stojące wokół pałacu drewniane koszary saskie. W 1814 pałac uszkodził pożar, ale szybko pozbyto się zniszczeń pod kierunkiem Hilarego Szpilowskiego. W 1816 przeniesiono tu z pałacu Saskiego Liceum Warszawskie, które mieściło się na parterze, zaraz obok Biblioteki Publicznej. Wnętrza i ich dekoracje wykonał Wacław Ritschel i Adam Idźkowski (biblioteka). Wykładali tu Magier, Bentkowski, Armiński, Linde... Liceum posiadało bogaty księgozbiór, do którego włączono jeszcze ok. 4000 ksiąg w spadku po Ignacym Krasickim. Powoli biblioteka stawała się zbiorem uniwersyteckim. Dla owej biblioteki pracował również Lelewel (w 1818-21). W 1818 do biblioteki dołączono poniatowski zbiór, tzw. Gabinet Rycin, 70.000 sztuk rysunków Durrera, Rembrandta czy Corregia. W 1819 Linde przywiózł z podróży po klasztorach ok. 40.000 tomów. Wreszcie w 1827 zbiór liczył ponad 80.000 sztuk. Od 1834 zakład nosił nazwę Biblioteki Rządowej, a po 1840 Biblioteki Głównej Okręgu Naukowego Warszawskiego. W 1871 po zlikwidowaniu Szkoły Głównej, została mianowana Biblioteką Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Pod koniec XIX w. zbiór liczył już ponad 400.000 woluminów. Od 1894 biblioteka znalazła miejsce w nowym gmachu. W 1818 utworzono tu Oddział Budownictwa i Miernictwa z katedrami budownictwa lądowego i geodezji (z dziekanem Juliuszem Colbergiem). Kurs trwał 3 lata,

wystarczało ukończyć 3-4 klasy szkoły, nic więc dziwnego, że chętnych było wielu, jednak w latach 1817-28 magistrami zostało tylko 12 osób. W 1826 dołączono Wydziały Chemiczny i Mechaniczny. W 1820 budynek przerobiono wg proj. Henryka Szpilmana, dodając mu wielką kopułę, którą zlikwidowano ok. 1840. W 1866 i 1869 na budynku ustawiono personifikacje nauk, wyrzeźbione przez Faustyna Cynglera, które jednak usunięto w 1894, podczas kolejnego remontu. W 1931 rozpoczęto przebudowę wewnątrz wg proj. Aleksandra Bojemskiego. Szkołę przeniesiono niebawem po pałacu Krasieńskich. Wykładali tu Marconi, Corazzi, Gołośki, Pancer...

W 1939 pałac spłonął. Zachowała się Sala Złota, będąca siedzibą rektoratu uniwersyteckiego. Pałac odbudowano w 1945-54 wg proj. Piotra Biegańskiego. W tympanonie płaskorzeźba Pawła Malińskiego *Apollo w otoczeniu Poezji i Astronomii*.

Ogrodzenie z bramami. Pochodzą sprzed Pałacu Prymasowskiego, a powstały w 1779 wg proj. Efraima Schroegera. Przeniesiono je tu w 1886.

Armata: została ustawiona jako symbol walk młodzieży akademickiej w 1918-20. W czasie Cudu nad Wisłą stało tu podobne działo, wymierzone w stronę Pragi, które zdobyli studenci 10.01.1921. W czasach PRL działo stało odwrócone do ściany, bo nie mogło celować na wschód. W 1990 powrócono do pozycji wyjściowej.

Gmach Centrum Informatycznego UW. Po 1622 powstał tu mały dwór murowany Anny Wazówny, przerobiony później na oficynę dla fraucymeru Ludwiki Gonzagi. Po zniszczeniach wojennych wzniesiono tu gmach Wydziału Pedagogiki.

Gmach Wydziału Polonistyki. W XIX w. stały tu pawilony audytoriów i gabinet mineralogiczny, przerobione w 1862 wg proj. Antoniego Sulimowskiego na styl neorenesansowy z 6 posągami alegorycznymi dłuta Faustyna Cynglera. Po zniszczeniach wojennych, w 1952, zbudowano obecny gmach wg proj. Witolda Kłębkwskiego, nawiązujący do przedwojennych budowli.

Stołówka Pracownicza. Powstała w 1952 wg proj. Witolda Kłębkwskiego.

Audytorium Maximum. Powstało w 1936-7 wg proj. Franciszka Eychhorna. W 1939 w holu hitlerowcy umieścili stajnię, a reszta pomieszczeń przeznaczona była na magazyny broni. Po wojnie nie zniszczony, został zmodernizowany w 1951-5 wg proj. Jana Maasa, Wojciecha Onitza, Mariana Sulikowskiego i Andrzeja Uniejewskiego.

Krakowskie Przedmieście 30: pałac Uruskich. W XVI w. stały tu stajnie króla Zygmunta Augusta. W 1656 zostały zniszczone i uprzątnięte, a teren rozparcelowano pod siedem drewnianych domków. W 1740 posesję kupił Stanisław Poniatowski i w 1741 ukończył budowę pałacu, w którym to Stanisław August 07.09.1764 dowiedział się o tym, że wybrano go na króla. W 1762 pałac był własnością Kazimierza Poniatowskiego, a od 1775 jego córki Konstancji i jej męża Ludwika Tyszkiewicza. W 1785-8 pałac połączono więc z posesją Tyszkiewiczów. W 1820 pałac kupuje gen. Stanisław Mokronowski, rok później odziedziczyła go wdowa po nim, Marianna, która w 1825 ożeniła się z Benedyktem Zieloną. W 1827 pałac odziedziczyła ich córka Antonina Hermanowa Potocka. W 1834 posesję kupił Jakub Szymanowski, oddzielając w 1841 pałac od rezydencji Tyszkiewiczów. W 1843 pałac odkupił Seweryn Uruski i go rozebrał, w latach 1844-7 budując tu nową budowlę wg planów Andrzeja Gołośkiego w stylu włoskiego renesansu. Rzeźby wykonał Ludwik Kaufman. W latach '60 XIX w. mieścił się tu sklep z butami Siekierzyńskiej. W 1890 właścicielka została Ermancja z Tyzenhauzów, potem jej córka Maria, zamężna od 1872 z ks. Włodzimierzem Świętopełk-Czetwertyńskim. Pałac restaurowano w 1893-5 wg proj. Józefa Husa, dostawiając oficynę wschodnią. W 1944 pałac został spalony, choć zachowały się mury i w 1946 spadkobiercy sprzedali pałac UW. Odbudowano go w 1948-51 pod kierunkiem Jana Dąbrowskiego. Dziś mieści się tu

Wydział Geografii. W narożniku od strony dziedzińca uniwersyteckiego znajduje się monument z 1847, upamiętniający elekcję SAPa. W monument wmurowana jest oryginalna płyta kominkowa, jedyna pozostałość po pałacu Poniatowskich. W zwieńczeniu budynku umieszczono herb Sas, podtrzymywany przez dwa lwy, a pod kartuszem jest łaciński napis: *Będziesz czynił [a nie gadał o tym]*.

Krakowskie Przedmieście 32: **pałac Tyszkiewiczów**. W XVI w. stał tu dwór z gankiem od strony Wisły Radziejowskich. W XVII w. stała tu brama wjazdowa na teren parku kazimierzowskiego i stajnie pałacowe. Obecny pałac powstał w 1785-92 wg proj. początkowo Stanisława Zawadzkiego (do 1786), potem Jana Chrystiana Kamsetzera dla marszałka wielkiego litewskiego Ludwika Tyszkiewicza. Sztukaterie we wnętrzach wykonali Giuseppe Amadio i Paolo Casasopra, polichromie Laurenty Jasiński, a rzeźby Johann Dult. W 1820 pałac kupił gen. Stanisław Mokronowski, a w 1825 Anna z Tyszkiewiczów Potockiej. W 1821-2 starą, drewnianą oficynę zastąpiono nowym skrzydłem wg proj. Fryderyka A. Lessela. W 1840-1923 pałac był własnością Potockich. W 1841-2 powstała nowa oficyna wschodnia wg proj. Henryka Marconiego. Potem pałac należał do Banku Gospodarstwa Krajowego, a od 1933 siedzibę miała tu Polska Akademia Literatury. W 1944 został spalony, a po odbudowie w 1951-5 wg proj. Jana Dąbrowskiego, przyznano go UW na część zbiorów bibliotecznych. Zachowała się fasada z atlantami i kilka oryginalnych wnętrz: Sala Bilardowa, Łazienka dzieła Henryka Marconiego, Sala Stołowa i Sala Gościenna. Oficyny nie zostały odbudowane. Wejście zdobią posągi atlasów dłuta Le Bruna.

Krakowskie Przedmieście 34: **kościół Wizytek pw. Opieki św. Józefa**. Początkowo powstała tu drewniana świątynia wg proj. Picharda dla sprowadzonych z Francji w 1654 przez Ludwikę Marię Gonzagę Wizytek. W latach 1728-33 zaczęto budować świątynię murowaną wg proj. Karola Bay'a w stylu późnego baroku, przerywając z braku pieniędzy i powrócono do budowy na skutek zapadnięcia się dachu w 1754-63 prawdopodobnie wg proj. Efraima Schroegera. Fundatorką świątyni była w połowie Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska. W 1765 sklepienie zaczęło pękać, więc konieczne było dostawienie specjalnych podpór. W 1782-5 kościół włączono do kompleksu klasztornego jako jego południowe skrzydło. W listopadzie 1825 15-letni Chopin został tu organistą licealnym. W 1840-7 kościół gruntownie wyremontowano wg proj. Henryka Marconiego, dodając nowe wazony na fasadzie, wykonane przez Ludwika Kaufmana i zlikwidował ogrodzenie kościoła. Renowacja nastąpiła w 1884-5. W 1897 wyremontowano fasadę i wnętrze, w 1899-1902 chór, zakrynię i jedną z kaplic, w 1908-11 wnętrze, w 1913 znowu fasadę, w 1922 cały kompleks budynków. Budynek ocalał po wojnie, ponieważ był wykorzystywany przez hitlerowców do ostatniej chwili i po prostu nie zdążyli go spalić. W 1954-8 wyremontowano fasadę, a w 1966-9 wnętrze. W 1979 w czasie huraganu ucierpiały rzeźby na fasadzie: Maryja straciła tors i rękę, a św. Elżbieta rękę. Prace konserwatorskie rzeźb trwały do 1981. W 2009 przystąpiono do kolejnej renowacji. Okazało się, że XX-wieczne renowacje polegały na pokryciu grubą warstwą cementu zarówno fasady jak i rzeźb, musiano więc skuć całą zaprawę, aż do oryginalnych, gotyckich murów. Wszystkie ozdoby i rzeźby zostały oczyszczone z różnorodnych wariacji i przywrócono je do dawnego wyglądu.

Zwraca uwagę fasada z kolumnami i rzeźbami Jana Plersch'a; puste nisze na samym dole nigdy nie zostały zapełnione, ponieważ nie wykonano zaplanowanych figur św. Kazimierza Jagiellończyka, św. Joanny Franciszki de Chantal, św. Moniki i św. Alojzego Gonzaghi. Ponad niszami znajdują się herby od lewej: św. Augustyna, św. Franciszka Salezego, Wazów, hierogram Jezusa, hierogram Maryi i Gonzagów. W bocznych przęsłach figury św. Augustyna i św. Franciszka Salezego, a nad oknem herb królewski. W tympanonie Oko Opatrzności, a wyżej figury warsztatu Plerscha: św. Zachariasz i św. Anna po lewej, w niszy NMP i św. Elżbieta, św. Joachim i św. Józef z prawej. Na szczycie anioły: symbol miłości po lewej i symbol nadziei po prawej.

W środku mamy ołtarz główny z 1760 projektu Efraima Schroegera, wykonany przez Plerscha. Również jego dziełem jest ambona w kształcie łodzi z 1762. W ołtarzu wisi

obraz *Nawiedzenie Maryi Panny* namalowany przez Tadeusza Kuntze - Konicza. W okienkach obok ołtarza mieszczą się relikwie św. Romana i św. Feliksa. Hebanowe tabernakulum ufundowała w 1654 Ludwika Maria Gonzaga. Posadzka, konfesjonały i ławki pochodzą z XVIII w. Ołtarze boczne założono na początku istnienia kościoła. Posąg Kazimierza Brodzińskiego wykonał Władysław Oleszczyński.

We wnętrzu **obrazy** *Św. Jan Ewangelista* (Apollinary Horawski 1862), *Opłakiwanie* (Jan Reisner 1694), *Wspomnienie Kanonizacji Joanny Franciszki* (ok. 1754), portret *Jana Kazimierza i Ludwiki Marii* (kopie malowideł z XVII w. wykonane przez Antoniego Jana Strzałeckiego), *portret Elżbiety Sieniawskiej* (XVIII w.), *Wręczenie Kluczy św. Piotrowi* (XVIII w.), *Adoracja Dzieciątka Jezus* (XIX w.). **Ołtarz główny** zaproj. Efraim Schroeger w 1760 mieści postać Boga Ojca na majestacie, Gołębica i anioły i putta (wyk. Jerzy Plersch) i obraz „Nawiedzenie Panny Marii” z ok. 1760 Tadeusza Kuntze-Konicza. Tabernakulum z 1654 ufundowane przez Ludwikę Marię Gonzagę. Pod okienkami, strzeżone przez parę aniołów są trumienki z relikwiami św. Romana i św. Feliksa. Pod nimi portrety św. *Fortunata* i *męczennika Konstantyna*. 5 ołtarzy w kaplicach bocznych powstało ok. 1756, jeden w 1848, wewnątrz obrazy *Św. Alojzy Gonzaga* (XVII w. Alojzy Schultz), *św. Józef z Dzieciątkiem Jezus* (Claude Callot XVII w.), *św. Małgorzata Alacoque* (XVIII w.), *św. Anna Naucza Madonnę Joanna Franciszka de Chantal* (XVIII w.), *św. Franciszek Salezy* (XVIII w.). **Ambona** w kształcie łodzi warsztatu Jana Plerscha z 1760. W kościele spoczywa **serce Marii Gonzaghi**, która zmarła 10.05.1667 w czasie kłótni z Pacem w ogrodzie zamkowym. Ciało pochowane jest na Wawelu, ale serce, zgodnie z życzeniem królowej spoczęło tu. **Pomniki** w kościele to *Tadeusz Czacki* (1856 Oskar Sosnowski), *Kazimierz Brodziński* (1863 Władysław Oleszczyński z fundacji Eustachego Marylskiego). **Epitafia**: *Bolesława Podczaszyńskiego* (zm. 1876, wyk. Andrzej Pruszyński i Bolesław Syrewicz w 1877), *Julian Bartoszewicza* (zm. 1870, wyk. Andrzej Pruszyński 1872), *Henryka Marconiego* (zm. 1863, wyk. Andrzej Pruszyński z 1888, zrabowany przez Niemców. Obecnie to kopia popiersia z Wilanowa, wyk. Luigiego Simonettiego), *Jędrzeja Śniadeckiego* (zm. 1838, wyk. Pius Weloński w 1898 z fundacji WTD), *Stacha Strzałeckiego* (zm. 1920), *Alfonsa Puchewicza* (zm. 1881), *Jana T. Jabłońskiego* (zm. 1944), *Antoniego Strzałeckiego* (zm. 1898), *ks. Justyna Borzewskiego* (zm. 1897), *Józefy Koszutskiej* (zm. 1881). Dwa **konfesjonały** z XVIII w., **ławki** z końca XVIII w., **posadzka** z XVIII w. (bernardyn Franciszek Lekszycki),

Klasztor Wizytek. Zakon Nawiedzenia Najświętszej Marii panny (łac. Ordo Visitationis...) sprowadziła w 1654 Ludwika Maria Gonzaga. Na początku zabudowania klasztoru były drewniane, ale w 1677 powstała Kalwaria i skrzydła klasztoru, a inne intensywne prace budowlane trwały w 1674-8 i 1682-5. Do końca XVII w. powstały tu piekarnia, spiżarnia, kuchnia, spichlerz i figarnia, a także kaplica św. Rocha. Niżej stanęły czworaki i stajnie. Główny korpus powstał z kościółka w 1782-5. W latach '60 XIX w. mieścił się tu skład mebli Wilhelma Spitanka. Na niedostępnym terenie dla zwiedzających znaleźć można: klasztor właściwy z barokowym krużgankiem, piekarnię, spichlerz, kapelanię, kaplicę św. Rocha i unikatową drewnianą kalwarię, zbudowaną z elementów budowli sprzed 1655. Wizytki posiadają kolekcję zbiorów sztuki kościelnej, liczącej np. ponad 100 obrazów. Na fasadzie, zamiast jednego z okien piętra umieszczono obraz z XIX w. na blasze Nawiedzenie Marii Panny. We wnętrzu sień frontowa (ok. 1677), sala z kołowrotem (ok. 1677), 3 parlatoria (2 z 1677 i jedno z 1778), kapitułarz (1677, pierwotnie służyło jako sala szkoły dla dziewcząt, przerobiono ją na kapitułarz, obecnie to Oratorium. Piec ozdobny), Krużganek (1666-1728), Refektarz (1666), Izba Przełożonej, Izba Zgromadzeń (1666, infirmeria św. Tekli z XVII w.), Infirmeria św. Rocha (1782-5), Infirmeria św. Katarzyny (1782-5), Główna Klatka Schodowa (1666), na piętrze cele klasztorne.

Wirydaż - Ogródek Najświętszego Serca Jezusowego.

Oficyna z kloakami. Powstał pod koniec XVII w. do celów sanitarnych. W czasie wojny dość

zniszczony, stał opuszczony kilkadziesiąt lat, kiedy w 1974 przeznaczono go na magazyn.

Galeria łącznika. Powstał pod koniec XVII w., łącząc klasztor a bramą i oddzielając Kurze Podwórze i ogród.

Piekarnia. Budynek z końca XVII w. przy Kurzym Podwórze.

Pikwarek. Budynek gospodarczy z końca XVII w.

Studnia. Zbudowana w XVII w.

Kaplica św. Rocha. Zbudowana w XVII w., przerobiona potem na chlewik, obecnie jest to składzik.

Budynek Bramny klauzury. Kończy tu bieg uliczka wewnętrzna klasztoru, nad bramą wisi krzyż.

Spichlerz. Powstał ok. 1725, zachował się jako jeden z dwóch oryginalnych spichlerzy klasztornych, poza spichlerzem u szarytek.

Mur z brama wjazdową na Podwórze Folwarczne. Wzniesiony pod koniec XVII w., rozdziela podwórze wewn. i uliczkę klasztorną. Po 1945 cztery części rozebrano.

Mur południowy. Stanął w XVII w. łącząc klasztor z łącznikiem, zamykając Kurze Podwórze.

Skrzydło mieszkalne w Podwórze Folwarcznym. Powstał ok. 1897.

Parterowe budynki przy Podwórze Folwarcznym. Powstały po 1945.

Kapelania. Powstał ok. 1829 jako parterowe i długie skrzydło gospodarcze. Większość budynku zostało zburzone w 1939.

Mur między ogrodem a podwórzem przy spichlerzu. Powstał pod koniec XVII w., między spichlerzem a figarnią, rozebrana po 1945.

Kalwaria. Powstała w 1677, podobno z wykorzystaniem wcześniejszej sprzed 1655. Dach wyremontowano i wymieniono w 1976-7. W latach '80 XX w. zniknął krzyż żelazny z XVII w. Jest to unikalny drewniany budynek na całym Mazowszu.

Mur przy Kalwarii. Łączy Kalwarię z kaplicą św. Rocha.

Taras ogrodowy.

Figura Chrystusa. Pochodzi z ok. 1863 pośrodku wirydarza.

Figura Matki Boskiej. Dzieło Leona Myszkowskiego z 1863, stoi w ogrodzie górnym.

Figura św. Józefa z Dzieciątkiem. Wykonana przez Leona Myszkowskiego w 1863, stoi przed zach. skrzydłem klasztoru.

Bruk. Granitowy, wypełnia wewnętrzną drogę.

Ogrodzenie. Stanęło w 1850, od strony Karowej z 1980. Wrota są kopią odkrytych w 1974 w murze południowym.

Pomnik Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pomysł uczczenia kardynała pomnikiem powstał zaraz

po jego śmierci w 1981. Powstał Społeczny Komitet Budowy Pomnika, któremu przewodził prof. Henryk Samsonowicz. Ustalono lokalizację i z 46 prac wybrano 3, spośród których wybrano projekt Andrzeja Renesa. Rzeźbę odlano w Gliwickich Zakładach Urządzeń Technicznych w 1986, a odsłonięto 27.05.1987, po mszy prowadzonej przez Józefa Glempa. Pomnik powstał wyłącznie ze składek społecznych.

Skwer. Powstał w 1945 po zburzeniu kamienic 38 i 40 wg proj. Franciszka Szaniora. W XVIII w. kamienice należały do wizytek.

~ Nr 36: W latach '60 XIX w. mieścił się tu dom handlowo-komisowy nasion, produktów i narzędzi rolniczych A. Rodkiewicza i dystrybucja tabacznia firmy Zajdel, Fruchtman i S-ka. Na przeł. XIX i XX w. mieściło się tu VI Gimnazjum.

~ Nr 36: **Kamienica.** Powstała w 1855-7, przebudowana ok. 1930. W 1865 została skonfiskowana przez władze carskie.

~ [Krakowskie Przedmieście 38](#): **kamienica Joanny Martynowskiej**, w której działała świetna winiarnia Simon & Stecki, wcześniej J.F. Flatau. W 1865 została skonfiskowana przez władze carskie. W okresie międzywojennym otwarto tu również restaurację przy składzie win. Przed samą wojną lokal przejął Fukier.

~ Nr 40: **kamienica Lelewantów** z redakcją *Kuriera Warszawskiego*, gdzie m.in. pracował B. Prus. W 1865 została skonfiskowana przez władze carskie. Działał tu także znakomity introligator Henryk Zawistowski, którego klientami byli m.in. Gierymski, Malczewski, Kossak, Wyczółkowski. Oprócz tego, swój zakład zegarmistrzowski miał tu F.C. Ballif. Na pocz. XIX w. działała tu wytwórnia tytoniu i tabaki, a także wytwórnia wyrobów platerowanych Henniger i S-ka i „rękodzielnia nadwornych klejnotów” Hildebrandta. Istniał tu także sklep z meblami, produkowanymi przez głuchoniemych. Pod koniec XIX w. kamienicę przebudowano wg proj. Aleksandra Siekiery. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu fabryka wyrobów srebrnych Schraidera i fabryka lamp naftowych Władysława Podgórskiego, zakład fotograficzny J. Kostka i Mulert, filia mleczarni Nadświdrzańskiej i skład futer A. Himmla.

Pomnik Bolesława Prusa. Odsłonięty 15.01.1977, a wykonany przez Annę Kamieńską - Łapińską. Przedstawia Prusa jako zwykłego spacerowicza po skwerze, w charakterystycznej dla siebie pozie. Pomnik stoi obok miejsca zamieszkania i pracy Prusa w oficynie pałacu Potockich. Pomnik budził kontrowersje swoją skromnością, ale taki był Prus, nie wywyższający się i skromny, nie cierpiący pomników. Poza tym bał się wysokości. Monument powstał dzięki rzemieślnikom warszawskim, a zbiórkę materiałów przeprowadzono dzięki audycji radiowej *Matysiakowie*. Odlew wykonała spółdzielnia Brąz Odlewniczy. Z okazji odsłonięcia pomnika Stanisław Sikora wykonał medal okolicznościowy, który otrzymali najbardziej zasłużeni ludzie dla powstania pomnika.

[Krakowskie Przedmieście 42\44](#): **hotel Bristol.** W XV w. mieścił się tu pierwszy kirkut w Warszawie. Na pocz. XVI w. miał tu swoją posiadłość burmistrz starej Warszawy i malarz Serafin. Później postawiono tu pałac Tarnowskich, Czartoryskich i Lubomirskich. W drugiej połowie XVII w. na miejscu dworu Gostomskich powstał pałac Truszeniego. Ok. 1732 pałacyk został przekształcony dla Kazimierza Czartoryskiego. W 1741-58 pałac należał do Izabeli z Morsztynów Czartoryskiej, a w 1758-83 do Stanisława Lubomirskiego, który przebudował pałac w 1760-3 wg proj. Charlesa Pierre'a Coustou. W latach 1783-94 właścicielem był Ignacy Potocki, później do rodziny, aż wreszcie w 1802-39 do Urszuli i Rafała Tarnowskich, a w 1839-44 do Olimpii z Tarnowskich Grabowskiej, po 1844 do Józefa Oranowskiego, który sprzedał część Barbarze Górskiej. W 1823-9 działała tu wytwórnia instrumentów dętych i wyrobów tokarskich Wilhelma Wernitza. Później mieścił się tu skład maszyn i narzędzi rolniczych A. Muszyńskiego. W 1882 oficyna pałacu została nadbudowana

wg proj. Kazimierza Loewe, umieszczając w skrzydle atelier fotograficzne E. Troczewskiego. W 1895 Barbara Górka sprzedała pałac spółce Paderewskiego, Stanisława Roszkowskiego i Edmunda Zaremby. W 1898 pałac wyburzono i w latach 1899-1901, z inicjatywy Ignacego Paderewskiego, stojącego na czele Towarzystwa Budowy i Prowadzenia Hotelów w Warszawie powstał budynek zaprojektowany przez Władysława Marconiego i Stanisława Grochowicza, wnętrza zajął się w 1901 Otto Wagner jr z Wiednia. Szczególnie Sala Malinowa stała się ulubionym miejscem bankietów z udziałem Piłsudskiego. Oprócz samego hotelu na 150 osób, działała tu przednia restauracja, sklep z artykułami żelaznymi Krzysztof Brun i Syn, zakład fryzjerski z perfumierią braci Białobłockich. Do drugiej wojny światowej działał tu luksusowy hotel. Swoją pracownię miał tu malarz Wojciech Kossak. Z Kossakiem i jego bratem bliźniakiem, Tadeuszem, wiązała się anegdota, jako, że obaj tu często bywali, i nagminnie byli myleni. Ale pewnego razu Tadeusz sam wziął się za swojego brata... Szedł podczas swojego pierwszego pobytu w kawiarni hotelowej i zobaczył idącego ku niemu swojego brata. „Wojtek, jak się masz !” zakrzyknął i... uderzył w lustro... W okresie międzywojennym działało tu angielskie przedsiębiorstwo komunikacyjne Wagon Lits Cook, a także przedstawicielstwo Mercedesa i firma dźwigowa Block-Brun. Najbardziej ekskluzywnym pokojem był apartament 105, gdzie w 1902 mieszkał Ignacy Paderewski. W 1928-31 hotel wyremontowano dzięki kapitałowi Banku Cukrownictwa wg proj. Antoniego Jawornickiego. W 1933 skasowano wystrój Sali Kolumnowej, przeznaczając ją na bar z dansingiem, powiększając go w 1937 wg proj. Jawornickiego. Wojnę przetrwał w dobrym stanie, ponieważ był zajęty do ostatniej chwili przez hitlerowców, wyremontowano go w 1947 i przerobiono na potrzeby Orbisu w 1952-3 wg proj. Kazimierza Biernackiego, a także przerobiono Salę Malinową i Kolumnową wg proj. Stanisława Miedzy-Tomaszewskiego, malowidła na stropie wykonali Leon i Halina Michalscy ze stiukowym fryzem Józefa Trenarowskiego i płaskorzeźbami wg rys. Władysława Siwierskiego. Za czasów PRL znacznie podupadł i w 1981 hotel zamknięto. Kapitał prywatny odnowił hotel w 1991 i otworzył go na nowo. Znów jest jednym z najbardziej luksusowych hoteli, mieszkali tu królowie, prezydenci, aktorzy, politycy i artyści. Jan Kiepura śpiewał czasem z glorietyki na rogu hotelu. W 2009, wg pisma 'Travel & Leisure' hotel został uznany za 11. w Europie i 57. na świecie.

~ **Pałac Tarnowskich.** August Aleksander Czartoryski kupił teren przy Karowej w poł. XVIII w., wyburzył wszystkie domki i zbudował tu sobie pałac z ogrodem angielskim. Pałac niebawem przeszedł w ręce Stanisława Lubomirskiego, który natychmiast sprzedał go Stanisławowi Kostce Potockiemu, a ten pozbył się go na rzecz Amora Tarnowskiego i Urszuli z Ustrzyckich. Dzięki Urszuli pałac znany był jako pałac Tarnowskiej. Ona sama zwała się damą polską XVIII w. - znana była ze srogiego traktowania służby, która wiała gdzie pieprz rośnie. Pod koniec XIX w. konsorcjum Paderewskiego wykupiło pałac, zburzyło go pod budowę hotelu Bristol.

~ **Brama ulicy Karowej.** Stanęła w 1856 ze zdrojami w obu filarach wg proj. Henryka Marconiego i rzeźbą Syreny dłuta Konstantego Hegla.

Krakowskie Przedmieście 46\48: **pałac Prezydencki.** Pierwotnie zbudowano tu w 1643-5 pałac wg proj. Constantina Tencalli (pierwsze i drugie piętro) i Łukasza Dąbrowskiego (parter) dla hetmana wielkiego koronnego Stanisława Koniecpolskiego. Wzorowany był na palazzo Barberini w Rzymie. Lwy przed pałacem wykonał Landini, a figury na dachu, przeniesione z Bramy Krakowskiej, Maliński. Rzeźby zakupiono za 100 zł każdą. Ok. 1660 pałac kupił Jeerzy Stanisław Lubomirski, a w 1674 pałac kupili Radziwiłłowie i Michał Kazimierz „Rybeńko” Radziwiłł rozbudował pałac. Była to wówczas najwystawniejsza i najbardziej hulaszczą rezydencja. Po potopie szwedzkim pałac został zniszczony i nie został od razu odbudowany. Powoli popadał w ruinę i jego zrujnowane pokoje zaczęli zamieszkiwać bezdomni. W 1694 Karol Stanisław I Radziwiłł zatrudnił Karola Ceroniego i Augusta Locciego do uporządkowania pałacu, co potrwało aż do 1705. Pod koniec lat '30 XVIII w. pałac miano odbudować wg proj. Deybla ale skończyło się na kosmetyce. Zanim przystąpiono do odbudowy, trzeba było stoczyć walkę z bezdomnymi, którzy nie chcieli opuścić pałacu. W 1707

mieszkał tu car Piotr Wielki po zwycięstwie nad Szwedami. Poważną przebudowę wykonano w 1755-9 pod kierunkiem Augustyna Roszkowicza. W latach 1759-62 zmieniono wygląd fasad i dostawiono dwie oficyny, najprawdopodobniej posługując się starymi planami Deybla. Od 1774 do końca XVIII w. mieścił się tu teatr publiczny na ponad 500 widzów. W 1778 odbyła się tu premiera pierwszej polskiej opery, *Nędzy uszczęśliwionej*, którą napisał Maciej Kamiński z librettem Wojciecha Bogusławskiego. Pokaz odbył się w wynajętej Sali Wielkiej. Mimo dużej popularności sztuki, Karol „Panie kochanku” Radziwiłł wyrzucił aktorów z budynku. Urządzał on bowiem wystawne bale na kilkaset osób ze szlachty, najczęściej zupełnie przypadkowych. W 1789 z ogrodów pałacowych wystartował balonem Francuz Blanchard. W pawilonie przyulicznym działał jeden z najbardziej luksusowych sklepów ówczesnej Warszawy, należący do Franciszka Hampla, a sprzedający meble i porcelanę. W latach 1790-1813 właścicielem był Dominik Radziwiłł, a po jego śmierci pałac został zakupiony przez rząd Królestwa Polskiego i w 1818-9, pod okiem Christiana Piotra Aignera, dokonano przebudowy w stylu klasycznym. Ustawiono 10 posągów na attyce od frontu. W czasie rządów pruskich mieścił się tu teatr polski i niemiecki, potem francuski, a w czasie zaboru rosyjskiego w pałacu rezydował namiestnik carski: najpierw Józef Zajączek, który kupił zniszczony po wojnach napoleońskich pałac w 1817, później mieszkał tu Iwan Paskiewicz. Przeróbki pałacu dla zarządców kosztowała 9.000.000 florenów. 24.02.1818 Chopin po raz pierwszy wystąpił publicznie. Miał wtedy 8 lat. W 1831 w pałacu obradował Rząd Narodowy. Dziedziniec przeznaczono na podjazd dla powozów. Zresztą istniała tu nawet francuska restauracja Aleksandra Bartoszewskiego w XIX w. W 1852 pałac spłonął w czasie pożaru, a odbudowano go w 1854 wg proj. Alfonsa Kropiwnickiego z nowymi figurami Pawła Malińskiego. W 1870 postawiono tu pomnik nienawidzonego Iwana Paskiewicza wykonany przez Nikołaja Stiepanowicza Pimienowa, który został usunięty dopiero w 1917. W czasie I wojny swą siedzibę miał tu gubernator i do 08.10.1918 mieściła się niemiecka Rada Żołnierska. W 1918-24 pałac przebudowano wg proj. Mariana Lalewicza na potrzeby Urzędu Rady Ministrów, wykupiono także kamienicę nr 50 na potrzeby pałacu. W 1929 wymieniono 6 figur z attyki na kopie, a 4 pozostałe przerobiono w pracowni Jana Biernackiego. W 1934-6 wyremontowano oficyny, a w 1938 powstał projekt Teodora Burschego, ale przebudowa nie doszła do skutku z uwagi na wybuch wojny. W czasie okupacji działał tu Deutsches Haus, gdzie mieściły się kluby, restauracja i hotel i dzięki temu przetrwał wojnę, jako jedyny pałac w Warszawie, który jest w całości autentyczny, choć został przebudowany w 1941-2 wg proj. Juliusza Nagórskiego i Jana Łukasika. Od 1945 działało tu Prezydium Rady Ministrów. W 1947-52 pałac przebudowano wg proj. Teodora Bursche i Antoniego Jawornickiego, a po jego śmierci zastąpił go Borys Zinserling. Tu podpisano Układ Warszawski w 1955 i układ o normalizacji stosunków Polsko-Niemieckich w 1970. Tutaj odbywały się obrady okrągłego stołu. W 1994 pałac wyremontowano i ustalono rezydencją prezydenta RP. W 1999-2000 dobudowano Ogród Zimowy wg proj. Teresy Dobiszewskiej.

Rzeźby Leżących Lwów. Wykonane przez Camilla Landiniego.

Ogród. Założony w latach międzywojennych. Mieści się tu **fontanna** z neobarokowym basenem z lat '30 XX w., a także niżej **figury lwów** Piotra Malińskiego z 1822. Dalej jest **staw** z lat '30 **zesztuczną wysepką** z murem oporowym.

Oranżeria. Powstała w 1921-4 wg proj. Mariana Lalewicza. Budynek został spalony w 1944 i odbudowany bez zmian.

Mała oranżeria. Powstała w 1852-4.

Dworek. Powstał w latach '20 XX w.

Stacja transformatorowa. Powstała po wojnie.

Pomnik księcia Poniatowskiego. Na tym miejscu w latach 1870-1917 stał pomnik Iwana

Paskiewiczza, wykonany przez Mikołaja Pimenowa zamiast pomnika Poniatowskiego. Ze składek publicznych ufundowano pomnik księcia Poniatowskiego, który zginął po bitwie pod Lipskiem w nurtach Elsteru. Projekty mieli wykonać Christian Rauch, Karol Schinkel, Bertel Thorvaldsen lub Antonio Canova. Pomnik wyrzeźbił wreszcie w 1826 Thorvaldsen, 7 lat po czasie, i pomnik przywieziono do Gdańska. Do Warszawy skrzynie z pomnikiem przyjechały dopiero w 1829. Ok. roku trwały kłótnie nad formą pomnika i w końcu odlew powstał w 1830-2 w giserni Klaudiusza i Emila Gregoire'ów. Pomnik miał stanąć przed pałacem Namiestnikowskim, ale w dobie zaborów rosyjskich nie było na to szans, mimo, że car wyraził zgodę na wykonanie pomnika (choć Konstanty protestował). W grę wchodziły również pl. Karasia, Saski, Za Żelazną Bramą, Trzech Krzyży, Teatralny lub Ogród Saski. Cokół wykonał Adolf Szuch. I kiedy większość była już gotowa, Mikołaj I przeznaczył jednak teren przed pałacem namiestnikowskim, wybuchło powstanie. Poniatowski miał zostać przewieziony do Modlina i przerobiony na św. Jerzego. W 1840, w czasie porządków w piwnicach twierdzy, znaleziono skrzynie z napisem „Poniatowski”. Pomnik zmontowano i ustawiono, myśląc, że jest to pomnik SAP-a. Car, w czasie wizyty w Modlinie kazał rozebrać pomnik i go zniszczyć, ale przekazał na prośbę namiestnika pomnik Paskiewiczowi, a ten wywiózł go najpierw do Dębina, potem do Homla, uświetniając nim swoją rezydencję. W 1922 pomnik wrócił do Polski na mocy traktatu ryskiego. Najpierw stanął na dziedzińcu zamkowym, potem 03.05.1923 na placu Piłsudskiego na cokole wykonanym przez Aleksandra Bojemskiego. Do tego czasu zamiast pomnika Paskiewiczza stał posąg Legionisty. Po kapitulacji Warszawy w 1939 pod pomnikiem honory odbierał sam Hitler. 16.12.1944 wyleciał w powietrze z rozkazu von dem Bacha. Po wojnie znaleziono resztki pomnika (dłoń i część płaszcza) w 1951, z zachowanego modelu, państwo duńskie podarowało Polsce nowo odlany pomnik, warunkiem było tylko przysłanie 6 ton brązu. Rząd przeznaczył na ten cel pomnik Wilhelma I w Szczecinie. Wreszcie odlew wykonany przez Paula Lauritza Rasmussena trafił do Łazienek przed Starą Pomarańczarnią 23.02.1952. Na cokole umieszczono napis *Odlew ten ofiarowany został Warszawie przez Kopenhagę, stolicę Danii - Ojczyznę Thorvaldsena, twórcy pomnika - w miejsce zniszczonego przez barbarzyńców hitlerowskich oryginału*. Od 19.10.1965 znalazł się wreszcie przed pałacem Prezydenckim.

Postać przedstawiona jest w stroju rzymskim na koniu, wzorowany na pomniku Marka Aureliusza w Rzymie.

~ **Pomnik Paskiewiczza**. Stanął z inicjatywy Aleksandra II, na żądanie namiestnika Gorczakowa projekt pomnika wykonał Wołkow, dyrektor Szkoły Sztuk Pięknych. Car kazał szkic przerobić wg własnego uznania i zdecydował, że monument stanie tutaj. Za wykonanie pomnika car obiecał profesorowi Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu aż 20.000 rubli; ten nie dostał jednak nawet połowy. Wreszcie 03.07.1870 o 13:00 car Aleksander II odsłonił pomnik. Co ciekawe, syn Paskiewiczza, książę Teodor, sprzeciwiał się wystawienia pomnika i po uroczystości poddał się do dymisji. Pomnik usunięto w 1916, ale cokół stał tu jeszcze do 1922.

Krakowskie Przedmieście 50: kamienica Szancera. Powstała w 1882-6 wg proj. Efraima Schroegera z przebudowanej oficyny klasztoru Karmelitów Bosych z 1781. Po kasacie zakonu kamienicę zlicytowano w 1866 i w 1870 właścicielem został Maksymilian Fajans, który wybrał do przebudowy kamienicy jeden z gotowych projektów, Juliana Ankiewicza. Do przebudowy doszło dopiero dla kolejnego właściciela, Władysława Szancera w 1877 wg proj. Józefa Dietricha. Pięć figur, dzieło Faustyna Cenglera z 1877, to kobiece postacie alegoryczne. W 1924 kamienicę połączono z pałacem Koniecpolskich.

Krakowskie Przedmieście 52\54: kościół pokarmelicki pw. Wniebowzięcia NMP i św. Józefa Oblubieńca. Początkowo stał tu drewniany dworek wojewodziny Krasińskiej i obok był pusty plac Zamoyskich. Na miejscu zniszczonego najazdem szwedzkim drewnianego kościółka z 1642 projektu Constante Tencalli, powstał w 1661-82 wg proj. Józefa Szymona Belottiego (lub Tylmana z Gameren). Z braku pieniędzy często budowa stawała, dopiero w 1667 postawiono ściany, a w 1672 pokryto dach

specjalnie sprowadzoną dachówką z Gdańska, kończąc prace w 1700. Kościół konsekrowano dopiero w październiku 1701, a również umieszczono w środku nie istniejący już ołtarz Efraima Schroegera. Orientowany na planie krzyża, w 1761-2 zyskał fasadę wg proj. Efraima Schroegera, która była pierwszym przypadkiem architektury klasycystycznej w Polsce, z fundacji Karola „Panie Kochanku” Radziwiłła. Fasadę ową wygrał od księcia ojciec Michał. Książę nie lubił Warszawy i pędził niezwykle hulaszczy żywot, choć spowiadał się z niego regularnie. Na jednym z wieczornych spotkań książę opowiadał sprośne dowcipy, aż ojciec Michał wyraźnie się zgorszył. Zmieszany książę powiedział, że on tylko w gębie taki sprośny, na co ojciec Michał powiedział: „Myli się książę. Ma książę na sumieniu krzywdę nie wynagrodzoną”. Na co Radziwiłł się zdenerwował i kazał zakonnikowi dowieść jego winy, jeśli to zrobi, to on zobowiązuje się wystawić im nową fasadę! Na co zakonnik odpowiedział: „Zanim przyoblekłem się w te oto suknie zakonne, nazywano mnie Jacek Wierszuł, Byłem narzeczonym Marianny Maciążkiewiczówny, która...” Książę nie dał mu dokończyć, aby nie wyszedł na jaw jeden z jego czynów: napadł na zagrodę jednego z biednych szlachciców, uprowadził dziewczynę i zgwałcił, przez co ona popełniła samobójstwo. Następnego dnia książę wydał zgodę na budowę fasady. Na szczycie kościoła umieścił on kulę miedzianą, zwaną banią karmelicką, dzięki czemu w Warszawie ukuto powiedzenie „spuchł jak bania karmelicka”. Kula jest opleciona węzem przyciśniętym kielichem z hostią – symbol wiary. W czasie potopu kościół doszczętnie zniszczono za ostrzał armatni, jaki prowadziła z tarasu na tyłach świątyni Maria Ludwika (żona Jana Kazimierza). Napis łaciński na tablicy nad wejściem głosi: *Bogu Najlepszemu Najwyższemu, Najświętszej Dziewicy Wniebowziętej i Jej mężowi świętemu Józefowi świątynię jaśnie oświeceni książęta Michał Radziwiłł, wojewoda wileński, hetman wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego ślubował, Karol, wojewoda wileński, najznakomitszy i najbardziej posłuszny syn wystawił, jeden i drugi wyposażył i ukończył, ich dzieło marmurowi powierzyli karmelici bosi wielce zobowiązani roku 1782 dnia 28 września*. Brał tutaj ślub Jan III Sobieski i Maria Kazimiera d’Arquien. W 1850 kościół wyremontowano pod kierunkiem Stefana Balińskiego. W latach 1853-7 renowację urządzeń we wnętrzu i umieszczając nowe ołtarze i chór wg proj. Leona Sużyńskiego i Piotra L. Karasińskiego. W 1858-62 powstała kaplica Grobu Chrystusowego wg proj. Henryka Marconiego. W 1862 powstały nowe organy. Nowe organy powstały w 1928. Budynek ocalał po wojnie, ponieważ był wykorzystywany przez hitlerowców do ostatniej chwili i po prostu nie zdążyli go spalić. W latach 1949-53 kościół pełnił rolę prokatedry, w zastępstwie odbudowywanego kościoła św. Jana. W 1973-5 wyremontowano wnętrza, w 1987-99 cały klasztor, pozbawiając wnętrza autentyzmu.

Na szczycie umieszczono Nadzieję i Miłość, a pomiędzy nimi umieszczono ową banię, którą oplata wąż z jabłkiem w pysku, przyciśnięty kielichem z Hostią. Na fasadzie rzeźby Teresy z Avila i św. Jana od Krzyża.

Wnętrze nie zostało ukończone, ale wyposażenie jest z XVIII i XIX w: ołtarz główny z 1750 z rzeźbami Plerscha, ołtarze boczne: Imienia Jezus (Bractwa Różańcowego z poł. XVIII w. z rzeźbami Plerscha *Zaślubiny NMP* i obrazem Czechowicza *Wniebowzięcie NMP*), MB Różańcowej (z pierwszej poł. XVIII w. z figurami św. Jana Kantego, zakonnika i św. Judy Tadeusza, obraz MB Różańcowa z XV w., przeniesiony z Wizytek, podarunek Innocentego III dla Sobieskiego po zwycięstwie nad Turkami), MB Szkaplerznej (Bartłomiej M. Bernatowicz 1727 z rzeźbami św. *Joachima* i *proroka Eliasza* i obrazem Handziewicza z XIX w. *MB Szkaplerzna ze św. Janem od Krzyża* i św. *Teresą* a także *Prorok Eliasza na ognistym rydwaniu*), św. Teresy z Avila (1727 Bartłomiej M. Bernatowicz z obrazami św. *Szymon Karmelita*, *Ekstaza św. Teresy* z XVIII w. i rzeźbami św. *Joachima*, *zakonników*), św. Michała Archanioła (1857 Leon Sużyński, obrazy św. Michała Archanioła z fundacji Długoszków z XVIII w.), św. Wincentego Ferrariusza i św. Stanisława Biskupa (1854 Piotr L. Karasiński, obrazy św. *Stanisław Biskup wskrzeszający Piotrowina* z XIX w., *św. Wincenty Ferrariusz* z XIX w., przeniesiony z klasztoru Dominikanów Obserwantów, *MB Częstochowska*), św. Jana od Krzyża (1790 Leon Sużyński, obrazy *Smuglewicza św. Jan od Krzyża* i rzeźby św. *Teresa z Avila* i św. *Jan od Krzyża* z XVIII w.), św. Barbary i św. Tekli (1857 Leon Sużyński z obrazami św. *Barbara* z XVIII w. i św. *Tekla* z XIX w., św.

Jacek, MB z Dzieciątkiem, a także figury *św. Wojciech* i *św. Jan Nepomucen* warsztatu śląskiego), *św. Wawrzyńca* (1857 Leon Sużyński, z obrazem *Smuglewicza św. Wawrzyniec Diakon* i figurą *św. Antoni z Dzieciątkiem*), MB Patronki Dobrej Śmierci (1857 Leon Sużyński, z obrazem w typie ikony z 1990 Mariana Paciorka), Chrystusa Ubiczowanego (1852 Adam Nowicki z obrazem *Chrystus Ubiczowany* z XIX w. i rzeźbą Oskara Sosnowskiego z 1862 *Chrystus w Grobie*), ambona z pocz. XVIII w. z alegoriami 4 kontynentów (brak Europy), chór (1857 Leon Sużyński), organy z 1928 Wacława Biernackiego, kropielnica z XVIII w. i kropielniczka z XVII w., obrazy *św. Anna* i *św. Teresa z Avila* (ok. 1858 Karol A.T. Marconi) i inne, głównie z XVIII i XIX w., epitafia m.in. Piotra Karasińskiego (Syrewicz 1877) Marii Polczyckiej (z popiersiem Syrewicza), Józefa Kalasantego Szaniawskiego (1854 Podczaszyński z portretem Ksawerego Kaniewskiego), Rafała Handziewicza (1877 Syrewicz), Antoniego Czaplickiego (1865 Leon Myszkowski), pomnik braci Bronisława i Eugeniusza Sosnowskich z 1859 z rzeźbą Tomasza Sosnowskiego.

Klasztor pokarmelicki. Karmelici Bosi przybyli do Warszawy w 1637. Do zakonu chciał wstąpić królewicz Jan Kazimierz, ale jego ojciec, Zygmunt III Waza, wyperswadował mu ten krok. Sam klasztor stanął w 1690-1701 z fundacji prymasa Michała Radziejewskiego. W XVIII w. klasztor rozbudowano o przylegającą kamieniczkę, a Michaelangelo Palloni ozdobił w 1702 wnętrza freskami. Zakon czerpał dość spore dochody od bractwa uzualitów, założonego w 1717 przy klasztorze. Uzualici posiadali monopol na granie muzyki kościelnej, dany przez Augusta II, za co pobierali opłatę. Od 1754 toczyli prawdziwe bitwy z marianami od kościoła NMP, napadali na nich i niszczyli im instrumenty. Wyrokiem sądu przyznano racje... obu bractwom: marianom, że grali, uzualitom, że bronią przywilejów. W 1774 dodano przybudówkę wg proj. Efraima Schroegera. Ok. 1775 Szwajcar Robbi otworzył tu pierwszą w Warszawie cukiernię. W 1864 nastąpiła kasata zakonu i klasztor przeszedł w ręce diecezji. W 1925 dobudowano gmach biblioteki wg proj. Konstantego Jakimowicza. W okresie międzywojennym działały tu piwnice win Wacław Rago i S-ka z restauracją. W czasie remontu w 1987-9 usunięto zabytkowe posadzki, stropy, klatki schodowe, również freski. W seminarium mieści się galeria portretów biskupich z XVII - XIX w. Na fasadzie umieszczone są dwie tabliczki: jedna z XIX w., druga z przedwojennym nrem posesji. Na bramie klasztornej łaćniński napis: *Zbawienie nasze w ręku Marii*.

Krakowskie Przedmieście 56: zajazd Dziekanka. W XVII w. stał tu dwór proboszcza kolegiaty świętojańskiej, który spłonął w 1657. Budynek powstał w 1770-84 dla kapituły warszawskiej. Mieszkał tu Józef Elsner, nauczyciel Chopina. W budynku mieścił się zajazd, który istniał do początku XX w dla podróżnych wysiadających przy Pocztę Saskiej. Obok Dziekanki mieścił się dwór dziekana, który, opustoszały w poł. XVIII w. stał się siedliskiem rabusiów. Dwór rozebrano na pocz. XIX w. Ok. 1830 zbudowano na jego miejscu restaurację. Zajazd działał tu do ok. 1930, a w 1936 w zamian urządzono tu restaurację z ogródkiem. W 1944 Dziekanka spłonęła. W czasie odbudowy w latach 1946-8 wg proj. Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stępińskiego, budynek przerobiono na akademik dla studentów szkół artystycznych, adaptując do tego celu również stajnie. Wnęka w wejściu służyła wozom do zawracania.

Pomnik Adama Mickiewicza. Pomysł na pomnik wieszczą rzuciła 01.01.1898 Gazeta Radomska, proponując postawienie pomnika na jednym z placów stolicy. Powstał z inicjatywy Henryka Sienkiewicza, który założył komitet powstania pomnika, w skład którego wchodził F. Czacki, L. Górski, K. Natanson, L. Kronenberg, L. Jenike, W. Gerson, A. Kołbukowski, Z. Wasilewski, L. Szwede i ks. M. Readziwiłł, który dobrze widziany wśród kręgów rządzących zaborców, wyjednał u nich postawienie pomnika i firmował oficjalnie inwestycję. Wykonanie pomnika zlecono Cyprianowi Godebskiemu, a pieniądze zebrali czytelnicy Kuriera Warszawskiego: w ciągu jednego dnia zebrano półtora tysiąca rubli! Pieniądze nadchodziły z całego kraju, a nawet z zagranicy. Z trzech miejsc do wyboru (pl. Zielony, Warecki lub Krakowskie Przedmieście) wybrano obecne. Komisję artystyczno - techniczną tworzyli Józef Dziekoński i Władysław Marconi. Godebski przedstawił 2 projekty, jednak

zbyt alegoryczne i bogate w formy. Dopiero 4ty projekt okazał się właściwy. Pomnik odlano w brązie w Pistoii, w pracowni Pierro Lippi'ego, a ozdoby wykonano w zakładzie braci Łopieńskich. Cokół wykonano z granitu z Baveno we Włoszech, a granit na taras i schody wzięto z kopalń gniewańskich na Podolu. Pomnik odsłonięto 24.12.1898, w stulecie urodzin Mickiewicza. Zaborca pozwolił na odsłonięcie pomnika pod warunkiem, że ludność nie będzie robić żadnych manifestacji. W związku z tym uroczystości towarzyszyła zupełna cisza; nikt nie odezwał się nawet słowem. Odegrano tylko poloneza Moniuszki. Uroczystość trwała ok. 15 minut, po czym wszyscy rozeszli się, składając tylko kwiaty pod monumentem. Rada Miejska Pragi czeskiej przysłała srebrną gałąź lipową z prośbą o złożenie jej na pomniku. Od tego czasu pod Mickiewiczem rozgrywały się różne manifestacje i protesty, aż do odzyskania niepodległości. W okresie międzywojennym skrytykowano jakość pomnika. W 1944 pomnik pocięto i wywieziono na złom w dawnej fabryce Lilpop, Rau & Loewenstein, gdzie znaleziono szczątki pomnika. W plebiscycie, społeczność Warszawy zdecydowała, że należy przywrócić stary pomnik, a nie tworzyć nowy. I znowu, pieniądze na pomnik zebrali sami Polacy. Pomnik podzielono na części, które wykonywały: Zakład Braci Łopieńskich, JAL, Chojnowskiego, Zgrzymskiego i odlewnia Mikołów, a wszystko to dla zyskania czasu. Nad odtworzeniem ozdób pracowali rzeźbiarze Chojnowski i Choszowski w pracowniach Politechniki. 28.01.1950 ustawiono tu kopię, choć nie identyczną wg gipsowego modelu prof. Jana Szczepkowskiego i Józefa Trenarowicza. Nie było żadnych planów starego pomnika, te złożone w Muzeum Narodowym nie były ostatecznie zrealizowanym projektem, dlatego obecna wersja różni się nieco szczegółami. Do samego odlewu wykorzystano głowę Goeringa, która przypadkowo przyjechała do Warszawy wraz z aktami z Niemiec. Kraty i latarnie pochodzą z 1898 z warsztatu Stanisława Zielińskiego wg proj. Zenona Chrzanowskiego.

Krakowskie Przedmieście 58\60: **Nowa Dziekanka**. W 1780 na miejscu drewnianych zabudowań Dziekanki powstała kamienica Wasilewskiego. Mieszkali tu pod koniec XVIII w. Ignacy Krasicki, Hugo Kołłątaj, Elżbieta Grabowska wraz z dziećmi, a także, już podczas pruskiej okupacji, król Ludwik XVIII. Mieścił się tu także sklep manufaktury belwederskiej i księgarnia Jana Augusta Posera od 1772. W 1830 została przebudowana dla doktora Wilhelma Malcza. W 1868 stara kamienica została zastąpiona nową wg proj. Józefa Orłowskiego dla przedsiębiorcy żeglugowego Maurycego Fajansa z popularną łaźnią rzymską. Kamienicę zdobiły dwie rzeźby: „Przemysł” Leonarda Marconiego i „Malarstwo” Andrzeja Pruszyńskiego. Pruszyński dekorował również wnętrza i był autorem figurek dziewczynki i chłopca, trzymających latarnie przy wejściu. Na działce nr 60 wzniesiono trzypiętrową kamienicę Efrosa w 1876-8 wg proj. Aleksandra Woyde. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu restauracja Herkulanum i przedsiębiorstwo przewozowe W. Zaborski i S-ka.

Obecna kamienica powstała po wojnie wg proj. Zygmunta Stępińskiego.

[Krakowskie Przedmieście 62](#): **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności**. Jest to zespół budynków, połączonych w jeden. W 1572 stał tu dwór kanonika Kaspra Sadłocha, przejęty w ramach spłaty długów przez Annę z Radziwiłłow Kiszczyn. Kolejnym właścicielem był Mikołaj Kiszka, sprzedając go Mikołajowi Mniszchowi, a jego syn, Jerzy Mniszech sprzedał dobra w 1611 Andrzejowi Boboli, a ten z kolei odstąpił pałac w 1617 Zygmuntowi III, który umieścił tu mennicę działającą do 1628. Pałac przebudowano w 1620 w duchu renesansu. W 1632 król Władysław podarował posesję z nieukończonym pałacem wg proj. Constantego Tencalli Adamowi Kazanowskiemu, który wybudował tu najbardziej luksusowy pałac ówczesnej Warszawy. Do klasztoru Karmelitanek Bosych z 1663 dołączono dwór Bobolich z XVII w., należący do podkomorzego koronnego Andrzeja Boboli i pałac Kazanowskiego z 1643. Po przeniesieniu Karmelitanek do Krakowa, budynki przejęło Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności, założone w 1814 dzięki staraniom Zofii Zamoyskiej, które miało za cel budowę przytułków i opiekę medyczną nad ubogimi. Budynek przerobił Antonio Corazzi w 1819 na potrzeby WTD. W 1829 niejaki Milewski uzyskał pozwolenie na założenie teatru i w jednej z sal wystawiał swoje sztuki, aktorzy jednak byli na tyle marni, że publiczność przychodziła głównie

pośmiać się z nieszczęśników i ponaigrywać się z nich. Milewski dał jednak w ciągu 3 miesięcy 22 przedstawienia przy pełnej sali. Dlatego Osiński i Dmuszewski założyli w tej samej sali Teatr Rozmaitości. Grali sztuki Skarbka, Magnuszewskiego, Gaszyńskiego i Słowaczyńskiego. Sala teatru pękała w szwach. W 1831 teatr przeniesiono na pl. Teatralny. Na koncertach dobroczynnych występowali Chopin i Krasiński, wpływy z Teatru Rozmaitości przekazywane były częściowo dla WTD. W tym samym okresie działa tu specjalny sklep dla ubogich. W okresie międzywojennym działał tu duży skład Fabryki Kołder, Materaców, Bielizny, Poduszek i Waty. We wrześniu 1939 budynek spłonął. Po wojnie towarzystwo zawiesiło działalność, by powrócić do niej w latach '70 XX w. W 2000, podczas remontu odnaleziono freski z XVII w.

~ **Pałac Kazanowskich.** Wcześniej stała tu Mennica Szelężna, bijąca szelągi, czyli srebrne monety wartości 1\\\\3 grosza. Pałac, powstały w 1632-43, był olśniewająco piękny, odbywały się w nim wspaniałe bale. Miała to być rezydencja królewicza Władysława Wazy, ale ten odstąpił ją przyjacielowi. Od strony podwórza był tu mały zwierzyniec. Po śmierci Adama Kazanowskiego w 1649 jego żona, Halszka ze Słuszków Kazanowska, wyszła powtórnie za mąż za Hieronima Radziejowskiego. Nie było to udane małżeństwo, bo Hieronim oskarżał żonę o romans z królem Janem Kazimierzem, zresztą całkiem słusznie. Halszka schroniła się u sióstr zakonnych i wezwała na pomoc braci, którzy przybyli z Litwy i po 6 godzinach zdobyli pałac i wypędzili wojsko Radziejowskiego. Ten wrócił jeszcze tego samego dnia i próbował odbić budynek. Król tylko obserwował zajście i rozkazał ukarać organizatorów zamieszek. Wtrącono Halszkę i Bogusława Słuszkę do wieży, a Radziejowskiego rozkazano zabić. W końcu Halszka i Bogusław zostali wypuszczeni z karceru, a Radziejowski zdradził na rzecz Szwedów i wrócił ze szwedzką armią. Szwedzi wprawdzie oszczędzili pałac, ale wojsko polskie, odbijając stolicę zniszczyło go w 1661. Radziejowski pogodził się z królem i sprzedał pałac Aleksandrowi Lubomirskiemu, który po odbudowie sprzedał go karmelitanom bosym za 60.000 zł. Zakonnice przebywały w klasztorze w 1663-1819, poczym budynek przejęło Towarzystwo Dobroczynności. W 1829 salę tu wynajął antreprenier Milewski, co dało początek Teatrowi Rozmaitości. Grywał tu również młody Chopin. W pałacu Kazanowskiego umieszczona była scena walki z małpami Zagłoby z Trylogii.

Gmach Dawnej Zbrojowni. Powstał ok. 1643, przebudowany w 1663 i 1829. W 1944 spłonęła nowsza część budynku i została rozebrana w 1959, zastąpiona budynkiem z sześciosiową fasadą, boniowaniem i facjatą w dachu.

Skrzydło krążankowe. Zamyka dziedziniec od północy, ma zachowane oryginalne mury z 1643.

Gmach klasztoru Karmelitanek Bosych WTD. Powstał ok. 1663 z wykorzystaniem części pałacu Kazanowskich. W 1819 przebudowano fasadę budynku. W 1939 budynek spłonął w czasie bombardowania i w 1959 został rozebrany. W 1960 zrekonstruowano go wg proj. Jerzego Brabandera. Na fasadzie umieszczony jest napis *Res sacra miser*, czyli „ubogi rzecz święta” i pelikan, symbol dobroczynności. Według legendy ptak rozdziera dziobem własną pierś, by nakarmić nią młode.

Kaplica Rektorska pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Utworzona w 1696-9 z dwóch pomieszczeń byłego pałacu Kazanowskiego, złączonych w jedną salę pod wezwaniem św. Teresy. W środku znajduje się ołtarz z XVII w., ambona z XIX w. oraz epitafia, głównie osób związanych z WTD. W podziemiach mieści się krypta z grobami karmelitanek, gdzie spoczywa Maria Teresa, córka króla Jana Kazimierza. Dziś odbywają się tu msze w językach litewskim i niemieckim, a także nabożeństwa wg obrządku anglikańskiego.

Skrzydło południowe. Powojenny budynek od strony Bednarskiej, imitujący skrzydło gospodarcze z XIX w.

Południowa oficyna frontowa. Powstała w 1840-1 wg proj. Jana Jakuba Gaya pod ówczesnym adresem Bednarska 28.

Relikty oficyny wschodniej. Oficyna powstała pod koniec XIX w., w 2000 rozebrana do parteru, ma zostać wyburzona.

Fragm. attyki pałacowej. Znajduje się w asfalcie dziedzińca głównego w formie szyszki o szerokiej podstawie. Jest obecnie pomalowany na zielono.

Figura Matki Boskiej Passawskiej. Została ufundowana w 1683 przez Józefa Bellotiego, pochodzącego z Wenecji. Najpierw miało to być votum wdzięczności za ocalenie miasta od zarazy w 1677, ale Bellotti tyle czasu zwlekał, że większość zapomniała o jego przyrzeczeniu. Jednak skoro słowo się rzekło, to Bellotti wystawił pomnik, jednak już z okazji Wiktorii Wiedeńskiej, tym samym piekąc dwie pieczenie na jednym ogniu. W 1852 figurę odnowił płk. Aleksander Hauke jako votum wdzięczności za ocalenie przed zarazą. W 1866 przesunięto ją kilka metrów dalej, na obecne miejsce i wtedy została odnowiona przez Antoniego Strzałeckiego. W 1905 dodano ogrodzenie i latarnie wg proj. Hugona Kudera. W 1995 została odnowiona przez studenta ASP w ramach pracy dyplomowej. Na cokole są napisy: od strony zachodniej *W tym samym dniu, wśród szczęśliwych dla chrześcijańskiego świata dni najbielszym kamyczkiem oznaczonym, ten jako votum wdzięczne pomnik, z głębi serca, za Dawida Zappio burmistrza, przez miasto Warszawę poświęcony Bogarodzicielce Passawskiej Józef Bellotti, Italczyk, własnym kosztem wystawił.* Od strony północnej napis brzmi: *Dnia 12 września Roku pańskiego 1863 spośród królów zawsze zwycięski Jan III z Bożą pomocą, za Innocentego XI. Papieża, gdy ojczyzna cierpi z powodu najazdu, Leopold I, spośród cesarzy najbardziej godny czci, przyzywa [Jana II, który] oblegających Wiedeń Turków chwalebnie pokonał.* Na pozostałych tablicach umieszczono napisy włoskie, głoszące, że Bellotti ufundował tę figurę z wdzięczności za ocalenie od zarazy. Rzeźba wzorowana jest na cudownej statui z Passau. W 2001 figurę gruntownie odrestaurowano.

Krakowskie Przedmieście 64: Resursa Obywatelska. Pierwotnie w tym miejscu mieścił się stary cmentarz żydowski z XV wieku, kiedy gmina żydowska zamieszkiwała ul. Żydowską na Starym Mieście. Następnie w tym miejscu stał pałac ordynatowej Zamoyskiej. W 1754 właścicielem budynku został biskup krakowski Andrzej Stanisław Załuski, w latach 1762-5 radca wojenny Karol de Schmidt, następnie biskup przemyski Andrzej Młodziejowski, w latach 1765-72 wojewoda pomorski Jerzy Flemming, po którym odziedziczyła całość Izabela Czartoryska. Kolejną właścicielką w latach 1772-8 była Joanna z de Steinów Lubomirska, która zapewne wystawiła zespół stajni na tyłach dworu. W latach 1778-82 posiadłość była w rękach starosty opeskiego Mikołaja Manuzziego, a od 1782 należała do Ludwika z Poniatowskich Zamoyskiej, która zleciła przebudowę architektowi królewskiemu Janowi Griesmeyerowi - przebudowa nie doszła do skutku. W 1801-5 mieszkał tu wygnany król Francji Ludwik XVIII. Na pocz. XIX w. działała tu gorzelnia Mikołaj a Pszennego, kiedy właścicielką była Urszula z Zamoyskich Mniszech. Mieszkał tu również w 1829-59 wysoki urzędnik Symeon Werner, a swoją pracownię miał malarz Aleksander Lesser. Budynek Resursy postawiono w latach 1860-61 wg proj. Edwarda Cichockiego (fasada) i Piotra L. Karasińskiego (wnętrza) ze sklepami na parterze i salami reprezentacyjnymi wewnątrz. Działała tu pierwszorzędną restauracja Feliksa Muchowicza. Budynek był własnością Towarzystwa Kupieckiego i Urzędniczego. W latach '60 XIX w. mieścił się tu magazyn szkła i fajansu F.W. Schaeffera i skład szkła fabrycznego Karla Weidmanna. Odbywały się tu słynne bale, zabawy, loterie fantowe i spotkania towarzyskie wyższych sfer, 22.12.1900 odbył się tu uroczysty raut na cześć 25-lecia pracy Sienkiewicza. Odbywały się tu również wspaniałe bale, dużą popularnością cieszył się karnawałowy Bal Rolników. Na przeł. XIX i XX w. mieścił się tu również skład płótna, haftów i bielizny A.W. Wilczewskiego. W okresie międzywojennym działał tu od 1930 Magazyn Sportowy J. Blumenberga. W 1939 budynek spłonął. Zachowane mimo to elewacje usunięto w czasie odbudowy w 1948-50 wg proj. Michała Ptic-Borkowskiego. W 1973 budynek stał się własnością Towarzystwo Łączności z Zagranicą „Polonia”.

Krakowskie Przedmieście 66: Odwach. W tym miejscu stało skrzydło klasztoru bernardynów, powstałe przez rozbudowanie klasztoru w 1783. Początkowo ta część była wydzierżawiona Ludwice z Poniatowskich Zamoyskiej, potem Szymonowi Janowi Wernerowi. W 1806 budynek zajęły wojska napoleońskie na szpital, więzienie i wytwórnię pałasy. W 1819 zakonnicy odzyskali chociaż refektarz wg proj. Ch. P. Aignera; wtedy budynek otrzymał kolumnadę. W 1818-21 zbudowano Odwach: wojskową komendę miasta. Wojsko zajmowało budynek do 1861. Wówczas to wynajął go Samuel Orgelbrand, który wraz z terenem przy dzisiejszej Bednarskiej 20 wykorzystał to miejsce do uruchomienia odlewni czcionek a następnie pracowni stereotypii i introligatorni. W latach 1870-4 mieściła się tu galeria wystawowa Warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, zanim nie przeniosła się na pl. Małachowskiego. W 1881 urządzono tu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. W 1890 w pracowni fizycznej Maria Skłodowska rozpoczęła eksperymenty. W 1906 powstało tu Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Na przeł. XIX i XX w. mieściła się tu także Zachęta (od 1867), skład lamp naftowych S. Lehoczky i K. Artzt, później Władysława Podgórskiego. We wrześniu 1939 budynek spłonął wraz z cennymi eksponatami muzeum. W 1944 budynek został spalony, a po odbudowie umieszczono tu Centralną Bibliotekę Rolniczą.

Krakowskie Przedmieście 68: klasztor Bernardynów. Zakon został sprowadzony przez księcia mazowieckiego w 1454. W 1507 drewniany klasztor spłonął, nowy powstał w 1511, zbudowany przez Antoniego z Biecza, głównie dzięki pieniądзом mieszczanina Baltazara Burcholczera. W 1513-4 Jan z Komorowa dostawił nowe skrzydło, łącząc kościół z klasztorem. Klasztor wówczas zajmował przestrzeń od zamku aż po ul. Bednarską. Nie przebudowane pozostałości to skrzydło pn.-wsch. z 1514, pn. z 1533. W 1578 Bernardo Morando, z inicjatywy Anny Jagiellonki, wystawił tu ceglana wieżę widokową. W 1603 gwardian Paweł z Łęczycy dobudował dwupiętrowe skrzydło od zachodu, tworząc wirydarz. W skrzydle tym mieścił się zajazd gościnny dla magnatów i szlachty, a także siedziba nuncjusza papieskiego, co sprawiało zakonnikom sporo kłopotów. Po wyjeździe nuncjusza Philomardiego król zlikwidował zajazd i przeznaczono piętro na sypialnię dla kleryków, a na parterze mieściła się apteka i lektorium. W 1638 Kazimierz z Gębina dobudował drewnianą część dla nowicjuszków, mieszczące także pokoje gościnne. W 1634 dobudowano poprzeczne skrzydło z lektorium i biblioteką. W najstarszej części budynku na parterze znajdował się wielki refektarz na nawet 300 zakonników. W środku zachowały się najbogatsze w Europie sklepienia kryształowe z 1514. W 1865 przebudowano klasztor na potrzeby seminarium duchownego wg proj. Franciszka Tournelle i seminarium przeniosło się tu z Jezuickiej 4 w marcu 1866, a po roku wyniosło się do klasztoru pokarmelickiego. Część budynku zostało w rękach archidiecezji, część przejęło miasto. Część klasztorną przebudowano w 1904-13 wg proj. Hugona Kudera. Zburzono górne piętro, zmieniono pomieszczenia mieszkalne, dodano dekoracje. W 1939 hitlerowcy zbombardowali klasztor. Druga część klasztoru wydzierżawiło na 15 lat Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych i przebudowało pomieszczenia wg proj. Juliana Ankiewicza w 1870. Kilka pomieszczeń podnajęto kupcowi Blochowi na magazyny. Od 1880 mieściło się tu Warszawskie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Kompletnie zniszczony budynek w 1944 odbudowano z dużymi zmianami w 1949. Po wojnie mieściła się tu Centralna biblioteka Rolnicza.

Kościół św. Anny. Powstał w 1454 z fundacji Anny Holszańskiej, żony Bolesława, księcia mazowieckiego. Księżna, wracając z Krakowa, zabrała ze sobą 6 Bernardynów, zapisując im w testamencie tą ziemię. 04.12.1454 bp poznański Andrzej Opaliński dokonał poświęcenia świątyni, patronem został św. Bernardyn ze Sieny. Pod koniec XV w. kościół był już zdecydowanie za mały, bo kaznodzieja Ludwik z Warki musiał wygłaszać kazania na placu przed kościołem. 30.05.1515 klasztor spłonął w czasie pożaru, odbudowano go dzięki fundacji Anny Radziwiłłówny, na cześć której kościół otrzymał wezwanie. Urządzanie wnętrza trwało aż do 1533, zaczął Jan z Komorowa wg pomysłu Michała Enkingera, a prace kontynuowali Uriel z Grabowa, Innocenty Costenus, Feliks z Kościana, Franciszek Stroll, Bartłomiej z Warszawy i in. Główną fundatorką była Anna Radziwiłłówna i Jan Lubrański, biskup poznański. Sklepienie było błękitne, żebra ceglane a ściany w woskowej tonacji.

Ściany ozdobione były motywami roślinnymi. Wewnątrz mieściło się 5 ołtarzy, główny wykonał Bartłomiej Łazarz w 1510 z fundacji bp Jana Lubrańskiego. Boczne ołtarze to: bł. Ładysława z Gielniowa z XVI, ufundowany przez królewskiego ogrodnika Józefa, a na przeciwko stał ołtarz bł. Piotra z Alkantary z końca XVI w. Pozostałe dwa ołtarze były połączone, powstały w 1630, zawierały obraz św. Antoniego Padewskiego i drugi Matki Boskiej. W prezbiterium stały stalle wykonane przez brata Sylwestra albo Pawła z Wilna. Organy ozdobione były rzeźbami i obrazami, piękna ambona wisiała przy prezbiterium. Brat Feliks, ślusarz bernardyński wykonał wspaniałe kraty z bramkami wejściowymi. Do dziś stoi kropielnica z ok. 1620 z czarnego marmuru w kształcie kielicha z fundacji Zygmunta III Wazy. W tamtym okresie w kościele było 30 epitafiów i nagrobków: księżnej mazowieckiej Anny z Radziwiłłów (wyrzeźbiona postać leżącej księżnej, płyta z czerwonego marmuru, nagrobek wystawił syn Stanisław - nagrobek zniszczył się w czasie pożaru w 1657), wojewody mazowieckiego Jana Dzierzgowskiego, pomnik bł. Ładysława z Gielniowa (w 1572 przeniesiono szczątki do sarkofagu z jego wizerunkiem i namalowanym tryptykiem. Części drewniane spłonęły w 1657, resztę rozebrano, a złote i srebrne wrota przetopiono na pieniądze, za które odbudowano kościół po pożarze), pomnik bp chełmińskiego i sekretarza królowej Bony Adama Pilchowskiego (pochowanego w katedrze w Chełmie), skarbnik i notariusz Wielkiego Księstwa Litewskiego Macieja Woyny (sarkofag z wizerunkiem rycerza, powyżej wisiał proporzec z obszernym napisem o pochodzeniu i zasługach Woyny). Epitafia były 2 w prezbiterium i 23 w nawach: bp płockiego Jana Lubrańskiego, ochmistrzyni dworu Anny Jagiellonki Elżbiety Majewskiej (1582), starościna szydłowiecka Elżbieta Herbut z Fulsztyna (1597), Barbara Herbut z Fulsztyna (1597), nuncjusz papieża Klemensa VII Francesco Bossio, sekretarz Batorego Marcin Berzewicz, kanclerz wielki koronny Feliks Kryski (w rodzinnej kaplicy grobowej), chorąży Zygmunta III Paweł Kryski (rodzinna kaplica grobowa) i 18 innych. Wszystkie marmurowe epitafia zostały zniszczone w czasie pożaru w 1657. Z uwagi na bliskość zamku, w czasie zjazdów odbywało się tu nawet do 200 mszy dziennie!! W 1636 przedłużono zakrystię.

W czasie potopu został zniszczony: Warszawa broniła się w dniach 12-16.06.1657 i kościół stanowił bastion obrony przed najeźdźcą. 16.06 Rakoczy podszedł pod kościół, obrońcy musieli się wycofać, a kościół został spalony, choć nie do końca wiadomo, kto podłożył ogień. Oskarżono dowódców obrony, jednak sprawy nie rozstrzygnięto. Budowlę odbudowano dopiero w 1658-67 w stylu barokowym. Najpierw gwardian Krzysztof Skórowski wraz z braciszkami odgruzowali i odrestaurowali zniszczoną część klasztoru do 1660. Głównym fundatorem odbudowy został kasztelan wojnicki, Jan Wielopolski, którego pochowano w kościele w 1668. W tym samym roku okazało się, że są pęknięcia na sklepieniu i wymaga ono szybkiego remontu. Wzmocniono więc sklepienie i jego konstrukcję nośną, zmieniono również wystrój wnętrza: pilastry wzbogacono o kapitele z wolut, liści akantu i girland owocowych. Zaczęto również zmieniać fasadę, wg proj. Giovanni Batisty Gisleniego. Nie udało się szybko ukończyć prac, ponieważ brakowało pieniędzy, poważny zastrzyk gotówki, 10.000 florenów dał wojewoda krakowski Dominik Lubomirski dopiero w 1727. W 1734 roboty były już bardzo zaawansowane, ale wstrzymano prace i usunięto rusztowania na przyjazd Augusta II Sasa do Warszawy. Po wizycie skończono fasadę, ale znów zmieniono koncepcję, już po raz 3-ci: teraz kościół miał mieć 2 wieże. Autorem trzeciej wersji był prawdopodobnie Jakub Fontana. Ołtarze ustawiano w latach 1700-25, organy w 1701, a meble w zakrystii w 1733-54.

W kościele wydarzył się cud związany z osobą Ładysława z Gielniowa, który został tu przeorem. Pewnej niedzieli, głosząc płomienne kazanie, uniósł się na jakiś czas nad ambonę i w ekstazie zawiś w powietrzu. Od tego czasu uważany jest za świętego i został jednym z patronów miasta. Ładysława pochowano w kościele i rozpoczęto starania o beatyfikację. Trwała ona dość długo, aż pewnego razu, 100 lat później, trumna Ładysława sama się otworzyła. Po zniszczeniach szwedzkich, kościół odbudował Stanisław Kostka Potocki wg proj. Chrystiana Piotra Aignera. Jednak fundusze Bernardynów i Izabelli Lubomirskiej okazały się za małe. Z pomocą pośpieszył Józef Kwieciński, prawdopodobnie właściciel łaźni tureckich nad Wisłą. Prosił go o to sam król Stanisław August na

osobistej audiencji, mówiąc, że jeśli chce koniecznie mu coś ofiarować, to niech ufunduje fasadę, co upamiętnia tablica. W 1786-8 Stanisław August Poniatowski ufundował nową fasadę. 09.05.1794 na szubienicy przed kościołem zawisł zdrajca, biskup inflancki Józef Kossakowski. W 1819 fasadę odnowiono wg proj. Hilarego Szpilowskiego i w 1848 wg proj. Alfonsa Kropiwnickiego. Po powstaniu styczniowym z fasady usunięto orła, zastępując go obrazem św. Anny Antoniego Murzynowskiego. W 1864 zakon został skasowany w Polsce za udział w powstaniu styczniowym; planowano zamienić kościół na cerkiew prawosławną, ale zrezygnowano z pomysłu. Usunięto także zegar z tympanonu i wstawiono tam litery SA. W 1881-4 dobudowano do północnej ściany kaplicę pogrzebową. W 1930 kaplicę przebudował na bezstyłową inż. Jan Łukasik. W 1928 nie oddano bernardynom kościoła, lecz zamieniono go na świątynię akademicką. Do września 1939, w czasie konserwacji znaleziono wiele szkieletów, które wywieziono na cmentarz Bródnowski, odkryto gotyckie mury. Kościół spłonął w czasie II wojny światowej, choć bractwa kościelne zaangażowane były mocno w odbudowę kościoła w czasie okupacji. W 1939 spłonęła we wrześniu kaplica loretańska. W 1946 zawalił się zachodni szczyt kościoła. W 1949 skarpa zaczęła się osuwać przez budowę Trasy WZ, dlatego kościół podparto palami pod ziemią, pracami kierował prof. R. Cebertowicz. W trakcie odbudowy kościoła wywieziono gruz wraz z pomnikami i potłuczonymi pod budowę Stadionu X-lecia. W 1970 Beata Trylińska usunęła obraz Murzynowskiego i zrekonstruowała orła. W czasie prac remontowych 1976-80 zniszczono unikalną salę gotycką. 03.06.1979 papież Jan Paweł II spotkał się na pielgrzymce z młodzieżą. Po śmierci Jana Pawła II tutaj tysiące osób żegnało papieża. Pod koniec lat '80 XX w. skończyły się prace konserwatorskie B. Trylińskiej, trwające od 1973.

Kościół jednonawowy, łączący w bryle 3 różne epoki: gotyckie prezbiterium, barokowy korpus i klasyczna fasadę. Nad wejściem tablica z łacińskim napisem *W roku odkupienia 1788 za króla Stanisława Augusta, sprzyjającego [rozwojowi życia] religijnego, Józef Kwieciński świątynię tę wzniesioną własnym kosztem w fasadę wyposażył*. Na fasadzie trzy postacie ewangelistów dłuta Jakuba Monaldiego, z fundacji Stanisława Augusta. Jeden z ewangelistów na rysy króla, drugi być może Kwiecińskiego. Z tyłu data A.D. MDCLXVII, oznaczająca zakończenie budowy kościoła. Dzisiejsze posągi ewangelistów stoją w miejscu starych okien: są to 4 Ewangeliści: św. Łukasz, św. Jan, św. Mateusz, św. Marek, ale płaskorzeźby nad nimi to odpowiednio personifikacje Obfitości, Sprawiedliwości, Opieki i Ofiarowania. Rzeźby wykonali Jakub Monaldi i Franciszek Pinck.

Na Placu Bernardyńskim przed kościołem Batory odbierał hołd pruski, tu witano Sobieskiego wracającego spod Wiednia, tu na Wielkanoc Warszawiacy przychodzili oglądać „groby chrystusowe”, za co hitlerowcy wywieźli do Dachau proboszcza Edwarda Detkensa.

Wewnątrz barokowe **malowidła iluzjonistyczne** z XVIII w. na ścianach i sklepieniach. W 1750 brat Walenty Żebrowski wykonał na sklepieniach i ścianach malowidła, a w 1751-3 wewnątrz kaplicy bł. Ładysława. W 1843-5 Marcin Zaleski wykonał konserwację polichromii. W 1885-8 za 4000 rb. Antoni Strzałecki odmalował farbami klejowymi wnętrza i w 1904-5 kaplicę Ładysława odnowili Antoni i Jan Strzałecy oraz Michał Kondras i Sejbold. W 1904 Hugo Kuder wybił 2 okna i w 1913 wejście z nawy do kaplicy Loretańskiej. Spowodowało to zniszczenie części polichromii, w związku z czym w 1913 Kazimierz Kowalewski i Feliks Konecki uzupełnili braki ale i przemalowali ściany, zmieniając kompozycję. Po wojnie, w 1947-53, konserwację w apsydzie i kaplicy Ładysława wykonały Janina Prószyńska-Gulbinowa i Zofia Morawska-Knothe. Resztę malowideł konserwowali w 1971-9 i w kaplicy Ładysława w 1980 Konstanty i Władysława Tiunin. Usunęli farby klejowe, tempery i olejne, odsłaniając malowidła pierwotne i odtworzyli je do końca na podstawie ikonografii i zachowanych kolorów na innych ścianach. Malowidła przedstawiają św. Annę i NMP. Wyposażenie pochodzi z XVII i XVIII w. z klasztornej warsztatu. **Ołtarz główny** zbudowano z części poprzedniego, prawdopodobnie dzieła Tylmana z Gameren. Ufundował go Andrzej Trębosz (powstawał 1677-80). W 1783 odnowiono ołtarz i dodano nowe tabernakulum. Ołtarz remontowano także w 1848, prace wykonali Henryk Heinze i Fryderyk Blikle. W 1887 obraz w ołtarzu został wyłożony na nowo przez

niejakiego Kowalskiego. W 1913 ołtarz ponownie odnowiono. Secesyjne antependium wykonali bracia Łopieńscy w 1906. Tabernakulum zostało usunięte w 1932 i wstawione nowe przez rektora, ks. Edwarda Szwejnica wykonane przez braci Łopieńskich wg proj. Stefana Szyllera. W 1944 ołtarz częściowo uszkodzony odnowili w 1975-7 pozłotnik Eugeniusz Kuś, stolarz Zygmunt Burzyński oraz Lucjan Wawrzynkiewicz. **Kaplica bł. Ładysława z Gielniowa** z 1620 z freskami ks. Walentego Żebrowskiego z 1753. Malowidła przedstawiają beatyfikację Ładysława i ogłoszenie go patronem Polski, Litwy i Warszawy. Powstała jako kaplica rodowa Kryskich z Droбина z fundacji Zofii z Łubieńskich Kryskiej, wdowy po wojewodzie mazowieckim i kanclerzu wielkim koronnym Feliksie Kryskim. W 1624 pochowano tu także syna, Pawła Kryskiego, a w 1650 w końcu pochowano tu Zofię. W 1747 kaplica nosiła już dzisiejszą nazwę. Usunięto dekoracje i epitafia Kryńskich, ale największe zmiany w wystroju nastąpiły w 1724-53. Wnętrze remontowano w 1904-6, a zewnątrz w 1885 i 1891. W 1938 obniżono nasyp wokół kaplicy, tak, że odsłonięto stopę cokołu z piaskowca. Pracami kierował Jan Łukasik. W 1939 zarysowały się ściany od wybuchu bomby, ale do 1949 kaplicę odnowiono pod kierunkiem Beaty Trylińskiej. W ołtarzu obraz pierwotny bł. Ładysława zastąpiony został obrazem św. Zyty (1889 L. Biedroński). Rzeźby to św. Bernardyn i św. Jan Kapistran z 1747, przeniesione po 1750 do zakrystii, a na ich miejscu stanęły od 1753 personifikacje cnót wykonane przez Plerscha: Roztropność (dwie twarze, do 1900 na lewej ręce widać się wąż, w dłoni lusterko), Wstrzemięźliwość (palec na ustach, ręka na sercu), Nadzieja (z kotwicą), Męstwo (z kolumną na ramieniu), Sprawiedliwość, Miłość, Wiara (krzyż i serce). Ołtarz konserwowano w 1905 na 400-lecie śmierci Ładysława i odnowiono w 1980. relikwiarz wykonany przez braci Łopieńskich w 1906, zastąpiono innym, po kradzieży w 1960. Łukasiewicz wykonał nieco nieudolną kopię. Na szczycie portalu wejściowego stoi posąg Sławy wg proj. Tylmana z Gameren. **Kaplica Matki Boskiej Loretańskiej** z 1832-6 powstała dla przeniesionej w 1811 z rozbieranego kościoła bernardynów na Pradze figury MB. W 1836 wstawiono tu również posąg MB z klęczącymi aniołami z piaskowca Tadeusza Czajkowskiego. Figurę MB Loretańskiej umieszczono tu w 1837 w czasie poświęcenia kaplicy. W 1887 zamontowano organy i Antoni Strzałecki wykonał malowidła ściennie. W 1915 odnowili je K. Kowalewski i F. Konecki, w 1890 ołtarz złocił Grąbczewski. W 1904-6 Hugo Kuder zaproj. ozdobny portal wejściowy. Posąg MB z aniołami, uszkodzoną w 1915 usunięto w 1936. 25.09.1939 kaplica została zniszczona przez hitlerowców i odbudowana w 1957-61 przez Beatę Trylińską i Annę Baranowską. Nowy wystrój zaproj. Barbara Brukalska, a wykonali go Helena i Leon Grześkiewiczowie. Beata Trylińska zaprojektowała również nowy fronton portalu Kudery, który został zniszczony w czasie II wojny. Figura MB Loretańskiej została wykonana z czarnego drewna, ma wys. 105 cm. Wykonano ją we Włoszech i sprowadzono do Warszawy przed 1640. Metalowy strój MB ofiarowała Cecylia Renata w 1641. W 1811 zabrano ją z burzonego kościoła bernardynów na Pradze i przechowywano tu w skarbcu do 1822. W czasie okupacji hitlerowskiej figura stanęła w kapliczce ze spalonych desek mieszkania ks. Rektora Edwarda Detkensa. Zginęła wtedy szata i ręka Jezuska. W 1977 wykonano zbędne złocenia oraz pomalowano niebieską i czerwoną farbą. W 1980 odnaleziono szatę za ołtarzem św. Franciszka ale nie są na figurze. W 1973 wystawiono tu epitafium Beaty Trylińskiej, która pracowała przy odbudowie świątyni.

Ołtarze boczne. Wszystkie drewniane, z rzeźbami, polichromiami i w części połączone. Ołtarz NMP powstał ok. 1700 z fundacji Katarzyny Oudin: w ołtarzu obraz *MB z Dzieciątkiem Jezus* (2-ga poł. XVIIIw., konsekrowany w 1920), obraz *Niepokalanego Serca NMP* z 1845 i owalny *Wniebowstąpienie Chrystusa* z 1702. Ołtarz św. Józefa ustawiono tu w 1705. Ma obraz *św. Jana Nepomucena* Sz. Czechowicza z 1731, owalny *Scena chrztu* z XVIII w. Ołtarz św. Franciszka z Asyżu powstał na pocz. XVIII w. Obrazem głównym jest *Stygmatyzacja św. Franciszka* z metalową szatą, a obok obraz *Św. Franciszek otrzymuje indulgentia plenaria* z ok. 1750, w szczycie obraz *Zakonnicy z monstrancją*. Do 1944 w mensie był obraz *Madonna z Dzieciątkiem* z kolekcji Poniatowskiego. Ołtarz św. Antoniego Padewskiego z pocz. XVIII w. W 1731 pochowano tu Mariannę Szinowicz z córką i synem. Ołtarz św. Stanisława Biskupa z 1725; opiekował się nim cech kowali i ślusarzy. Obraz J. Najmana z 1789 *Św. Stanisława, św. Kryspina*, patrona kowali, w szczycie obraz *św. Barbary*. Ołtarz św. Jana Ewangelisty

z pierwszej połowy XVIII w. W 1886 cech malarzy ufundował obraz swego patrona *św. Łukasza* (Leon Biedroński 1887), ponadto jest tu obraz *św. Wojciech* (Zdzisław Jasiński). Po zniszczeniach w 1944 odbudowany dzięki cechowi malarzy.

Lawaterz w prezbiterium z marmuru dębnickiego z XVII w. ze snopkiem Wazów i orderem złotego runa. **Epitafia** z XIX w. **Ambona** z 1680 odnawiana kilkakrotnie w XVIII i XIX w., ostatnio w 1977. Drewniana, w kolorze brązowym ze złoceniami, na dole posągi czterech zakonników, na szczycie posąg bł. Ładysława. Organy zaczęto konstruować w 1701; wykonywali to o. Antoni z Głogowa z pomocą brata Klemensa z Sierpca. Po śmierci Antoniego brat Klemens pracował nad organami do 1707, choć same organy skończone były w 1706. w 1848-50 wykonano gruntowny remont organów. W zakrystii umieszczone są: szafa z 1733 z figurkami MB i *św. Jana*, szafa z 1737, boazeria z 1737, szafa na naczynia liturgiczne z 1739, konfesjonał z wizerunkiem *św. Piotra* z 1742, konfesjonał z wizerunkiem *św. Jana Nepomucena* z 1746, portal wejściowy do zakrystii z 1754, bogato dekorowana szafa liturgiczna. Intarsje na przedmiotach zostały wykonane przez warmińskich mistrzów: Erazm Wichert i Paschalis Fischer (jedyni, którzy umieli pisać).

Dzwonnica. Powstała w 1578-84 z fundacji Anny Jagiellonki. W 1708 drewniana konstrukcja wewnętrzna spłonęła w czasie pożaru, a dzwon stopił się. Na jego miejsce powieszono dwa nowe: „*św. Anna*” i „*bł. Ładysław z Gielniowa*”, wykonane w 1713. W 1783 mury dzwonnicy podwyższono, a Ch. P. Aigner przebudował ją w stylu neorenesansowym w 1820, prace nadzorował Albert Lessel. W 1927 gruntownie odnowiono wieżę. Spaloną w lutym 1945 odbudowano w 1949 pod kierunkiem Beaty Trylińskiej, burząc przy okazji kamienicę czynszową i skarbiec bractwa *św. Anny*, przylegające do dzwonnicy. W 1979 urządzono pomieszczenia mieszkalne w wieży, przebijając dodatkowo okna. Ze szczytu obejrzeć można panoramę Starego Miasta. W 2001 odnowiono elewację dzwonnicy.

Figura Matki Boskiej. Figura z 1643, wykonana zapewne przez Clemente Molli'ego. Wzorem dla figury była Madonna z Dzieciątkiem z pl. Katedralnego w Forli. Początkowo stała na dziedzińcu klasztoru bernardynów, ale w 1885 przeniesiono ją tu. W 1925 przeprowadzono konserwację figury przez ks. Kaima, J. Łukasika, Rz. F. Olszewskiego i M. Janickiego. Figurka stała tu do 1977, ale nie wiadomo co się z nią stało: została zastąpiona bezwartościową figurką w typie ludowym.

~ Na miejscu dzisiejszej Trasy WZ powstał w 1609-17 **kościół św. Klary** dla Bernardynek. Była to jednonawowa świątynia nakryta wieżą z cebulastym hełmem. Posiadała gotyckie okna. Obok w 1643 zaczął powstawać kościół Karmelitów Bosych, jednak nie ukończono go do czasów potopu. W 1733 powstała tu kamienica sióstr z licznymi sklepami. W 1845-6 wyburzono budynki pod budowę wiaduktu Pancera. Została tylko kamienica nr 70, w której mieściły się sklepy. Kamienicę rozebrano zaraz po wojnie.

*** pozostałe ***

Krawężniki. Do czasu remontu nawierzchni w 2007 roku na prawie całej długości ulicy zachowały się XVIII-wieczne krawężniki.